Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta

Documentation of rare Assamese books in collaboration with Assam Sahitya Sabha, Jorhat and the Ford Foundation: microfilmed and digitised in October 2006

Record No: 2006/ 165	Language of work: Assamese
Author (s) / Editor (s): ✓ Lakhinath Bezboruah	
Title: বাঁহী	
Transliterated Title: Baāṅhai	
Translated Title:	
Place of Publication: Calcutta (kolkata)	Publisher: Editor
Year: 1920 (1842 Sak)	Edition:
Size: 25 cms – 351 pages	Genre: magazine
Volumes: 10 (2, 1, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12 issue)	Condition of the original: Brittle
Remarks: Attached –	
Holding institute: Assam Sahitya Sabha, Jorhat	Microfilmed and digitised by: Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta, 2006.

Microfilm Roll No:	From gate:	To gate:

৫৩৭৭/আ:
১২.৮.৯৯

বাঁহী

দশম বছৰ। ১৮৪২ শক। ফাগুণ। ১১শ সংখ্যা।

দাতাকৰ্ণ।

"মঙ্গল আশীষ মোৰ লোৱা
হে কৰ্ণ ৰাজন।
ক্ষুধাৰ্ত কাতৰ আমি বৃদ্ধ
দৰিদ্ৰ ব্ৰাহ্মণ।
দাতা শ্ৰেষ্ঠ তুমি হেনো নৃপ,
কৰা তুষ্ট মোক;
ঘুচোৱা হে দানশীল মোৰ
উদৰৰ ভোক।"
ব্ৰাহ্মণৰ বাক্য শুনি কৰ্ণ
অতি হৰষিত,
পাতি দিলে সুবৰ্ণ আসন
বৈদূৰ্য্য খচিত।
ধুৱালে চৰণ স্ফটিকৰ
জলপাত্ৰ আনি
পাদোদক কৰি পান কলে
যুঁৰি দুই পাণি,—
"হে দেৱতা ধন্য এই পুৰী,
ধন্য এই গৃহ,
ই দাসৰ প্ৰতি আপোনাৰ
কি অসীম স্নেহ!"
স্তুতি নতি কৰি কতৰূপে
বিনয়ে সুধিলে,
তৃপ্তি হব পাৰে ব্ৰাহ্মণৰ
কি আহাৰ দিলে।
কলে বিপ্ৰে, 'হে কৰ্ণ ৰাজন,
মাংস আহাৰত
অতি ইচ্ছা আজি মোৰ,
দিয়া সন্তোষ মনত।
পাৰা যদি দিয়া নৃপ,
নৰমাংস ভাল,
ভাবো তব পুত্ৰবৃষ হব
অতি বলবান।
মহিষীৰে সৈতে কৰপত্ৰে
চেদিবা উভয়ে,
সুলক্ষণ ৰান্ধিব বনাই,
বাঞ্ছা মোৰ এয়ে।'
ইকি কোনো দেৱৰ ছলনা,
নতু ৰাক্ষসৰ!
ইকি আচৰিত! নৰমাংস
ভক্ষ ব্ৰাহ্মণৰ!
বিস্মিত নৃপতি কৰ্ণ, ভাবি
সুবুদ্ধি একোকে
সুধিলে, "আপুনি কোন দেৱ?
ছলিবলৈ মোক
আগমন ইয়ালৈ? পাছে,
আপুনি ব্ৰাহ্মণ,
ই কি আচৰিত! নৰমাংস
কৰিব ভোজন?"
"যেয়ে হওঁ অতিথি হে নৃপ,
ইচ্ছা মোৰ কৰা,

শুনিছিলোঁ দাতা শ্ৰেষ্ঠ তুমি,
সেয়ে আহিছিলোঁ।”
ঢৈকয়ে বিপ্ৰে এৰিলে আসন,
অধীৰ নৃপতি,
বহুবাৰে পুনৰায় কৰি
কতনা মিনতি।
“হে দেৱতা, নহব বিমুখ ;
যিবা লাগে দিম ;
অতিথি ফিৰাই প্ৰভো, চিৰ
কলঙ্ক কিনিম?
দুদিনীয়া পুত্ৰ ভাৰ্য্যা সৱ,
নশ্বৰ ই দেহা ;
সংসাৰত সকলোৰে মাথোঁ
দুদিনৰ খেলা।
নহব বিমুখ, হে দেৱতা,
আজি সুপ্ৰভাত,
ব্ৰাহ্মণ অতিথি ৰূপে মোৰ
গৃহত সাক্ষাৎ।”
ৰজা ৰাণী দুয়ো পুত্ৰ মুণ্ড
স্বহস্তে ছেদিলে,
ৰাণী পদ্মাৱতী পুত্ৰমাংস
নিজেই ৰান্ধিলে।
ৰন্ধা বঢ়া হলে থাবলই
মাতিলে যেতিয়া,
কলে বিপ্ৰে, “হে নৃপতি, মাতি
লৱা এটি দিয়া।
তাৰে সৈতে একেলগে বহি
কৰিম আহাৰ ;
হে ৰাজন, তুমি দিলা আজি
আনন্দ অপাৰ।”
প্ৰাসাদৰ বাজ হৈয়ে নৃপ
আচৰিত হল
দেখি পুত্ৰে থকা খেলি লই
লগৰীয়া দল।
নিজৰ চকুকে নোৱাৰিলে
কৰিব বিশ্বাস,
লাহে আহি পুত্ৰ বৃষকেতু
উঠিল কোলাত।
ফিৰিলে বিস্মিত নৰপতি,
দেখিলে ব্ৰাহ্মণ
স্বৰূপত হল সুপ্ৰকাশ
নিজে নাৰায়ণ।
কালৰ গৰ্ভত কত বৰ্ষ
যুগ লীন হল,
পুণ্য দাতা কৰ্ণ নাম হলে
আজিলৈকে ৰ'ল।

শ্ৰীসিংহদত্ত দেৱ অধিকাৰী।

৩৩৭৭/অ

বিহুলা।

পূৰ্ব্ব কালত বিহুলা নামে এজনা তেজস্বিনী ধাৰ্ম্মিকা ৰমণী আছিল। এওঁৰ মাথোন সন্তানৰ ভিতৰত একেটি পুতেক। নাম সঞ্জয়। সঞ্জয় স্বভাৱতে অলপ ভয়াতুৰ, দুৰ্ব্বল চিত্তৰ আছিল। পিতাক মৰাৰ পাছত যুৱৰাজ সঞ্জয় পিতৃ ৰাজ্য সৌবীৰৰ ৰজা হয়, কিন্তু অলপ দিন ৰাজত্ব কৰাৰ পিছতে সিন্ধু দেশৰ নৃপতিৰে সৈতে সঞ্জয়ৰ এখন যুদ্ধ লাগে। এই যুদ্ধত সঞ্জয় হাৰি পলাই আহি নিজৰ ঘৰত সোমাই শুই শুই কান্দিবলৈ ধৰিলে। দুৰ্ব্বল শিশুৰ দৰে প্ৰবল পৰাক্ৰমী ক্ষত্ৰিয় ৰাজপুত্ৰ, বীৰ ৰমণীৰ গৰ্ভত ওপজা সঞ্জয়ক এইদৰে কন্দা দেখি তেজস্বিনী বিহুলাই কৰ্কশ অথচ হিতকৰী শব্দেৰে সঞ্জয়ক কবলৈ ধৰিলে, “ছিঃ ছিঃ কাপুৰুষ! শত্ৰুৰ ভয়ত পলাই আহি ঘৰত সোমাই কেচুৱাৰ দৰে কান্দিছ! লাজ নাইনে তোৰ? ধিক্! তোৰ জীৱনেই ধিক্! হে ভীৰু! তই নমৰি এতিয়াও কিয় জীয়াই আছ! হে শত্ৰুৰ হৰ্ষকাৰী কু-সন্তান! তই পিতাৰৰ ঔৰসত মোৰ গৰ্ভত জন্মিছিলি নে নাই কোনো নজনা দেশৰ পৰা আহি ইয়াৰ ৰজা হৈছিলি? তই ক্ৰোধশূন্য, হীনবীৰ্য্য সামান্য পুৰুষৰ দৰে

এনেকৈ কান্দি আৰু নিৰাশ হৈ কাল কটাব খুজিছ নেকি?

“কাপুৰুষ সন্তান! তেনে কেতিয়াও হব নোৱাৰে। এতিয়া শোৱাপাটি এৰি কান্দোন এৰি উঠ, তেলীয়া কাঠৰ দৰে বেগাই জলি উঠ—তুঁহৰ জুইৰ দৰে ধোঁৱাই থাকিব নালাগে। কিয়নো চিৰকাল ধোঁৱাই থকাতকৈ তৎক্ষণাৎ জ্বলি ধুমাই যোৱাও ভাল। শত্ৰুসকলৰ আনন্দ মিত্ৰ সকলৰ নিৰানন্দ বৰ্দ্ধন কৰি পৰাজিত হৈ ভীৰু প্ৰাণ লৈ পলাই আহি নিৰাশ চিত্তেৰে শুই কাল কটাব নালাগে—উঠ, উঠ—গা দাঙ। কুনদীহে অলপ পানীতে ভৰে, কাপুৰুষেহে অলপ লাভতে সন্তুষ্ট থাকে। হে অধম সন্তান! সাপৰ বিহ যেনেকৈ নেউল নমৰি সাপকেহে বিনাশ কৰে, তেনেকৈ তয়ো শত্ৰুৰ হাতত এবাৰ পৰাজিত হৈয়ে মৰিব নালাগে চোন,—(জীৱনৰ আশা এৰি পৰাক্ৰম প্ৰকাশ কৰি আগেয়ে স্বদেশ ৰক্ষা কৰ স্বধৰ্ম্ম পালন কৰ) অলপতে সন্তুষ্ট হোৱা আৰু অলপতে নিৰাশ হোৱা কাৰো উচিত নহয়। আৰু তইতো বীৰ পুৰুষ, শত্ৰুৰ হাতত লাঞ্ছিত অপমানিত হৈ শুই থকা অথবা পলাই আহি কন্দা তোৰ দৰে বীৰ পুত্ৰৰ কৰ্ত্তব্য নহয়। এই কাৰণে কওঁ—শুন, তই এতিয়া উঠ,—শ্যেন পক্ষীৰ দৰে পৰিভ্ৰমণ কৰি আক্ৰোশ বা তুষ্ণীভাৱ অৱলম্বন পূৰ্ব্বক শত্ৰুৰ ছিদ্ৰ অন্বেষণ কৰ গৈ। এতিয়াও কল্যাণকৰ ভাৰ গ্ৰহণ নকৰি আত্মাৰ অৱমাননা কৰি বজ্ৰ পৰি নিহত হোৱা লোকৰ দৰে শুই আছ কিয়?

“ভালকৈয়ে কওঁ পুত্ৰ শুনা, তুমি যি কৰিলা কৰিলা; কিন্তু এতিয়াও সময় আছে; ইচ্ছা কৰা, ইচ্ছা কৰিলেই পুনঃ স্বদেশ স্বজাতি উদ্ধাৰ কৰিব পাৰিবা,—স্ব-ধৰ্ম্ম পালন কৰি গৌৰৱ আনিব পাৰিবা। মানুহৰ ইচ্ছাই সকলো কৰ্ম্মৰ মূল। দেখা, তোমাৰ ইচ্ছা শক্তি নাশ পোৱাৰ কাৰণেহে তোমাৰ কীৰ্ত্তি বিলুপ্ত হল, ধন সম্পদ ৰাজ্য পৰৰ হস্তগত হল। এতিয়া আকৌ ইচ্ছা কৰা, পুনৰায় সকলোকে ঘিৰাই পাবা। জানিছনে ভীৰু! বুদ্ধিমন্ত লোকে মৰিলেও শত্ৰুৰ বশ্যতা গ্ৰহণ কৰি তাৰে সৈতেহে মৰে,—ছিন্ন বাহু হলেও উদ্যমহীন নহয়। পুৰুষৰ পুৰুষাকাৰেই শ্ৰেষ্ঠ। এতেকে বুদ্ধি দিওঁ শুনা,—তুমি পুৰুষাকাৰ, সত্ত্ব আৰু মান অৱলম্বন কৰা। এই ৰাজ্য, ধন সম্পদ, বংশগৌৰৱ তোমাৰ দোষতে তল গৈ গল। এতিয়া তুমিয়েই তাক পুনঃ উদ্ধাৰ নকৰিলে কোনে কৰিব!

“মূৰ্খ!—স্ব-কৰ্ম্মৰ দ্বাৰা বিখ্যাত হবলৈ চেষ্টা কৰা পুৰুষৰ জানো ধৰ্ম্ম নহয়? এতেকে কওঁ—তুমি নিজে নিজ কৰ্ম্মৰ দ্বাৰা বিখ্যাত হবলৈ চেষ্টা কৰা। মধ্যম উপায় সন্ধি, অধম উপায় ভেদ, আৰু নীচ উপায় দান। মানুহে এইবোৰৰ আশ্ৰয় লৈ শত্ৰুক পৰাজিত অথবা শত্ৰুৰ হাতৰ পৰা প্ৰাণ ধন ৰক্ষা কৰে হয়; কিন্তু এইব্যৱহাৰ প্ৰশংসনীয় নহয়। এতেকে তোমাক মই কওঁ—তুমি এইবোৰ নীচ আচৰণৰ আশ্ৰয় নলৈ উত্তম উপায় দণ্ড অৱলম্বন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা।

“অতি চোকা আৰু অতি ভোদা হোৱাও ভাল নহয়। এইবাবে কওঁ যেন কোনো নৃপতিৰ ঔৰসত এনে পুত্ৰ নজন্মে। আৰু শুনা সঞ্জয়, মানুহে যুদ্ধলৈ গৈ মানৱৰ উৎকৃষ্ট কাৰ্য্য কৰি ধৰ্ম্মৰ অনৃণ্যত্ব আৰু আত্মসন্মান লাভ কৰে। লাভ হওক বা নহওক পণ্ডিতসকলে তালৈ চাই তাপিতো নহয় কামো নকৰে। কিন্তু তেওঁলোকে ধন তৃষ্ণা পৰিত্যাগ কৰি বলসাধ্য কামত প্ৰবৃত্ত হয়। এই কাৰণে হে পুত্ৰ! হয় ভালাভালকৈ পিঠি দি নিজ শক্তি প্ৰকাশ কৰ, নহয় মৰি যা। ধৰ্ম্ম অৱহেলা কৰি জীয়াই থকাৰ কোনো দৰকাৰ নাই।

“বুজিছনে কাপুৰুষ! যাৰ অদ্ভুত মহৎ চৰিত্ৰ নাই, সি পুৰুষতো নহয়েও তিকতাও নহয়, তাৰ জন্ম কেৱল সংখ্যা বঢ়োৱা। দান, তপস্যা, সত্য, বিদ্যা, আৰু অৰ্থলাভ বিষয়ে যাৰ যশ পৃথিবীত নৈৰ নাথায় এনে পুত্ৰ মাতৃৰ কলঙ্ক স্বৰূপ। কিন্তু অধ্যয়ন, তপস্যা, সম্পত্তি, বিক্ৰম প্ৰভৃতি কৰ্ম্মৰ দ্বাৰা যি লোকে আনক পৰাভৱ কৰিব পাৰে সেয়েহে উত্তম পুত্ৰ। কিন্তু তোৰ দৰে যি পুত্ৰই মূৰ্খৰ দৰে, অজ্ঞানীৰ

হবে, পুৰুষত্বহীন পশুবদলে, অসমৰ্থৰ দুখজনক ভিক্ষা কৰে সেই পুত্ৰ—পুত্ৰনে? এনে পুত্ৰৰ পৰা পৃথিৱীৰ কোনো উপকাৰ নহয় আৰু এনে পুত্ৰক পাই তাৰ বন্ধুবৰ্গও সুখী হব নোৱাৰে। তয়োতো এইদৰে পুত্ৰৰ ভিতৰত হৈছ—কিয়নো ৰাজ্য ধন সম্পদ হেৰুৱাইও তাক পাবলৈ যেতিয়া কোনো চেষ্টাকে কৰা নাই তেনেস্থলত কৰ্মহীন জীৱন লৈ অতি নীচমনৰ দৰিদ্ৰৰ দৰে আহাৰৰ বাবে ভিক্ষা কৰিলেহে হব। বৈৰীকৰো তাকে কৰিব খুজিছও। কিন্তু হে সংকুলনাশকাৰী উৎপত্তি কলি! তোমাৰে ক্ৰমশ শত্ৰু নিৰুৎসাহী দুৰ্ব্বলী, দ্যূতিপৰায়ণ, শত্ৰুৰ আনন্দকাৰী পুত্ৰ মোক নেলাগে আৰু কোনো নাৰীৰ গৰ্ভতো যেন এনে কলিয়ে জন্ম নলয়হি। মোৰ গৰ্ভত তই কিয় জন্মচলি আহি। তই ভিক্ষা কৰাৰ আগেয়ে মৰি যা, দেখি মই সুখী হওঁ।

"আৰু যদি নমৰ,—তেন্তে এতিয়াই উঠ, —দৌৰাহি দৌৰোইনো আৰু কতদিন থাকিবি? জ্বলি উঠ—শত্ৰু সংহাৰ কৰ। যদি সংহাৰ কৰিব নোৱাৰ, শত্ৰুৰ ওপৰত অসমসাহস অন্ততঃ জ্বলি ভুমাই যা, সিও বহুত গুণে ভাল। শত্ৰুৰ প্ৰতি দয়া কৰ বা সন্তুষ্ট হোৱা অনুচিত; বিশেষতঃ যি শত্ৰুৱে তোৰ ধন প্ৰাণ কাঢ়ি লৈছে—তেনে শত্ৰুক দয়া কৰা অলপো উচিত নহয়। আৰু ভয়ো কৰিব নালাগে, কিয়নো ভয় হৈছে বিনাশৰ হেতু। আকৌ নীচমনৰ লোকে কেতিয়াও মহত্ব লাভ কৰিব নোৱাৰে। এই কাৰণে কওঁ, পুত্ৰ—তুমি নীচতা অৱলম্বন নকৰিবা—স্বদেশ স্বজাতিৰ স্বাধীনতা, নিজৰ ধৰ্ম্ম ৰক্ষাৰ অৰ্থে অধিক শিখা দৰে টান কৰি লৈ উঠা,—পৰাভৱকৰ ৰোষৰ পৰা আত্মাক মুক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা। যাৰ পৰাক্ৰম সহিব পাৰে বুজিবা সেই পুৰুষৰ নাম পুৰুষ। কিন্তু যি পুৰুষে সামান্য নাৰীৰ দৰে নিৰীহভাৱেৰে কালাতিপাত কৰিব খোজে বা কৰে, যি বিপত্তিক সাৰ নপুংসক নইহে পুৰুষ হৈ জন্ম কি বুলি? জানিছ নপুংসক! অতি পৰাক্ৰমী ৰণ মাৰিলেও তেওঁৰ প্ৰজাসকলে সুখেৰে কাল কটায়; কিন্তু ভীৰু দুৰ্ব্বলী ৰজা জীৱিত থাকিলেও তাৰ প্ৰজাসকলে সুখ শান্তি নাপায়।" সঞ্জয়ে তীব্ৰ বাক্যৰ জ্বালা সহিব নোৱাৰি এইবাৰ মাত লগালে—"আই! মই মৰিলেহে তুমি ভাল পোৱা? সঁচাকৈয়ে মৰিব লাগিলে কি? বাৰু মই তোমাৰ চকুৰ আঁতৰ হলে কোনোলোন আছে, তুমি ধন সম্পদ ৰাজ্য লৈ কি সুখ পাবা,—অথবা গোটেই পৃথিৱীৰ অধীশ্বৰী হৈ জীৱনত কি সুখ পাবা? কি আচৰিত! তুমি মোৰ মাতৃ হৈ মৃত্যু কামনা কৰিব লাগিছা।"

এনেতে বিদুলাই মাত লগালে, "বোপা, ইচ্ছা কৰি জানো মই তোমাৰ মৃত্যু কামনা কৰিছো? হে পুত্ৰ! তোমাৰ মঙ্গলৰ নিমিত্তেহে মই তোমাৰ মৃত্যু কামনা কৰিছো। মোৰ ইচ্ছা যেন ৰাজপুত্ৰ হৈ দীনদৰিদ্ৰ নোহোৱা। শুনা পুত্ৰ! যেনেকৈ মেঘৰ প্ৰভাৱত প্ৰাণী-সকলে জীৱন ধাৰণ কৰি আছে আৰু যেনেকৈ ইন্দ্ৰৰ পৰাক্ৰমত দেৱতা সকল সুখেৰে বাস কৰিছে, মোৰ ইচ্ছা তেনেকৈ তোমাৰ প্ৰভাৱত আৰু পৰাক্ৰমত তোমাৰ প্ৰজাসকল সুখেৰে বাস কৰে। পুত্ৰ! তাৰ জীৱন ধন্য, যাৰ সাহায্যত প্ৰজাসকল নিৰাপদে আৰু বান্ধৱ সকলে সুখেৰে জীৱিকা নিৰ্ব্বাহ কৰে। যিলোকে নিজৰ বাহু-বলেৰে জীৱন ধাৰণ কৰে তেওঁ এই জগতত বিপুল কীৰ্ত্তি আৰু পৰকালত সদ্গতি লাভ কৰিব পাৰে। বুজিবা কৰ্মত মানৱৰ গতি মুক্তি। অকৰ্মণ্য নৰ নাৰী মাত্ৰে প্ৰেতঃ।

"হে পুত্ৰ! তুমি যদি এতিয়াও নিজ বিক্ৰম প্ৰকাশ নকৰি বহি থাকা তেন্তে নিশ্চয় তুমি হীন জনৰ পথ লাভ কৰিব লাগিব। যি ক্ষত্ৰিয় জীৱন ৰক্ষাৰ কাৰণে, ৰাজ্য ৰক্ষাৰ কাৰণে স্বাধীনতা ৰক্ষাৰ কাৰণে পৰাক্ৰম আৰু তেজ প্ৰকাশ নকৰে, সেই ক্ষত্ৰিয়ক পণ্ডিত সকলে চোৰ বুলি কয়।

"হে পুত্ৰ, সিন্ধু ৰজা অমৰ নহয়; তুমি উঠা; তোমাৰ সৈন্য বিলাকে এতিয়াও তোমালৈ বাট চাই আছে। সৈন্য সকলক উঠি তুমি উৎসাহিত কৰি গিৰি দুৰ্গলৈ গৈ সিন্ধু ৰজাৰ

ছিদ্ৰ বিচাৰা গৈ।

"সঞ্জয়! তুমি ব্যৰ্থনামা নহবা। তোমাৰ সঞ্জয় নামৰ সাৰ্থকতা আজিলৈকে মই দেখা নাই—এই সুযোগতে তোমাৰ নামৰ সাৰ্থকতা দেখাবলৈ চেষ্টা কৰা। তুমি কেচুৱা থাকোতে এদিন এজন ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতে তোমাক দেখা পাই কৈছিল, 'এই বালকৰ প্ৰথমে বল ভঙ্গ পাৰি পুনৰায় মহা সৌভাগ্যশালী হব।' তেওঁৰ বাক্য অৱশ্যে সঁচা হব। আৰু মইও কৈছো—তোমাৰ এই যুদ্ধত নিশ্চয় জয়লাভ হব। মাত্ৰ তুমি ভালভাৱেলৈ সিদ্ধি দি এক মনেৰে যুদ্ধ কৰা। ক্ষান্ত নহবা পুত্ৰ। শম্বৰে কৈছে, এদিনৰ বা এসাজৰ খাদ্যদ্ৰব্য নথকাত কৈ আৰু গুৰুতৰ ক্লেশ একো ক্লেশেই হব নোৱাৰে। দৰিদ্ৰতা এক প্ৰকাৰ মৃত্যু, ই পতি পুত্ৰৰ নিধন অপেক্ষাও অধিক দুখজনক।

"হে পুত্ৰ! তুমি জানা মই হীন নীচ লোকৰ জীয়ৰী নহওঁ। মই মহান বংশত জন্মি এক হ্ৰদৰ পৰা এক হ্ৰদলৈ অহাৰ দৰে এই মহা বংশলৈ আহিছো। মই একাগ্ৰত সকলোৰে ৰাণী আছিলো। তোমাৰ পিতাৰাই মোক পৰম আদৰ সন্মান কৰিছিল। তুমি নিজেই পূৰ্ব্বে মোক বসন ভূষণেৰে ভূষিত লোক সমাজত সন্মানত আৰু সুহৃদ লোকেৰে পৰিবৃত দেখিছা;—কিন্তু আজিৰ তুমি কেনেকৈ তোমাৰ পত্নীৰ লগতে মোৰ দীন বেশ দেখিবা? তুমি জীয়াই থাকোতেই যদি জীৱিকা পাবলৈ ধন নাপাই দাস-দাসী, ভৃত্য, আচাৰ্য্য, পণ্ডিত, কুল-পুৰোহিত, আৰু শিল্পী সকলে আমাক ত্যাগ কৰি যাব লগাত পৰিল, তেন্তে হে নিলৰ্জ্জ ব্যৰ্থ-নামা পশু! তোৰ জীয়াই থকাৰ দৰকাৰ হব কি?"

তথাপিও সঞ্জয়ক স্থিৰ দেখি বিদুলাৰ আৰু খং উঠি ক্ৰোধিত হৈ কবলৈ ধৰিলে,—"পশু! তোক দেখিছো ভালেৰে কথা কৈ মই বশ কৰিব নোৱাৰিম। নৰাধম ক্লীব বুজিছো—মৰণ ভয়ৰ চপা লোকাইয়ে ঔষধ খাব নোখোজাৰ দৰে তয়ো মোৰ মাতৃ-গৰ্ভ উপদেশ শুনিব খোজা নাই নাইবা শুনি ভাল পোৱা নাই। কিন্তু হে অপসন্তান! যি বংশৰ কোনেও কেতিয়াও পৰৰ ওচৰত হাত পতা নাই, যি বংশৰ লোকে অকাতৰে দান উৎসাহক দান কৰি গৈছে, যি বংশৰ কোনো লোকে কেতিয়াও প্ৰাৰ্থীক বিমুখ কৰা নাই, সেই বংশৰ বোৱাৰী হৈ মই কেনেকৈ পেটৰ ভাতৰ কাৰণে পৰৰ ওচৰত হাত পাতোঁ, বা দীন ভিখাৰী মুখ কৰি পঠাওঁ? আৰু যি বংশৰ কোনোলোকে কেতিয়াও পৰৰ ভয়ত পৰৰ পদানত হোৱা নাই, পৰৰ অধীনত, পৰৰ আশ্ৰয়ত বাস কৰা নাই, পৰৰ আজ্ঞাকাৰী হোৱা নাই, যি বংশৰ ৰাজা চিৰদিনে স্বাধীন হৈ আহিছে—এতিয়া সেই বংশৰ মহিষী হৈ মই কেনেকৈ পৰ-বাধ্য হৈ পৰৰ আশ্ৰিত, পৰৰ তলত বাস কৰিম আৰু মোৰ চিৰ গৌৰৱান্বিত স্বাধীন ৰাজ্যক বা মই কেনেকৈ পৰাধীনতা স্বীকাৰ কৰাবলৈ দিওঁ? নিলৰ্জ্জ কুলাঙ্গাৰ! এতিয়া তই এই মহাবিপদৰ পৰা আমাক উদ্ধাৰ কৰ,—নহয় মৰ। ইমান কলো তথাপি যেতিয়া তোৰ চেতনা নহল নিশ্চয় বুজিলো তোৰ প্ৰাণৰ মূল্য অলপো নাই। মূল্যহীন প্ৰাণ ৰখাৰ কোনো দৰকাৰ নাই। হে নপুংসক! এতিয়াও যদি শত্ৰু প্ৰতি তেজ বীৰ্য্য প্ৰকাশ কৰিবলৈ তোৰ প্ৰাণত অলপো ইচ্ছা জন্মা নাই তেন্তে এই ক্ষত্ৰিয় বৃত্তি এৰি দি এতিয়াই মোৰ ঘৰৰ বাহিৰ হ'গৈ, যা তই শত্ৰুৰ পদানত হৈ শত্ৰুৰ ভৃত্য হৈ নীচ ভাৱে কাল কটা গৈ।

'কাপুৰুষ! বলবান লোকে এটি মাত্ৰ শত্ৰু সংহাৰ কৰিও লোকৰ মাজত বিখ্যাত হব পাৰে। পুৰন্দৰে একমাত্ৰ বৃত্ৰাসুৰক বধ কৰিয়েই ইন্দ্ৰত্ব আৰু দেৱত্ব লাভ কৰিছিল। যি মহাবীৰে নিজৰ তেজবীৰ্য্য প্ৰকাশ কৰি সন্মুখীন শত্ৰুৰো অপমান কৰিব পাৰে আৰু শত্ৰুসৈন্য সকলক ক্লান্ত, ৰথী সকলক বধ কৰিব পাৰে তেওঁহে যশস্যা লাভ কৰিব পাৰে আৰু তেওঁৰ ওচৰতহে শত্ৰুসকল বাধিত আৰু বিনীত হয়। কাপুৰুষেহে প্ৰাণৰ ভয়ত পলাই আৰু শত্ৰুৰ বাসনা পূৰ্ণ কৰে। সাধু-লোকে কেতিয়াও ভয়ে মূলে বাজা উভালি প্ৰাণ পৰিত্যাগ নকৰে আৰু শত্ৰুৰো

শেষ নাৰাখে।

"হে অজ্ঞানী পুত্ৰ। যাজ্ঞাই স্বৰ্গ আৰু অমৃত লাভৰ একমাত্ৰ পথ। এই পথ কণ্ঢ়কৈছে গতিকে তই অগ্নিৰ দৰে মূৰ্ত্তিমান হৈ অগ্নি শত্ৰুৰ সন্মুখ হবই লাগিব। যায় যাব জীৱন, মৰ মৰিবি তথাপি এবাৰ শত্ৰুৰ সন্মুখ হ। ক্ষত্ৰিয় হৈ শত্ৰুৰ পদানত হব নালাগে। তেওঁ, প্ৰতিজ্ঞাত স্থিৰ ক্ষত্ৰিয় কেতিয়াও নিৰাশ নহয়, জয় নপাৰে। সেই কাৰণেই কৈছোঁ এবাৰ উঠা পুত্ৰ, এটিবাৰ মাথোন জ্বলন্ত প্ৰভাবে জগত উদ্ভাসিত কৰি, নহয় চিৰদিনৰ কাৰণে শুমাই যোৱা, তেও এবাৰ উঠা পুত্ৰ। ৰণত শত্ৰুক পৰাজয় কৰি স্বধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰা তোমাৰ একান্ত কৰ্ত্তব্য।

"সঞ্জয়, আমি যেন প্ৰবল প্ৰতাপী শত্ৰুৰ মাজত তোমাক দীনভাবাপন্ন নেদেখো। তুমি সৌবীৰ দেশীয় কন্যা বিলাকৰ আনন্দ উৎপাদন কৰা, কিন্তু সিন্ধু দেশীয় তিৰোতা বোৰৰ বশ নহবা। তোমাৰ দৰে শিক্ষিত ডেকা, বুদ্ধিমন্ত, বাহুবলী লোকে দেশৰ বিলাই বিপত্ত চাই পৰাতকৈ মৰাইহে উচিত।

"বোপা সঞ্জয়, মই তোমাক ভালেৰেই কৈছো তোমাক পৰৰ প্ৰিয় আৰু বাধ্য দেখিলে মই কেতিয়াও শান্তি লাভ কৰিব নোৱাৰিম। এই কুলত জন্মা কোনো লোকে কেতিয়াও পৰৰ অনুগমন কৰা নাই যেতিয়া তুমি কেনেকৈ পৰৰ অনুগমন কৰিবা। পুত্ৰ, তেওঁ দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞ লোক লাগে ভাগি পৰিব তথাপি কেতিয়াও পৰৰ পদসেৱা নকৰে। তেন্তে তুমিতো বল-বীৰ্য্যশালী প্ৰতিজ্ঞাত স্থিৰ ক্ষত্ৰিয়। তুমি কেনেকৈ শত্ৰুৰ পদ সেৱা কৰিবা? ছিঃ ছিঃ! সঞ্জয়! তেনেহলে তোৰ জীৱনৰ কি মূল্য থাকিব?

সঞ্জয়ে ব্যথিত হৈ উত্তৰ স্বৰূপে শোৱাপাটিৰ পৰাই মাকৰ মুখৰ ফালে বিনম্ৰ চিত্তেৰে কবলৈ ধৰিলে।

"হে নিৰ্দ্দয়া বীৰাভিমানিনী জননী! তুমি মোৰ আৰু কিমান বাৰ মৃত্যু কামনা কৰিবা? তোমাৰ হৃদয় পাষাণেৰে নে লোহাৰে গঠিত? তুমি মোৰ গৰ্ভধাৰিণী মাতৃ হৈ মোক মৃত্যুৰ মুখলৈ আগবঢ়াই দিবলৈ অলপো টান পোৱা নাইনে? মইয়ে তোমাৰ একমাত্ৰ আদৰৰ পুত্ৰ হৃদয়ৰ ধন নহয় নে? উঃ! কি নিষ্ঠুৰ তুমি! মই তোমাৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ, তথাপি তুমি এনে কুৰা ভীষণ কাৰ্য্যত নিযুক্ত কৰি এশবাৰ মোৰ মৰণ কামনা কৰিব লাগিছা? ক্ষত্ৰিয় বিলাকৰ আচাৰ ব্যৱহাৰ কি আশ্চৰ্য্যজনক! দয়াহীন, মমতাহীন ক্ষত্ৰিয় ধৰ্ম্মেই ধিক্! জননী, আদাৰণী আই মোৰ, মই মৰণে সচাঁকৈয়ে তুমি শান্তি পাবানে? যদি সঁচা তেন্তে নিশ্চয় তোমাৰ হৃদয়ত মাতৃ স্নেহ নাই।"

বিহুলাই কলে, "কি কলি পুত্ৰ! মাতৃৰ হৃদয়ত মাতৃ স্নেহ নাই!! মূৰ্খ পুত্ৰ তই, কি বুজিবি মাতৃৰ মাতৃত্ব কি গুৰুতৰ পদ। শুন পুত্ৰ! মই তোৰ গৰ্ভধাৰিণী জননী, জননীৰ হৃদয়ত পুত্ৰ স্নেহ অপাৰ। কিন্তু মঙ্গল কামনা কৰাই সু মাতৃৰ কৰ্ত্তব্য। যি মাতৃয়ে পুত্ৰৰ অধঃপতন দেখিও, যি মাতৃয়ে তোৰ দৰে পুত্ৰক যশহীন শ্ৰীহীন দেখিও নীৰৱে থাকে তাইৰ পুত্ৰ স্নেহে গাধাৰ পুত্ৰ স্নেহে সমান। কিন্তু মইতো গাধী নহয় আৰু গাধ পুত্ৰ জন্মোৱা নাই। মই ক্ষত্ৰিয় ৰমণী। তই ক্ষত্ৰিয় পুত্ৰ। ক্ষত্ৰিয়ত্বই ক্ষত্ৰিয়ৰ জীৱন, ক্ষত্ৰিয় গৌৰৱেই ক্ষত্ৰিয়ৰ মঙ্গল। ক্ষত্ৰিয় মাকে ক্ষত্ৰিয় পুত্ৰৰ ক্ষত্ৰিয় জীৱন আকাঙ্ক্ষা কৰে, ক্ষত্ৰিয় গৌৰৱেই ক্ষত্ৰিয় পুত্ৰৰ সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ মঙ্গল বুলি ভাবে। তেজহীন বিক্ৰমহীন, উদ্যমহীন মানৱ চোৰৰ দৰে ঘৃণনীয়। কোন মাকেনো চোৰ পুত্ৰক ভাল পাব পাৰে? উদ্যমহীন, কাপুৰুষ পুত্ৰক লৈ যি মাতৃ সুখী থাকে তাইৰ মাতৃ জন্মই বৃথা। কুলৰ কুপুত্ৰ থকাতকৈ মৰাইহে ভাল। যি পুত্ৰৰ পৰা বংশ গৌৰৱ ৰক্ষা নহয়, যি পুত্ৰৰ পৰা আত্মসন্মান নেপায় তেনে পুত্ৰৰ মৰণ কামনা কৰাই শ্ৰেয়ঃ। আৰু যি পৰাক্ৰমী উপাৰ্জ্জনক্ষম পুত্ৰ জীয়াই থাকোতে বিধবা মাতৃ ভগত পৰে তেনে পুত্ৰ মৰি গলেই বা কাৰ কি হানি হব?

"সঞ্জয়, মানুহৰ সকলো অৱস্থাতেই ধৰ্ম্ম

আৰু অৰ্থ চিন্তা কৰা উচিত। মই এই দুই কাৰণেই তোমাক যুদ্ধত নিয়োগ কৰিছো। তুমি অসামান্য পৰাক্ৰমী আৰু বাহুবলী। তদুপৰি শত্ৰুক আক্ৰমণ কৰিবৰ সময়ও তোমাৰ আগত উপস্থিত হৈছে। যদি এই সময়ত তুমি কৰ্ত্তব্য কাৰ্য্যক অৱহেলা কৰা তেন্তে তোমাৰ অতি নৃশংস ব্যৱহাৰ কৰা হব। হে পুত্ৰ! সাধু, সত্যবাদী, সুশীল পুত্ৰয়েইহে সু-মাতৃৰ প্ৰিয়।

"পুত্ৰমোৰ, তুমি তোমাৰ দুৰ্ব্বুদ্ধিবশতঃ হে মোৰ কথা বুজিব পৰা নাই। তোমাৰ মন এতিয়াও ঘোৰান্ধকাৰেৰে আবৃত হৈ আছে। এই কাৰণে হে বোপা, এবাৰ মনক পোহৰলৈ আনা, মোহৰ পৰা ওলাই আহা, দুৰ্ব্বুদ্ধি দূৰ কৰা, তেতিয়া বুজিব পাৰিবা তোমাৰ কৰ্ত্তব্য কি, কিয় এই মহৎ মানৱ জীৱন ধাৰণ কৰিছা। আৰু কিয় মই তোমাৰ মাতৃ হৈও তোমাৰ প্ৰাণৰ ফালে নাচাই তোমাক যুদ্ধলৈ পঠাইছো। তেতিয়া বুজিব পাৰিবা যুদ্ধ আৰু জয়লাভৰ কাৰণেই ক্ষত্ৰিয় জীৱন, পৰাজিত হৈ শত্ৰুৰ কৰগত হৈ হীন জীৱন ধাৰণৰ কাৰণে নহয়। আৰু তেতিয়া বুজিব পাৰিবা শত্ৰুৰ ভয়ত ভয়াতুৰ, পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল জীৱনতকৈ স্বধৰ্ম্ম পালন কৰিবলৈ গৈ যুদ্ধক্ষেত্ৰত শত্ৰুৰ তেজেৰে ৰাঙলী হৈ প্ৰাণ ত্যাগ কৰা কিমান গৌৰৱ-জনক কাৰ্য্য। বুজিব পাৰিবা কৰ্ম্মহীন, উদ্যম-হীন অকৰ্ম্মণ্য জীৱনতকৈ কৰ্ম্মীৰ দুখ-বিপদ ভৰা জীৱন কিমান সুখৰ। পুত্ৰ, আকৌ কওঁ শুনা, প্ৰাণৰ কাৰণে ভয়াতুৰ নহবা, প্ৰাণ দিয়া, প্ৰাণ দিও মান ৰক্ষা কৰা। তুমি মোক নিৰ্দ্দয়া স্নেহহীনা বুলি ভাবিছা—কিন্তু শেষত বুজিবা তোমাৰ এই নিৰ্দ্দয়া মাতৃৰ হৃদয়তে কতশত যোজন ব্যাপী পুত্ৰস্নেহ তোমালৈ থৰে থৰে সজোৱা আছে।

"মাথোন তুমি ক্ষত্ৰিয় মাতৃৰ যোগ্য সন্তান হোৱা। শত্ৰু তেজেৰে মেদিনী তিয়াই বীৰ জন্ম সাৰ্থক কৰা। তোমাৰ জীৱনৰ কৰ্ম্ম কৰা, বীৰত্ব গৌৰৱেৰে জগতক উদ্ভাসিত কৰি তোলা। তোমাৰ প্ৰতি শিৰে শিৰে প্ৰতি মুহূৰ্ত্তে বীৰতেজ বওক। তুমি বীৰতেজেৰে, ভৈৰৱ নাদেৰে হাতত অস্ত্ৰ লৈ সৈন্য সেনাপতিসকলক উৎসাহিত কৰি তোমাৰ জন্মভূমিক শত্ৰুৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা কৰা, দেশৰ পৰা শত্ৰুক খেদি দিয়া। যাওঁ পুত্ৰ যোৱাঁ, বীৰতেজেৰে সমৰভূমি কঁপাই তুমি শত্ৰুৰক্তেৰে ৰঞ্জিত হৈ তোমাৰ ধৰ্ম্ম পালন কৰা। তোমাৰ পুৰ তুল্য পালী ভূত প্ৰজাক ৰক্ষা কৰা। উঠা,—বেগাই উঠা,—কৰ্ত্তব্যই আহি দুৱাৰত গৰ্জ্জিব লাগিছে! যোৱা যোৱা কৰ্ত্তব্যই আহ্বান কৰিছে।"

কিন্তু ইমানতো বিহুলাৰ ভয়াতুৰ পুত্ৰ উঠি নলঠিল। আকৌ মাকক মাত লগাই কলে, "আই, মোক ক্ষমা কৰা, মই বৰ ভয়াতুৰ; মই তোমাৰ শৰণাগত হৈছো, মোক ক্ষমা কৰা। দেৱী, মোৰ কল্যাণ কামনা কৰা। মই তোমাৰ একেটি মাত্ৰ পুত্ৰ, মোক তেনে ভয়ানক কাৰ্য্যত নিযুক্ত কৰা তোমাৰ উচিত নহয়।"

বিহুলাইয়ো কলে "বোপা, কৰ্ত্তব্যৰ আগত এক পুত্ৰ বা এশ পুত্ৰৰ কথা নাখাটে। কৰ্ত্তব্য যিমানেই কি ভয়ানক হওক তাক কৰিবই লাগিব। বেছ কথা, তুমি যদি মোৰ শৰণাগত হৈছা আৰু যদি মই তোমাক ক্ষমা কৰিব লাগে তেন্তে তুমি উঠি বহা, তাৰ পাছত ৰণলৈ যোৱা,—মই আশীৰ্ব্বাদ কৰিছো নিশ্চয় তোমাৰ জয়লাভ হব। যুদ্ধ নকৰিলে মই তোমাক কোনোমতেই ক্ষমা কৰিব নোৱাৰো। তুমি যুদ্ধলৈ গৈ কৰ্ত্তব্যপালন কৰি আহা; নিশ্চয় মই তোমাক সন্মানসহ ক্ষমা কৰিম।"

কিবা অলপ ভাবি সঞ্জয়ে এইবাৰ শোৱাপাটিতে উঠি বহি কলে—"আই, বাৰু মই উঠিছো। কিন্তু আই, মই ধনহীন, সহায়হীন। মই কেনেকৈ যুদ্ধজয়ী হম? পুনঃ পৰাজিত হবৰ ভয়তে মই যুদ্ধৰ পৰা বিৰত হৈছিলো; কিন্তু তোমাৰ আদেশ মতেই তোমাক মন্ত্ৰণা সুধিছো, —যুদ্ধজয়ৰ কিবা উপায় আছে জানো? আছে যদি কোৱা, মই তোমাৰ আজ্ঞা প্ৰাণপনে পালিবলৈ স্বীকাৰ কৰিলো।"

বিহুলাই কলে, "বোপা তোমাৰ ধন নাই

বুদ্ধিৰেই মনকো ইচ্ছাহীন কৰি নেলাবা। ধন নাথাকিলেও তাক আৰ্জ্জিব পৰা যায়, আৰু ধন থাকিলেও তাক নাশ কৰিব পাৰি। এতেকে ধনেই কৰ্ম্মৰ মূল নহয়, কৰ্ম্মৰ মূল ইচ্ছা। অক্ৰমতা চাৰপৰ্য্যায় এই যে কেতিয়াও খণ্ডত অসম্ভৱ হৈ কাৰ্য্য আৰম্ভ নকৰিবা। সকলো কৰ্ম্মৰ ফলেই অনিত্য, ইয়াক পণ্ডিত সকলে জানে, কিন্তু তথাপিও তেওঁলোকে কৰ্ম্মৰ পৰা বিৰত নহয়। এই কাৰণে তেওঁলোকে কোনোবা কৰ্ম্মফল পায়, কেতিয়াবা তাৰ পৰা বঞ্চিত হয়। কিন্তু যিবিলাকে কৰ্ম্ম উপেক্ষা কৰি থাকে সিহঁতৰ কেতিয়াও ফল লাভ নহয়। চেষ্টাহীনৰ ফল একমাত্ৰ অভাৱ। আকৌ চেষ্টাৰ ফল দুই প্ৰকাৰ—প্ৰাপ্তি আৰু অপ্ৰাপ্তি। যিবিলাকে কৰ্ম্মফল অনিত্য বুলি জানে তেওঁলোকেও নিজক শত্ৰুৰ পৰা ৰক্ষা কৰি নিজৰ সমাজৰ ক্লেশ দূৰ কৰে। 'দৈৱে দিব' বুলি থাকিলেই সৌভাগ্যক লগ পোৱা নাযায়। কিন্তু পুৰুষাকাৰৰ আশ্ৰয় ললে তাক ভাগ্যলক্ষ্মীয়ে কেতিয়াও এৰি যাব নোৱাৰে। এই কাৰণে হে পুত্ৰ! তুমি পুৰুষাকাৰৰ অৱলম্বন কৰা।

"আৰু বুদ্ধিৰ আগত বিবাদ সাপো বন্দী; তুমি বুদ্ধিমন্ত, গতিকে তোমাৰ যুদ্ধত কোনো আশঙ্কা নাই। হে বোপা, তুমি আগেয়ে লোভীক ধনেৰে, ক্ৰোধীক মিঠা কথাৰে, দুৰ্ব্বলীক উৎসাহেৰে, ভয়াতুৰক হিতকাৰ্য্যৰে, গৰ্ব্বী আৰু অসূয়াৰীক প্ৰশংসাৰে বশ কৰি লোৱা। কিয়নো এইবোৰক তোমাৰ বশ কৰিব পাৰিলে এওঁলোকে তোমাৰ হকে প্ৰাণপণে যুদ্ধ কৰিব।

"বোপা কোনো বিপদতে ভয়াতুৰ হোৱা উচিত নহয়। সাহসেৰে বুকু ডাঠ কৰি ধৈৰ্য্যৰে তাৰ পৰা মুক্ত হবলৈ চেষ্টা কৰা বিপদীয়া লোকৰ উচিত। আৰু ভিতৰত নিজে ভয় পালেও তাক বাহিৰত প্ৰকাশ কৰি আনক দেখুৱাব নেলাগে। কিয়নো ভয়াতুৰ দেখিলে লোকে আৰু বেছিকৈ উৎপীড়ন কৰে, আৰু ভয়াতুৰক তাৰ বন্ধু বান্ধৱে নামানে, ভয়াতুৰৰ বিশ্বাসীও অবিশ্বাসী হয়, ভয়াতুৰ লোকৰ আত্মীয় লোকবিলাকে তলে তলে শত্ৰুৰ সহায় কৰে কিম্বা পলাই যায় আৰু ভয়াতুৰ লোকৰ ধৈৰ্য্য নাথাকে। ধৈৰ্য্য নাশ পালে সৎবুদ্ধি লোপ পায়।

"আৰু সঞ্জয় তুমি সহায়হীন বুলি আপত্তি কৰিছা যদিও মই দেখাত তুমি সহায়হীন নোহোৱা। তোমাৰ বিশ্বাসী পূজনীয় বন্ধু বান্ধৱ এতিয়াও তোমাৰ ৰাজ্যত আছে। এতিয়াও তোমাৰ মঙ্গলৰ নিমিত্তে তেওঁলোকৰ প্ৰাণ দিবলৈ সাজু হৈ আছে। এতিয়াও তোমাৰ সগত ৰণভূমিলৈ গৈ বিক্ৰম প্ৰকাশ কৰি দেহ এৰিবলৈ অকাতৰে সাজু হৈ আছে; তেন্তে তোমাৰ ভয় কি?

"হে পুত্ৰ! যদি তোমাৰ কাণত মোৰ এই মন্ত্ৰণা আৰু উপদেশ সোমাইছে বা মোৰ এই সকলো কথা সঁচা বুলি বুজিব পাৰিছা তেন্তে স্থিৰ হৈ উঠা। যুদ্ধৰ বাবে প্ৰস্তুত হোৱা। আমাৰ কিছুমান কোষ আছে, সেইবোৰৰ কথা মোৰ বাহিৰে কোনেও নাজানে। সেইবোৰ মই তোমাক দিম। তাত বাজেও বহুতো তোমাৰ সুখ দুখৰ চিৰসঙ্গী হৃদয়ানুবৰ্ত্তী বন্ধু বান্ধৱ আছে বুলি কৈয়ে আহিছোঁ। এতেকে তুমি উঠা—প্ৰবল উৎসাহেৰে যুদ্ধ কৰা গৈ—নিশ্চয় তোমাৰ প্ৰতি বিজয় লক্ষ্মী প্ৰসন্না হব।"

এইবাৰ সঞ্জয়ৰ দুৰ্ব্বল প্ৰাণত বলৰ তৰঙ্গ উঠিল, সঞ্জয়ৰ মোহ ভাঙিল, হৃদয় গলিল—উঠি ঠিয় হল। জননীৰ জ্বলন্ত বাক্যত সঞ্জয়ৰ প্ৰতি শিৰে শিৰে বীৰ তেজ ববলৈ ধৰিলে। নিজৰ ভীৰুতাৰ কথা মনত পৰি লাজত মুৰ ডাঙিব নোৱাৰা হল। বীৰ মাতৃৰ চৰণত পৰি শক্তি-ভিক্ষা কৰি সঞ্জয়ে হাতত অস্ত্ৰ লৈ "জয় শত্ৰু নাশ কৰি স্বৰাজ্য উদ্ধাৰি গৌৰৱ লাভ কৰিম, নহয় প্ৰাণ ত্যাগ কৰি স্বৰ্গ-ৰাজ্য লাভ কৰিম। জননী মোক বিদায় দিয়া"—বুলি মহা আনন্দেৰে ভৈৰৱ নাদেৰে গৰ্জ্জি গৰ্জ্জি ৰণক্ষেত্ৰত গৈ উপস্থিত হল। সঞ্জয়ৰ কাণত মাতৃৰ অমৃতময় উপদেশবোৰ ৰণক্ষেত্ৰত ৰণবাদ্যৰ দৰে বাজিব ধৰিলে। অদম্য উৎসাহ, অতুল বিক্ৰমেৰে যুদ্ধ কৰি যুদ্ধত সঞ্জয়ে সিন্ধুৰাজাক পৰাজিত কৰি

জয়লাভ কৰি বিজয় গৌৰৱৰ পতাকা শূন্যত উৰাই মহা পৰাক্ৰমেৰে আহি মহাপ্ৰাণা বিদুলাৰ চৰণত পুনঃ প্ৰণাম কৰি ক্ষমা-ভিক্ষা খুজিলে।

বিদুলা এজনী ৰমণী মাথোন। কিন্তু যি কৰ্ত্তব্য জ্ঞানৰ পৰা কৰ্ম্ম সন্ন্যাসৰ, কৰ্ম্ম যোগৰ, মানৱ ধৰ্ম্মৰ কথা স্বয়ং ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণে অৰ্জ্জুনৰ মোহ দূৰ কৰিবলৈ, দুৰ্ব্বল প্ৰাণত বল দিবলৈ অৰ্জ্জুনৰ আগত কৈছিল সেই কথা হাজাৰ হাজাৰ বছৰ পূৰ্ব্বে বিদুলাই সঞ্জয়ৰ আগত কৈ থৈ গৈছে। বাস্তৱিকতে বিদুলাৰ উপদেশ গীতাৰ সাৰাংশৰ বাহিৰে আন একো বেলেগ নহয়। কিন্তু শ্ৰীকৃষ্ণ বিদুলাৰ বহু বছৰ পিছত জন্মিছে। ইয়াৰ পৰা আমি বুজিব পাওঁ যে আগৰ সমাজৰ তিৰোতা সকল সকলো প্ৰকাৰৰ জ্ঞানতে শিক্ষিতা আছিল। বিদুলা ভাৰতবৰ্ষীয় হিন্দুৰমণী। কিন্তু হায়! আজি সেই বিদুলাৰ দেশৰ হিন্দু ৰমণীৰ কি হীন অৱস্থা। হায়! হায়! আমি কেতিয়া বিদুলা হম!

যেতিয়া শ্ৰীকৃষ্ণই পাণ্ডৱৰ হৈ পঞ্চগ্ৰাম খুজিবলৈ হস্তিনালৈ আহি নিৰাশ হৈ ফিৰি যাওঁতে বিদুৰৰ ঘৰত আলহি থাকি কুন্তীক দেখা কৰে তেতিয়া পুত্ৰসকলৰ দুৰ্ব্বলতা দেখি তেজস্বিনী কুন্তীয়ে আন আন কথাৰ লগতে পাণ্ডৱসকলৰ মোহ গুচাবলৈ,—দুৰ্ব্বল প্ৰাণত বলৰ সঞ্চাৰ কৰি দিবলৈ— সেই সংবাদ শ্ৰীকৃষ্ণৰ আগত পাণ্ডৱক কবলৈ কৈ পঠায়। আৰু সঁচাকৈয়ে বিদুলাৰ এই উপদেশতে পাণ্ডৱসকলে যুদ্ধৰ কালে অগ্ৰসৰ হৈছিল।

কুন্তীয়ে এই বিদুলা-সঞ্জয় সংবাদৰ মহিমাৰ কথা কৃষ্ণৰ আগত এই বুলি কৈছে—

"হে কেশৱ! এই মহা তেজস্বিনী বিদুলাৰ কথা শত্ৰু পীড়িতলোকে শুনিলে শত্ৰুৰ হাতৰ পৰা মুক্ত হয়, ৰাজ্যহীন দুৰ্ব্বল ৰজা আৰু মন্ত্ৰীয়ে শুনিলে অচিৰে পৃথিৱীৰ অধীশ্বৰ হব পাৰে। গৰ্ভৱতীয়ে শুনিলে বীৰ পুত্ৰ প্ৰসৱ কৰিব পাৰে। আৰু ক্ষত্ৰিয়ই শুনিলে নিশ্চয় বিদ্বান, ধৰ্ম্মপৰায়ণ, দাতা, ব্ৰহ্মবাদী, শ্ৰীবৃদ্ধি সম্পন্ন মহাবল, ধৈৰ্য্যশালী অজেয়, জিতেন্দ্ৰিয়, সত্যবাদী সাধু পুত্ৰ লাভ কৰিব পাৰে।

এই কাৰণেইহে আজি আমাৰ কলেজ শিক্ষিত বা বৰ্ত্তমান যুগৰ শিক্ষিত অৰ্দ্ধশিক্ষিতসকলৰ আগত এই তেজস্বিনী মাতৃ বিদুলাৰ তেজোময়ী কথাবোৰ ডাঙি ধৰিলোঁ। কিজানিবা তেওঁলোকৰ আন্ধাৰ হৃদয়ৰ অন্ধকাৰ অলপ দূৰ হয়েই। চাকৰীৰ প্ৰবল মোহ, বেপাৰ-বাণিজ্য কৃষি শিল্প কৰাৰ এলাহ, দুৰ্ব্বল প্ৰাণৰ দুৰ্ব্বলতা কিজানি অলপ দূৰেই হয়—এই আশাত তেওঁলোকৰ আগত ইয়াক এৰি দিলোঁ।

স্বদেশ স্বধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰা মানৱৰ কেনে ধৰ্ম্ম তাক বিদুলায়ে কৈছে। আশা কৰোঁ আদৰ্শ মাতৃ বিদুলাৰ কথা শিক্ষিতা শিক্ষিতসকলৰ মনত বহি ৰব।

শ্ৰীচন্দ্ৰপ্ৰভা দাস।

সম্পাদকৰ চ'ৰাৰ বুলনী।

৮ম সংখ্যা প্ৰদীপিকা ওলাল আৰু আমাৰ বিষয়ে তেওঁৰ latest কথন-মথনো ওলাল। দেখি আচৰিত হলো যে তেওঁৰ টেকেলি কাণ্ডি। বাঁহীয়ে ধৰা যাই কথাবোৰৰ সন্তোষজনক উত্তৰ যে নাইয়েই, to the point কোনো উত্তৰেই নাই; মাথোন কথা কটাকটি কৰিবৰ বৃথা চেষ্টা, আৰু ডাল পাতেৰে "মাখিয়তি মাখিপাত, মাখি মাৰো জাত জাত" কোৱা। বুদ্ধিমান পাঠকে আগৰ পৰা দুয়োটাকে দুইখন কাকত পঢ়ি চাওক, আৰু "কথামথাৰ আঁৰ-মথা" বুলি লওক—এই নিবেদন। বাঁহীৰ পাঠকক কওঁ এইবিষয়ে বাঁহীৰ প্ৰবন্ধবোৰ, বিশেষকৈ "বিজুলী" নামৰ প্ৰবন্ধটোৰ যেন তেওঁলোকে মন দি পঢ়ি যায়।

• • •

নগাঁৱৰ লোকে "ইয়ং আসামক" সম্বোধন কৰি সুধিছে (৩১৮ পিঠি, প্ৰঃ) "প্ৰথমতে তেওঁ (বেজবৰুৱাই) উজনীয়া আৰু কামৰূপীয়া ভাষা লৈ আঁত কৰা নাইনে? আমাৰ প্ৰমাণ ৭ম সংখ্যা প্ৰদীপিকাত দিছোঁ।"

"ইয়ং আসামে" সিদিনা কলিকতাত পতা সভাত ইয়াৰ উত্তৰ অলপ দি থৈছে ; সেই কথা "অসমীয়া" কাকতত ওলাইছিল ; আৰু বৰদলৈৰ প্ৰদীপিকাতো (প্ৰ ২৮১ পিঠি, ৭ম সংখ্যা) তেওঁৰ কৈফিয়তেৰে সৈতে ওলাইছিল। সেই কৈফিয়ৎ পঢ়িলেই Sincere বৰদলৈৰ "তোহাৰি চৰণ" ৰূপী কৈফিয়তৰ sincerity ওলাই পৰে। কিমধিকামিতি।

আৰু বৰদলৈয়ে লেখোন "শ্ৰীযুত বেজবৰুৱাৰ ওচৰত অকপটে এই বিষয়ে ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰিলো" বুলি কৈছিল (প্ৰ ২৭৪ পিঠি।) গল কথা গুচিল, এতিয়া তেওঁ সেই কথা উকলি আকৌ প্ৰমাণ বিচাৰি খপিয়াই-জপিয়াই নিজ মূৰ্ত্তি ধৰিবৰ সকাম কি আছিল ? তেওঁৰ যি ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা (sincere) অকপট নহয় আৰু তেওঁ "টান পালে নাম লয়", আৰু তেওঁৰ নমস্কাৰলোৱা "ব্ৰাহ্মণায় গোবায়সমঃ" বিধৰ, তেওঁৰ এই resurrection-এ (এই বিষয়ে পুনৰাবিৰ্ভাৱে) প্ৰমাণ কৰা নাইনে ? হে হৰি ! আমাক তুমি কত খেলাকে দেখুৱালা ! বৰদলৈৰ ক্ষমা প্ৰাৰ্থনাৰ ভিতৰত (body-ত) আছিল "আমাৰ বাস্তৱিকতে ধাৰণা আছিল।… যদি এই ধাৰণা ভুল তেন্তে আমি অকপটে…… ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰিলো।"—এইটো ৭ম সংখ্যাৰ প্ৰদীপিকাত। এতিয়া ৮ম সংখ্যাত, ৭ম সংখ্যাৰ তেওঁৰ past পুৰণি ধাৰণা, আৰু স্বীকৃত ভুল ধাৰণা, এই দুইটাই প্ৰমাণ হৈ গল গতীয়া দি পিয় হল !! মানুহ জীয়াই থাকোতে সি যিমান চোৰ ডকাইত দুষ্ট, বদমাছ, আৰু মিছলীয়াই হওক, লাগে যদি সি ফাটেকো খাটক, লোকে তাক ছেই-ছেই কৰক ; কিন্তু সি মৰিলে লোকৰ পৰা সম্মান পায় দেখিছো আৰু তাৰ পুতেকৰ মানত সি পিতৃ পুৰুষ, পিতৃ দেৱতা হয়, তাৰ শৰাধ পাৰ্ব্বণ আছোঁতা বাপুসকলৰ মানতো সি সম্মান নাপায় যে এনে নহয়। এই নিয়ম অনুসাৰে গল সংখ্যাৰ exploded, dead and buried ভুল ধাৰণাবোৰেই যে বৰ্ত্তমান সংখ্যাত নিৰ্ভুল ৰূপ ধৰি, জয়শ্ৰীৰ হৈ প্ৰমাণ হৈ পাৰিছে, এই কথা এতিয়া আমাৰ বোধগম্য হল। ব্ৰহ্মণ্যদেৱৰ গুণৰ peroration-অৰ প্ৰবল বায়ু বতোৱাওঁতা বৰদলৈ দেও ! thank you ! সিদিনা কলিকতাত ইংৰাজী থিয়েটৰত এটা ইংৰাজী গান শুনিছিলো, তাৰ প্ৰথম দুটা শাৰী মনত আছে, এইখিনিতে আবৃত্তি কৰো :—

"Father motner gave me no education. What can do, what can do ?" এতিয়াও এনে বতৰা দেখি আমি গাওঁ "what can do ? what can do ?" বৰদলৈয়ে কৈছে "আমাৰ প্ৰমাণ ৭ম সংখ্যা প্ৰদীপিকাত দিছো। আমি কওঁ বৰদলৈয়ে আমাক charge কৰা দোষৰ কাৰ্য্য যে আমি কৰা নাই, তাৰ প্ৰমাণ আমি আমাৰ ২য় বছৰৰ ২য় সংখ্যা বাহীত দিছো। বৰদলৈয়ে এতিয়া কব পাৰে (যদিও তেওঁ আগেয়ে স্বীকাৰ কৰিছিল যেনে —"তেওঁৰ (বেজবৰুৱাৰ) মনত কুভাব নাথাকিলেও (প্ৰঃ ২৮২ পিঠি) যে সেই প্ৰমাণ মিছা; সেইটো চাফাই মিছা; মই নামানো।" আমিও বৰদলৈক কবলৈ বাট বল, তেওঁৰ ৭ম সংখ্যাৰ প্ৰমাণটোও মিছা আৰু সেইটো মিছা "চাফাই"। অৱশেষত বৰদলৈয়ে কব পাৰে—"মই হাকিম, ধৰ্ম্মাৱতাৰ (যদিও defunct) তাৰ উপৰি মই ২৬-বছৰীয়া পুৰণি শৰণীয়া, ব্ৰহ্মণ্যদেৱৰ গুণৰ peroration-কৰ্ত্তা, মোৰটো মানৰ লাগিব; আৰু তই হেন তেন, তই বিদেশত থাকি শৰণ ভজনৰ গোন্ধ নোপোৱা, তোৰটো নামানো।" এনে হলে আমি "নাচাৰ", কাবু আৰু লগতে "হাবু-ডুবু"।

বৰদলৈয়ে ৭ম সংখ্যাৰ ভইৰ, দুই-মু দিছে জাঁকোৱালে-নোপোৱা প্ৰমাণটোত ওপৰঞ্চি ডাঙৰ ঢোকা এটা দিছে, যথা—"তাৰ উপৰিও আগাম বান্ধৰৰ ভূতপূৰ্ব্ব সম্পাদকক সুধিবলৈ কওঁ"।

আমিও এই আহিতে আমাৰ প্ৰমাণটোতো ওপৰঞ্চি ডাঙৰ এটা নেলাগে, দুটা ঢোকা দি কওঁ —যে বৰদলৈয়ে unscrupulously দিয়া charge দোষটোৰ এক ধনিটামানো সত্য নহয়, আৰু তেনে ভাব আমাৰ মনত দে-

নাছিল, তাৰ বিষয়ে আমাৰ সুযোগ্য বন্ধু শ্ৰীযুত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীক তেওঁ সোধক; গোসাঁইক হাতৰ কাষত নাপায় যদি, বন্ধুবৰ আৰু আমাৰ সহযোগী শ্ৰীযুত চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাক সোধক। এই দুজন সাক্ষীতো যদি তেওঁৰ মনঃপূত নহয়, তেন্তে তেওঁৰ ঘৰত থকা (যদি তেওঁ পুহিছে) চুটীয়া শালিকা চৰাই জনীক সোধক; নতুবা চাৰি আলিৰ মূৰলৈ ওলাই বুঢ়া মেঠা লৰা-ডেকা যাকে পায় তাকে সোধক। অলমতি বিস্তৰেণ।

*   *   *

বৰদলৈয়ে লেখিছে (প্ৰঃ ৩২০ পিঠি) "আমি কাকতীদেৱক সোধো, বাহীৰ ভবানন্দ পাঠক কোন ?………ভবানন্দ পাঠক নামটো যদি বেনামী হয়, তেন্তে আমাক গালি পাৰিবৰ উদ্দেশ্যেৰেই জনাগুনা এজনে এই নামটো লৈছেনে ? যদি জনাগুনা এজনেহে এই নামটো লৈ আমাক অযথা গালিগালাজ কটুকাটব্য কৰিছে তেন্তে এইটো বাহীৰ আৰু সেই ভবানন্দ পাঠকৰ নীতি-বিগৰ্হিত কাম হোৱা নাই নে ? এইবিলাক শিষ্টাচাৰৰ বাহিৰ হোৱা নাই নে ?"

আমিও বৰদলৈক সোধো, এই কথা তেওঁ বাহীৰ সম্পাদকক সুসুধি ভবানন্দ পাঠকক সুধিছে কেলেই ? বাহীৰ নামী বেনামী প্ৰবন্ধৰ কথা বাহীৰ সম্পাদকেহে কব পাৰে, কাকতীয়ে কব কেনেকৈ ? বৰদলৈয়ে এইদৰে গুৰিৰ মানুহ বিচাৰি এক্কাৰে-মুধাৰে খপিয়াই-জপিয়াই ফুৰা অভ্যাসটো কৰিলে কেতিয়াৰ পৰা আৰু কৰ পৰা ? শঙ্কৰদেৱৰ গুৰু বিচাৰি ত্ৰিভুবনত খপিয়াই-জপিয়াই হাৰাশাস্তি হৈ ফুৰি তেওঁ দৰ্শকৰ হাঁহি তুলিছে; আকৌ সেই ব্যাধি। ৰোগ দুৰাৰোগ্য দেখিছো।

যি হওক,—"আমি" বৰদলৈদেৱক উলটি "সোধো", প্ৰদীপিকাৰ যশস্পতি শৰ্ম্মা "কোন" ? "যশস্পতি নামটো যদি বেনামী হয়, তেন্তে আমাক গালি পাৰিবৰ উদ্দেশ্যেৰেই জনাগুনা এজনে এই নামটো লৈছে নে ? যদি জনাগুনা এজনেহে এই নামটো লৈ আমাক অযথা গালিগালাজ কটু কাটব্য কৰিছে, তেন্তে 'এইটো" প্ৰদীপিকাৰ আৰু সেই যশস্পতি শৰ্ম্মাৰ "নীতি-বিগৰ্হিত" কাম হোৱা নাইনে ? এইবিলাক শিষ্টাচাৰৰ বাহিৰ হোৱা নাই নে ?"

আৰু সোধো, আমাৰ বৰদলৈ ডাঙৰীয়া এচকুৱা কিয় ? ধৰ্ম্মত পাকলে মানুহ এনেকুৱাই হয় নে ? হয় হবলা। কাৰণ একেটা বস্তুতে সেই পক-ধৰোতাজনে মনটো concentrate এনেকৈ কৰে, যে সংসাৰত তেওঁ আন একোকে নেদেখে। বাহী, বেজবৰুৱা আৰু ভবানন্দ এই ত্ৰিমূৰ্ত্তিৰ ওপৰত তেওঁ ইমানকৈ মন concentrate কৰিছে, যে দোষে-গুণে গালিয়ে-গালাজে যশস্পতি উঠি বল দৰৱ মুদচত, আৰু চালৰ ওপৰৰ পৰা সেইজনে ইমানকে গালিগালাজৰ আৱাজ বেনামীকৈ দি থাওক, বৰদলৈয়ে তলৰ ত্ৰিমূৰ্ত্তিক কোবাবলৈ হাতত চেকান লৈ উধাতু খাই লাৰ ফুৰিছে। আমি কওঁ, বৰদলৈওে, অলপ চকু মেলক, যশস্পতি ভায়াও আমাৰ দলতে। তেওঁ ক'ত কেনেকৈ অমুক গালি গালাজ কৰিছে, সেইটো যদি তেওঁ প্ৰদীপকাৰ পাতত বিচাৰি পোৱা নাই, তেন্তে আমাক জনালে আমি আঙুলিয়াই দিম। উলুৱনিৰ মাজত বৰদলৈদেৱে তেওঁৰ গোধা ভাৰটি লুকাই থৈ আমাক গোধা বুলি হঁহাটো শিষ্টাচাৰ হৈছে নে ?

আমি বৰদলৈক দেশদ্ৰোহী বুলিছো (প্ৰঃ ৩১৮ পিঠি) বুলি বৰদলৈয়ে "ইয়ং আসামৰ" আগত গোচৰ কৰিছে। কি আপদ ! বৰদলৈয়ে আমাক দকচি হেপাহপলুৱাই দেশদ্ৰোহী বুলিলে, (যেনে উজান নামনি ফলা, দামোদৰীয়া মহাপুৰুষীয়া ফলা, ইত্যাদি) বুলি grand peroration-এৰে তেওঁৰ বক্তৃতাৰ উপসংহাৰ কৰিলে ; অথচ আমি self defence-অত তেওঁৰে আহি লৈ একেৰা peroration কৰি, কাক প্ৰকৃত দেশদ্ৰোহী বুলিব লাগে দেখুৱাই দিলো, কিন্তু তাৰ ফল হল এই ! "অদৃষ্টের ফল, কে খণ্ডাবে বল, তাৰ সাক্ষী দেখ মহাৰাজা নল।" তাহানি কলেজত পঢ়োতে দেখিছিলো, বৰদলৈৰ memoryটো ভাল আছিল।

*   *   *

৬৩৭৭/অ:

সূতক বাইজী খেমটাৰাণী পাতেভাঙ্গনে নিজৰ কৈফিয়তত কৈছে (পঃ ৩১৩ পিঠি) "সূতক বাইজীৰ উপমা দি ৰসিকপ্ৰবৰ বাঁহীয়ে মৈতে সম্ভাষণ কৰিছিলোঁ।" —কি সৰ্ব্বনাশ! সূতক এৰি আমাৰ ফালে দৃষ্টি কিয় ? বোলো বাপু-সেউ! এইফালে বৰ খৰাং। বাপুৱে আমাৰ বিষয়ে লেখোন কৈছেই—"তেওঁ সম্বলপুৰত আছিলনে জম্বলপুৰত আছিল, তাৰো খবৰ লোৱা নাছিলো।" বৰ্ত্তি ছিলো; এতিয়াহে সৰ্ব্বনাশং সমুৎপন্নং দেখিছোঁ। বোলোঁ এইফালে দৃষ্টি নিদিব; ইয়াত ভালুক আছে। জম্বলপুৰ জাম্বুবান শব্দৰপৰা ওলাইছে! আমি ভাষাবিদ, সেই দেখি এইটো আমি ঠিক জনাটো সম্ভৱ। জম্বুবান মানে ভালুক। আপুনি উক্ত শব্দৰ অৰ্থ উলিওৱা দোষ আপোনাকো আমাৰে দৰে ভাষাবিদ্ "ফাইললজিষ্ট" ভাবিহে আমি নিৰ্ভয়ে সম-পুৰৰপৰা জম্বুবানক উলিয়াইছোঁ; পণ্ডিতে পণ্ডিতে পৰম সমজদাৰ। কিন্তু encore encore গোৱা শুনিলৰ, বুকিলেই গলো। পাঠক, এইজন বাপু অকল সংস্কৃতীয়া পণ্ডিতেই নহয়, ফাইললজিষ্টও। এইখন সাগৰ মথিলে আৰু বাকি ওলায়। সি যিহওক, এইটো স্পষ্ট যে প্ৰদীপিকাৰ এইজন লেখকক বাইজী খেমটাৰাণীৰ ভাবে ধৰিছে পাইছে; অৰ্থাৎ সেই ভাবত তেওঁ ৰসিক ভাবুক হৈ পৰিছে। এইবাৰো প্ৰদীপিকাত এই ভাবতে মজি, 'ৰসেন ৰসিকং" শোলোক ভজি তেওঁ উন্মত্ত হৈ গৈছে প্ৰদীপিকাৰ ৩১৩ পিঠি চোৱা। তেওঁৰ ডিফিকালটিটো (difficulty) আমি বুজিব পাৰিছো। অৰ্থাৎ ভাগৱত শাস্ত্ৰ তো "ৰসৰাসলং" গ্ৰন্থ। তাৰ উপৰি ভাগৱত গাওঁতা সূতক যদি বাইজী খেমটাৰাণী বুলি ভাবি মনতে সেই ছবিটি উজ্জ্বলকৈ লব পাৰি তেন্তে ভাগৱত শ্ৰৱণৰ ৰসতে ৰস, গুড়তে গুড়, মৌতে মৌ! আহা কি সুখৰ চোৰাচোন, বেচেৰাই কেনে মন খুলি অন্তৰেৰে কৈছে—আজি কালিৰ বাইজীসকলেও আধ্যাত্মিক ভক্তি জ্ঞানগৰ্ভ বহুত গানবোৰ শুনা যায়: (নেপথ্যে— এওঁৰ কপাল দেখি আ-মাৰো হিংসা লাগিছে। এওঁ নিশ্চয় কলিকতাতে আছিছিল, আৰু সেই আগমন ব্যৰ্থ হোৱা নাই।) মাহুতবিলাকে তেওঁলোকক বাইজী খেমটাৰাণী বোলে কিয়?" (পঃ ৩১৪ পিঠি)।

আমি কওঁ, হয়তো। "এ কি অন্যায়!" বোলো দেউ আপুনি বোলক সূতক বাইজী খেমটাৰাণী; আৰু "মুখে বোলো বাইজী হৃদয়ে ধৰা ৰূপ," কাৰ্য্যৰসৰ আলয় ভাগৱত মুহূৰ্ত্তে শুনক, পান কৰক। ভাগৱতত মহুৱা দিতাক আৰু সোৱাদ কৰি লব পাৰিলে, কাৰ কি আপত্তি হব পাৰে? আপোনাৰ গাখীৰত বাটিত আপুনি আপোনাৰ পছন্দমতে কিনা গুৰ যিমান মন যায় দি থাওক, আৰু সোৱাদ কৰি লৈ থাওক; চকু চৰক্ষণতে চকু নিদিব

বলৰামে সূতক মৰা বাবে ব্ৰহ্মহত্যাৰ প্ৰায়শ্চিত্ত কৰাৰ যি কাৰণ বা ব্যাখ্যা বাপুৱে দিছে, সেই ব্যাখ্যাত বাপু সন্তুষ্ট হৈ থাওক, আমি আৰু তেওঁৰে বিতণ্ডা নকৰোঁ; যদিও বলদেৱক ব্ৰহ্মহত্যা পাতকত পাতকী কৰাৰ কাৰণটো স্পষ্টকৈ ভাগৱততে আছে:— 'মুনিসকলে কলে, "প্ৰভু, আপুনি অধৰ্ম্ম কৰিলে। যতদিন সত্ৰ সমাপ্তি নহয়, তত দিনৰ নিমিত্তে আমি এই সূতক ব্ৰহ্ম আসন দিছিলোঁ। আপুনি নাজানি ব্ৰহ্মবধ কৰিলে।"

ভাগৱততে কাৰণটো থাকিলেও, আমাৰ প্ৰদীপিকাৰ বাপুদেউৰ 'বক্তৃত ভাষ্য গ্ৰাহ্য; কাৰণ, কাৰণ কাৰণ? — কাৰণ সূত যদি ব্ৰাহ্মণেই হৈছিল, তেওঁৰ লগুণ দিয়নিলৈ এখেতে নিমন্ত্ৰণ নাপালে কিয়? (প্ৰঃ ৩১৪ পিঠি) আৰু সূত পূজাৰি হৈ কৰা দুৰ্গোৎসৱ কৰ্ত্তৃসৰহৈ এওঁক নামাতিলে কিয়? আৰু পুৰোহিত হৈ কৰা-ওঁতা শ্ৰাদ্ধ, শান্তিকৰ্ম, গ্ৰহযোগ, তুলসী-দিয়া এইবোৰৰ একো উমঘাম এওঁ নাপালে কিয়? ইমানবোৰ কাৰ্য্যত ব্ৰাহ্মণৰ দক্ষিণা জলপান আদি পাওনা মৰা যায় কিয়? এতেকে বাপুৱে কব পাৰে, "যা সূত তোক বামুণ হব নিদিওঁ ভাগৱতে যি কয় কৈ থাওক। তাতকৈ, তই ডুটা-চাইটা খেমটা বা গজল গা, ঢুই-চাৰি পাক নাচিবও পাৰ, নাচিলে সুখীও হয়; বৰং মই ঘুঙুৰ আৰু সাৰঙ্গীদিলা কৰি দিবলৈকো প্ৰস্তুত।"

আমি কওঁ নিশ্চয় নিশ্চয়। প্ৰদীপিকাৰ বাপুসকলে এই তগত নাম দিয়া এটাইবোৰ ব্ৰাহ্মণ ঋষিৰ লগুণ-দিয়নিলৈ নিমন্ত্ৰণ পাইছিল হব পায়; নাপালেও, কত কেতিয়া হৈছিল কিজানি জানে; আৰু তেওঁলোক সকলোৱে গাতপাত যিবোৰ গোত্ৰ চলাই গৈছে, সেইবোৰেৰো ভু পালে। অথচ লোমহৰ্ষণ গোত্ৰ, উগ্ৰশ্ৰবা গোত্ৰ তেওঁলোকে আজিলৈকে দেখা নাই শুনা নাই। (প্ৰঃ ৩১৪ পিঠি) কি মাৰাত্মক কথা!

আমি সোধো, বাপুদেৱে কলিকতাৰে আহোঁতে enquire কৰি এইটো জানিছিল বুলি আমি ভাবিলে জানো ভুল হব, যে আধ্যাত্মিক গান গাওঁতা খেমটাৰাণী বাইজীবোৰ লোমহৰ্ষণ গোত্ৰী? তাগান সীতা আয়ে অশোক বনত হনুমন্তক কৈছিল—"কিয় হনুমন্ত বিভ্ৰান্ত হোৱা। মুখৰ অগনি মুখৰে শুনুৱা॥"

তগত নাম দিয়া ব্ৰাহ্মণ ঋষিসকলৰ লগুণ দিয়নিলৈ বোধকৰো আমাৰ বাপুসকলৰ নিমন্ত্ৰণ হৈছিলঃ—"অঙ্গিৰা, দেৱল, সনক, সুনন্দ, গোতম ভৃগু সাক্ষাত॥ দেৱল গৌৰাঙ্গ, মুনি বৈশ্বানৰ, সুভিক্ষু, মধু, মাধৱ। অত্ৰি, বৈশ্বামিত্ৰ, ধৌম্য, পৰাশৰ, গাধি, হৰি, মেধা, জৱ॥ তপ, গৌশানন, মেধাতিথি, চণ্ড, হৰিপদ, বিষ্ণুপদ। দুৰ্ব্বাসা, বশিষ্ঠ, ভৰদ্বাজ শিষ্ট, মাণ্ডবী দেৱ মহদ। অগস্তি, ভাগুৰি, ভাৰ্গৱ, আমিও, আছিলো হো যজ্ঞমাঞ্জ। জামদগ্নি, মিত্ৰ ধৰ্ম্ম, পৰাজিত, চণ্ডবেগ মুনিৰাজ॥ গৰ্গ জৰাসন্ধ, কলু, তাৰচন্দ্ৰ, হাৰাবন্ধ, মধুব্ৰত। গৌতম, শান্তনু, মুনি জয়ভাণ্ড, অষ্টাবক্ৰ, মহুৱত॥ দধ্যাঞ্চ, কুণ্ডাণ্ড, ঋষ্যশৃঙ্গ, দণ্ডী, পুলস্তি, নাভি, পুলহ। মৃকণ্ড, মিহিৰ, মাৰ্কণ্ডেয় বীৰ, কৌমুদকা, মৃতবৎ॥ বৈশম্পায়ন, আৰু দ্বৈপায়ন, শুকদেৱ মতিমন্ত। উতথ্য, চ্যবন, শ্বেতকেতু, নিত্য, বামদেৱ, ঋতুমন্ত॥ কপিল, কৰ্দ্দম, আস্তিক, কমল, ভৰতাঙ্গ, ভৰদ্বাজ। সমা, যজ্ঞবাহু, যজ্ঞমালী, কৃপ, বিষ্ণুমালী, দেৱৰাজ।" —(ৰামসৰস্বতী)

আচলতে আমাৰ বক্তব্য এই খিনিতে ওৰ পেলাই কওঁ, যে অসমৰ সূতসকলৰ এখন ডাঙৰ সভাৰ কথা সিদিনা আমি কাকতত পঢ়িছিলোঁ। তেওঁলোকৰ কাৰ্য্য আৰু উদ্দেশ্যত আমাৰ সম্পূৰ্ণ সহানুভূতি আছে। তেওঁলোকৰ চেষ্টা যেন আচৰতে সফল হয়, এইটো আমি কায়মনোবাক্যে ইচ্ছা কৰো বুলি অকপটে কওঁ। তেওঁলোকে প্ৰদীপিকাৰ (৩১৪ পিঠি) প্ৰবন্ধতো পঢ়ি আমাৰ গোসাঁই আৰু পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণসকলৰ দ্বাৰা ব্ৰাহ্মণত্ব বা ব্ৰহ্মত্বৰ দাবী সোনকালে কৰিলে আমি সন্তোষ পাম। চাওক গোসাঁই মহন্ত ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতসকলৰ মুখপত্ৰ প্ৰদীপিকাই তেওঁলোকৰ বাট বাৰু অলপ সুগম কৰিলে।

শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা।

আৰু অলপ অচৰপ।

৮ম সংখ্যা প্ৰদীপিকাত এজনে লেখিছে— (১) "আমাৰ কেনে যুক্তি, বাঁহীৰ কেনে যুক্তি চাওক।" (২) "বাঁহীয়ে প্ৰদীপিকাৰ যুক্তিৰ ওচৰত ঠিয় হব নোৱাৰি কেনে ভাবে আমাক ব্যঙ্গ কৰিছে, পাঠকে চাওক।" আমি কওঁ, প্ৰদীপিকাৰ যুক্তিৰ নমুনা তেৰেই দেখুৱাইছে, যেনে,—'৺শঙ্কৰদেৱে ব্ৰাহ্মণৰ শিষ্য বুলি সকলোৰে পৰা আমাৰ জনা আছে'। (প্ৰঃ ৩১২ পিঠি)

পাঠক, কেনে যুক্তি দেখিলা। প্ৰদীপিকাৰ লেখকে যা প্ৰদীপিকাই যেতিয়া সেইটো সকলোৱে পৰা জানি আছিছে, সেইটোৱেই ডাঙৰ যুক্তি, আৰু কি লাগিছে। তেওঁলোকে যুদ্ধ জিকিলে। ছেৱকোন আছ, ডবা কোবাইদে! প্ৰদীপিকাৰ লেখক সৰ্ব্বজ্ঞ হৈ উপজিছে, শুকদেৱৰ নিচিনা গৰ্ভতে। এওঁক সকলে অৰ্থাৎ জগতীয়াতে দেখা সকলে নিশ্চয় বুজিব পাৰিছিল যে প্ৰদীপিকা ওলোৱা কাগত যুক্তিৰ এই মুলাটি নাচি কিমান ডাঙৰ হব। "বৰ্ণানাং ব্ৰাহ্মণো গুৰু" এই কথা বাঁহীয়ে "প্ৰহাস উক্তিৰ দ্বাৰায় স্বীকাৰ কৰিছে" এই বুলি এইজন সকলোৰেপৰা কথা, জনা

লেখকে কৈছে। এওঁৰ আশ্চৰ্য্য ক্ষমতা কিন্তু! দৈৱিক! দৈৱিক! আমি কিন্তু ভয়ত নিতাল মাৰিলো, বুদ্ধি পৰিলো, ইমান জ্ঞান শংকৰ আগত ঠিয় হৈ পাৰেঁ। কেনেকৈ? হলেই বা আমি নজনা, নভবা, নোকোৱা কথা; তেওঁতো জানিছে। বেচ্! তেওঁ কৈছে "পাঠক পালে নে বাঁহীৰ চতুৰিমা?" আমি সমাধান দিও, পাঠকে পাওক নাপাওক, আমি হলে পালোঁ। পালোঁ বুলিছোঁ হয়, কিন্তু "বাঁহীৰ চাতুৰিমাটো" নহয়, প্ৰদীপিকাৰ লেখকৰ "মধুৰিমা"কেহে। হায় হে! আমাৰ প্ৰতি তোমাৰ অশেষ কৃপা! প্ৰদীপিকাৰ দুৰ্ভগীয়া পাঠকে পালে "চাতুৰিমাটো" আৰু আমি কপালীয়াই পালো "মধুৰিমা ফেৰি"। অৱশ্যে আমি প্ৰদীপিকাৰ লেখকক নাইবা সম্পাদককে সুধিব পাৰো নে "চাতুৰিমাটি" কি জাতৰ পদাৰ্থ আৰু কোন কোষৰ অন্তৰ্গত? আৰু এটিৰ বিষয়ে সোধো, "ঔদাস্যা তেন সত্ব পাধানিক ভাষা" মানে কি? আৰু সেই জাগোপন কেনে? সেই সকৰেপৰা সৰ্ব্বজ্ঞ লেখকৰ আৰু এফেৰি জ্ঞানৰ নমুনা পাঠকক বটা দিম নে? তেওঁ লেখিছে "শংকৰ দেৱৰ চৰিত্ৰলেখকসকলে ব্ৰাহ্মণক দ্বেষ কৰিহে শংকৰদেৱৰ গুৰু লুকালে, ইয়াকো বাঁহীৰ কথাৰ আভাসেৰে বুজিব পাৰ!" (প্ৰঃ ৩১২ পিঠি) শ্ৰীমান সকৰেপৰা অৰ্থাৎ কণ বোপাটিৰে পৰা, প্ৰদীপিকাৰ লেখকৰ শাৰীত ভৰ্ত্তি হৈ শ্ৰীযুত বোবাইনেকে সৰ্ব্বজ্ঞ এই লেখক জন কেনে "চমজদাৰ" দেখিলা? তেওঁ অকল সুতক বাইজীৰ নাচ গানকে যে "চমজে" এনে নহয়। আভাসেৰেই, অৰ্থাৎ আকাৰে ইংগিতেৰেই আনৰ কথাৰ মৰ্ম্মও বুজিব পাৰে; তেওঁক বুজাবলৈ আমাৰ মুখকে খুলিব নেলাগে। আমাৰ মনেৰে এওঁ যেনেহে জ্ঞ, আকাৰ-ইকাৰ-বৰ্জ্জিত কথাও একে চাৱতে বুজিব পাৰে। ঈশ্বৰৰ gift দান। ঈশ্বৰে কোনোক এইদৰে শক্তিমান কৰেহে চজে। চোৱা বাৰু; আমি তেওঁ বুজা কথাবোৰৰ বিষয়ে তেওঁক বুজাবলৈ মুখ খুলিবলৈকে নহল, তথাপি তেওঁ কেনেকৈ ভাৱ আঁত-গুৰি গোপাকে পালে! তেওঁ টিপতে বুজাৰ আৰু উদাহৰণ এটি দেখুৱাও চাওক। তেওঁ লেখিছে "দিদিনা মেঠ'ন মাৰি হাতত বাঁহী লৈ ম'ৰা চৰাই নচুৱা মাইকাৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি বুকুত লৈ অসমীয়া ভদ্ৰলোকৰ দুৱাৰে দুৱাৰে বাঁহী ওলাল, সেই দিনাৰ পৰাই বাঁহীক ৰসিকতম বুলি ভাবি, কাৰো সৈতে কেনে ভাৱে সম্ভাষণ হব লাগে, এই কথাৰ উপদেশ দিওঁতা সক কালত পঢ়া। "মিত্ৰং স্বেচ্ছয়া ৰিপুনয়ৱনৈ," এই দীঘলীয়া শোলোকৰ ভিতৰত থকা "ৰসেন ৰসিকং" এই শাৰীলৈ মনত পেলাই, সুতক বাইজীৰ উপমা দি ৰসিক প্ৰবৰ বাঁহীৰে সৈতে সম্ভাষণ কৰিছিলোঁ"।

আজি দহ বছৰৰ আগেয়ে ওলোৱা বাঁহীত সেই "মাইকাৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তিটি" দেখিয়েই বাঁহীৰ ফালে এপেতৰ মন ৰসত মজি আছিল (তেতিয়া বোধকৰো তেওঁ লৰা আছিল); এতিয়া বাঁহীক ওচৰত দেখা পায়েই তেওঁৰ ভাবোদয় হৈ "সম্ভাষণ কৰি" পেলালে বুল তেওঁ কৈছে, কিন্তু বাঁহীকতো তেওঁ সম্ভাষণ কৰা নাছিল, কৰিছিল সুতক। যদ তেনে ইচ্ছাই আছিল পোনপটীয়া বাঁহীক বাইজী বুলি সম্ভাষণ নকৰি বেকাকৈ সুতক সম্ভাষণ কৰিলে কিয়? বোধ কৰো সুতকে আৰম্ভ কৰি বগাই বাঁহীলৈ আহিবৰ তেওঁৰ অভিপ্ৰায় আছিল; পাছে বাঁহীয়ে হাঁহি উৰুৱাম লগাই গোলমাল কৰি দিলে দোখ, জেওঁ লাগিল। ব্ৰহ্মজ্ঞানীয়ে জগৎ ব্ৰহ্মময় দেখাৰ দৰে "খেমটা জ্ঞানীয়ে" সকলোকে "বাইজীময়" দেখাত আচৰিত মানিলে কেনেকৈ চলিব? এই ভাবুক লেখকজনে "Can cite the Scripture" also. বোলোঁ "ৰসেন ৰ'সকং"-অৰ সৈতে ৰসৰ সম্ভাষণ কৰিব পোৱা ব্যৱস্থা সমৰ্থক শাস্ত্ৰৰ শ্লোকো এওঁ মাতিছে। হলিম! বিদ্যাৰ দৌৰৰ কথাই বেলেগে।

সম্পাদক ববদৈলৈক কওঁ, তেওঁৰ এই ভাৱপ্ৰাণ সম্ভাষণকুশল লেখকজনক আমাৰ হলে বেচ লাগিছে। তেওঁ প্ৰদীপিকাত লেলেখিলে, প্ৰদীপিকাৰ তিনিভাগ ৰস গুচাব। এতেকে তেওঁক যত্নেৰে ৰখা ববদৈৰ ডাঙৰীয়াৰ কৰ্ত্তব্য। আমি খোপেথাপে কও যে তেওঁ

ভাৱপ্ৰৱণ ভাবুক লোক, তাতে শাক যেনে স্বভাৱৰ দেখে, তাৰে সৈতে তেওঁৰ তেনে ভাবেৰেই সম্ভাষণ কৰিবৰ মন যায় আৰু কৰিও পেলায়; এতেকে তেওঁক যদি ববদৈয়ে প্ৰদীপিকালৈ জীয়াই ৰাখিব খুজিছে, তেন্তে তেওঁক অকলৈ ইফাল সিফাললৈ ফুৰিবলৈ যাবলৈ নিদিব; কাষত পহৰীয়া দিয়াটো উচিত। ববদৈলোৱে ভাবি চাওক, পানীয়ে মৰা বাওৰ নিচিনাকৈ আমাৰ কথাটো উৰাই নিদিব। বিশেষকৈ, মাজুলী, পাচ'লটো ফিৰিবলৈ তেওঁক অকলৈ এৰি দিয়া উচিত নহয়। পথাৰত গৰখীয়া লৰা আৰু গৰুৰ জাক দেখি চৈতন্যদেৱৰ ভাবোদয় হৈ বৃন্দাবন বুলি ভুল হৈছিল। সাগৰৰ ক'লা পানী দেখি যমুনা বুলি ভুল হৈছিল। ববৈক ৰসজ্ঞ ভাবুকৰ এনেকৈ ভাবোদয় হৈ বিভ্ৰম হয়েই। সাগৰৰ ক'লা পানী দেখি যমুনা ভ্ৰম হোৱাৰ ফলত চৈতন্যৰ প্ৰাণেই গল। সকসুৱা আনৰ, এটা ৰসৰপৰা ঘটনা এটি তেওঁ বাধিবৈ বাকী আছেটাত পৰিবলৈ যে সম্ভৱ নাই এইলোকেনা নাভাবি থাকা কেনেকৈ? তেওঁৰ ৰসৰ সম্ভাষণটো বাঁহীৰ ভাল লাগিছে, দোষ জানিবা বাঁহীয়ে মিচিককৈ হাঁহি তাক সহিলে; কিন্তু অপলত হলে?

লেখকে লেখিছে—"বাঁহীক কথা বাৰ্ত্তা পাতিবলৈ আম মাতি অনা নাই। আমাৰ সম্বন্ধে তেওঁ আবাহন বিসৰ্জ্জন শূন্য পদাৰ্থ।" (প্ৰঃ ৩১১ পিঠি)। —বোলোঁ নামাতোঁতেই এনে ৰসময় সম্ভাষণ। মিছা লেখাতিবা, আজি দহ বছৰৰ পৰা মেঠনি মৰা ছাব দেখাৰেপৰা তোমাৰ মনে মাতো মাতোঁকৈ আছিল; মুখেৰে নামাতিলেও। আমাৰ কথাৰ প্ৰমাণ প্ৰদীপিকাত (৩১৩ পিঠি) তোমাৰ কথাই।

ববদৈৰ প্ৰদীপিকা লেখবলৈ লেখকৰ ইমান অভাৱ নে? শ্ৰীলক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা

পথ্যাস্বস্তি পন্থা

বা

পথালিপাম আৰু সৰস্বতী নদী।

আমাৰ অসমদেশৰ উত্তৰে হিমালয় পৰ্ব্বতমালা আছে। হিমালয়ৰ উত্তৰে তিব্বত দেশ। "তিব্বত" নামটো "ত্ৰিবিষ্টপ" শব্দৰ অপভ্ৰংশ। "ত্ৰিবিষ্টপ" শব্দটোৰ অৰ্থ স্বৰ্গ। আগৰ দিনত মানুহে তিব্বতক স্বঃ বা স্বৰ্গলোক, হিমালয় পৰ্ব্বতমালাক ভুবঃ বা অন্তৰীক্ষলোক আৰু আমাৰ দেশখনক ভূঃ বা পৃথিবী বুলিছিল। তিব্বতৰ পৰা হিমালয়ৰ মাজেদি আমাৰ দেশলৈ অহা যোৱা কৰা বাট আছিল। আমাৰ মানুহে সেই বাটবিলাকক দুৱাৰ বোলে; আগৰ দিনৰ মানুহে সুৰবৰ্ত্ম, দেৱযান বা পন্থা বুলিছিল।

"পিতৃণাং দেৱতানাঞ্চ পন্থানৌ দক্ষিণোত্তৰৌ।
—বায়ু পুৰাণ। ৮৬—১ম।

অৰ্থাৎ উত্তৰে তিব্বতৰ পৰা দক্ষিণে আমাৰ দেশলৈকে হিমালয়ৰ মাজেদি পিতৃ আৰু দেৱতা সকলৰ অহাযোৱা কৰা বাট আছিল।

"স্বৰ্গং যাহি পাথিভিৰ্দেৱযানৈঃ।"
—অথৰ্ব্ববেদ।

দেৱযান বাটেদি স্বৰ্গলৈ যোৱাহঁক।

ঋগ্বেদতো লেখা আছে,—

"যে তে পন্থাঃ সবিতঃ পূৰ্ব্ব্যাসো
অৰেণবঃ সুকৃতা অন্তৰীক্ষে।
তেভিৰ্নো অদ্য পথিভিঃ সুগোভিঃ,
ৰক্ষা চ নো অধিব্ৰূহি দেৱ।"
— ঋগ্বেদ ১১ ৩৫।১

সূৰ্য্যদেৱে অন্তৰীক্ষ অৰ্থাৎ হিমালয়ৰ মাজেদি পূৰ্ব্বে বাট বন্ধাই দিছিল। কৃষ্ণ যজুৰ্ব্বেদৰ পৰা জনা যায় যে তিব্বতদেশৰপৰা আমাৰ দেশলৈ অহা যোৱা কৰা চাৰিটা ঘাই পন্থা বা বাট আছিল। বেদৰ পৰা জনা যায় যে পথ্যাস্বস্তি পন্থা নামে এটা অতি প্ৰসিদ্ধ সুৰবৰ্ত্ম বা বাট আছিল। সেই বাটেদি মানুহে বৰকৈ চলাচল কৰিছিল।

বেদাচাৰ্য্য যাস্কই "পথ্যাস্বস্তি" শব্দৰ অৰ্থ এই দৰে ভঙ্গাইছে;—

"পথ্যাস্বস্তিঃ, পন্থাঃ অন্তৰীক্ষং তন্নিবাসা, বস্যা এষা।"

অৰ্থাৎ পথ্যাস্বস্তি অন্তৰীক্ষৰ এটা বাট।

"কৌষিতকী" বা "শাঙ্খায়ন ব্ৰাহ্মণ" শাস্ত্ৰত লেখা আছে;—

"পথ্যাস্বস্তিকদীচিং দিশং প্ৰাজানাৎ। বাগ্ বৈ পথ্যাস্বস্তিঃ। তস্মাদুদীচ্যাং দিশি প্ৰজ্ঞাততৰা বাগুদ্যতে। উদঞ্চ উ এব যন্তি বাচং শিক্ষিতুং। যো বা তত আগচ্ছতি তস্য বা শুশ্ৰূষন্ত ইতি স্মাহ। এষা হি বাচো দিক্ প্ৰজ্ঞাতা।" ৭।৬

মুইৰ ডাঙৰে উক্ত মন্ত্ৰৰ ইংৰাজী অনুবাদ এই দৰে কৰিছে;—

"Pathya'sasti (a goddess) knew the northern region. Now Pathya-sasti is Va'ch (the goddess of speech, i. e. Saraswati). Hence in the northern region speech is better known and better spoken: and it is to the north that men go to learn speech: it is said that men listen to the instructions of any one who comes from that quarter: for that it is renowned as the region of speech."

"পথ্যাস্বস্তি এজনা দেৱী। তেওঁ উত্তৰ দিশৰ বিষয় জানিছিল। পথ্যাস্বস্তিয়েই বাণী অৰ্থাৎ সৰস্বতী দেৱী। এই নিমিত্তে উত্তৰ ফালৰ মানুহে ভাষা ভালকৈ জানিছিল আৰু ক'ব পাৰিছিল, আৰু ভাষা শিকিবৰ কাৰণে মানুহ তালৈ গৈছিল; এনে প্ৰবাদ আছে যে মানুহে সেই ফালৰ পৰা অহা কোনো লোকক দেখা পালে তেওঁৰ ওচৰলৈ গৈ উপদেশ লৈছিল; কাৰণ সেই ঠাই বাণীৰ দিশ বুলি প্ৰখ্যাত।"

নিঘণ্টুৰ টীকাকাৰ দেৱৰাজ যজ্বাই কৈছে;—

"পথ্যাতে তৎস্থানিভিৰিতি পন্থা
অন্তৰীক্ষং তত্ৰ ভৱা পথ্যা।
সুশোভনা অস্তি ৰসবত্ত্বয়া
যস্যাঃ সা স্বস্তিঃ॥"

সৰস্বতী দেৱী থকা ঠাইৰ পৰা অন্তৰীক্ষ অৰ্থাৎ হিমালয়ৰ মাজেদি আমাৰ দেশলৈকে এটা বাট আছে। সেই সুৰবৰ্ত্ম বা বাটৰ গুৰিত তেওঁ ঠাইপন পৰাই আছে।

সৰঃ মানে সৰোৱৰ বা হ্ৰদ। সৰঃস্বতী বুলিলে স্বতীৰ সৰোৱৰ বুজায়। পথ্যাস্বস্তি এগৰাকী বিদ্যাৱতী দেৱী। তেওঁক সৰস্বতীও বোলে। পথ্যাস্বস্তি বা স্বতী সৰোৱৰৰ পাৰত তেওঁ বাস কৰিছিল। তাৰে পৰা এখন নদী বৈ আহিছে। তেওঁৰ নামেই নদীখনৰ নামো পথ্যাস্বস্তি বা সৰস্বতী হৈছে। এই নদীখনৰ কাষে কাষেই পথ্যাস্বস্তি পন্থা নামে এটা বাট তিব্বতৰ পৰা আমাৰ দেশলৈকে আছিল, আৰু সেই বাটটোৰ নাম "পথ্যাস্বস্তি পন্থা" আছিল। পথ্যাস্বস্তি পন্থাই এতিয়া হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ মূৰত "পথালিপাম"ত পৰিণত হৈছে। পথ্যাস্বস্তি পন্থা পথ্যাৱতি পান্থত পৰিণত হৈ এতিয়া পথালিপামত বৈছে গৈ। এনেকুৱা বিকৃতি আমাৰ ভাষাত ঘটি থাকে। যেনে, ভোগৱতী শব্দটোক আমি ভোগালী বোলোঁ। এই পিনিতে আমাৰ ভোগালী মাঘৰ বিহুলৈ মনত পৰিল। কাছাড় অঞ্চলক অতিপূৰ্ব্বে পাতাল বোলা হৈছিল। পাতালৰ ভোগৱতী নদীয়ে আজিকালি বদৰপুৰৰ ওচৰত ভোগলী বা বোগলীয়া নাম পাইছে। কাছাড়ৰ যোগ চালেই পাঠকে জানিব পাৰিব; হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ মূৰত পথ্যাস্বস্তি পথ্যাৱতি-ৰূপে উচ্চাৰিত হৈ এতিয়া পথালি বুলি উচ্চাৰিত হোৱা একো আচৰিত কথা নহয়। সোৱণ-শ্ৰী নৈৰ পাৰে পাৰে তিব্বতৰ পথ্যাস্বস্তি হ্ৰদলৈকে পথালিপাম বাটটো আছিল। পথ্যাস্বস্তি হ্ৰদৰ নাম এতিয়া পতালি বা পলটি হৈছে। হ্ৰদটোৱে সম্প্ৰতি ইয়াম্দো ক্ৰফট নামে এটা ইংৰাজী নামো পাইছে। সেই হ্ৰদৰ পৰাই সোৱণ-শ্ৰী নৈখন ওলাইছে। তিব্বতত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ একোঁতা পানী আহি সেই হ্ৰদত পৰি হ্ৰদটোৰ পানী

উপচি সোৱণ-শ্ৰী নদী ৰূপে বৈ আহিছে। পুৰাণ মতে এই হ্ৰদটোৰ নাম বিন্দুসৰোৱৰ। ইয়াৰ পাৰতে মহৰ্ষি কৰ্দমৰ আশ্ৰম আছিল। যাতে তেওঁ ব্ৰহ্মাৱৰ্ত্তৰ ৰজা মনুৰ কন্যা দেৱহূতিক বিয়া কাৰিছিল আৰু তেওঁলোকৰ পুত্ৰ কপিল দেৱৰ জন্ম হৈছিল। এই হ্ৰদটোক ব্ৰহ্মকুণ্ড আৰু সৰস্বতীকুণ্ডও বোলে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পানী এধাৰ আহি হ্ৰদটোত পৰাত হ্ৰদৰ নাম ব্ৰহ্মকুণ্ড হৈছে। সেই পানীধাৰকে পুৰাণে ব্ৰহ্মাৰ বিন্দু বুলিছে আৰু সৰস্বতী নদীক ব্ৰহ্মাৰ কন্যা বুলিছে। উত্তৰলক্ষীমপুৰ আৰু মাজুলীৰ মাজত গড়মূৰৰ ওচৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰ আহি সৰস্বতীৰ লগত মিলিত হোৱা বাবে পুৰাণত ব্ৰহ্মাই নিজৰ কন্যাক আলিঙ্গন কৰাৰ কথা লেখা আছে। সোৱণ-শ্ৰী নদীয়েই বেদত উল্লেখ কৰা সৰস্বতী নদী। সৰস্বতী নদীক সুৰবৰ্ত্ম বা স্বৰ্ণদীও বোলে। সোৱণ শ্ৰী নামটো আধুনিক। সম্ভৱতঃ আহোম ৰাজত্বৰ কালত এই নদীখনৰ নাম সোৱণ-শ্ৰী হয়। কাৰণ, এই নৈখনৰ বালিত সোণৰ ৰেণু পোৱা গৈছিল। সোণোৱালবিলাকে এই নৈৰ বালিত সোণ কমাই আহোম ৰজাক দিছিল। "সোৱণ" শব্দটো "সুবৰ্ণ" শব্দৰ অপভ্ৰংশ। আহোম ৰাজত্বৰ পূৰ্ব্বে আৰু আৰম্ভনতো সোৱণ-শ্ৰীৰ নাম শ্ৰী-লুইত আছিল। এতিয়াও সোৱণশ্ৰীৰ মুখক মানুহে লুইতমুখ বোলে। "সৰস্বতী" শব্দই মানুহৰ মুখত সাংৱতী, সৰোৱতী, হলুৱতী, লুইতী এই দৰে উচ্চাৰিত হৈ শেষত লুইত হৈছিল। সদিয়াৰ ওচৰৰ লোহিত নৈৰ বৈদিক নাম কুভা, দিহিংনৈৰ নাম ক্ৰমু আৰু দিক্ষুৰ নাম ৰুক্ষু আছিল। আমাৰ দেশত চুতিয়া বুলি এজাতি মানুহ আছে। ব্ৰাউন চাহাবৰ চুতিয়া ভাষাৰ ব্যাকৰণত লেখা আছে যে এই চুতিয়া জাতি আদিতে সোৱণ-শ্ৰী নৈৰ উৎপত্তি ঠাইত অৰ্থাৎ পথ্যাস্বস্তি বা স্বতী সৰোৱৰৰ পাৰত বাস কৰিছিল। সেই বাবে চুতিয়া জাতিয়ে নিজক স্বতিয়া বা স্বতীয়া বুলি চিনাকি দিছিল। স্বতীয়া শব্দকে এতিয়া মানুহে ভুল কৰি চুতিয়া বুলি লেখিবলৈ ধৰিছে। আচলতে স্বতিয়া বা স্বতীয়া শব্দহে শুদ্ধ; চুতিয়া অশুদ্ধ। দৰং জিলাৰ নদুৱাৰত যেতিয়া স্বতীয়া গাওঁ আৰু থানা আছে তাক এতিয়াও মানুহে স্বতীয়া বা চতিয়া বোলে; চুতিয়া নোবোলে। এই স্বতীয়া জাতিৰ স্বতীয়া নামটোৰ পৰাও জানিব পাৰি যে সোৱণ-শ্ৰী নৈৰ নামেই সৰস্বতী বা স্বতী আছিল। স্বতীয়া জাতিয়ে পথালিপামৰ বাটেদি আহি মাজুলীৰ ৰত্নাৱতীপুৰ বা ৰত্নপুৰৰ আৰ্য্য-ৰজাক যুদ্ধত বটুৱাই সোমাৰপীঠও দখল কৰিছিল; আৰু, সপ্তধী বা সদিয়াৰ শেষ আৰ্য্য ৰজা ভদ্ৰসেনক বধ কৰি তেওঁৰ ৰাজ্যও অধিকাৰ কৰিছিল।

সদিয়াৰ দৃষং বা দিহং নৈয়েই বেদত উল্লেখ কৰা দৃষদ্বতী নদী। বেদজ্ঞ পণ্ডিত স্বামী দয়ানন্দ সৰস্বতীয়েও তেওঁৰ "সত্যাৰ্থ-প্ৰকাশ" পুথিত স্পষ্টকৈ লিখি গৈছে যে ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদৰ নামেই দৃষদ্বতী আছিল।

ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদৰ নাম কেবাটাও আছে। তিব্বতৰ মন্দাকু পৰ্ব্বতৰ ওচৰত এই নৈখনৰ গুৰিটোক মন্দাকিনী বোলে; তিব্বতৰ ভৈয়ামত এই নৈখনৰ নাম স্বৰ্ণপদ্মা; তিব্বতৰ মানুহে স্বৰ্ণপদ্মাকে সানপো বোলে; যিখিনিত এই নৈখনে তিব্বত এৰি দক্ষিণ-মুখী হৈ অসমৰ ফালে ঢাল লৈছে, সেই খিনিত নৈখনৰ নাম বিহৰগঙ্গা; আৰু দক্ষিণমুখী হৈ আবৰ পৰ্ব্বতৰ মাজেদি যি সোঁতা বৈ আহিছে তাৰ নাম দৃষদ্বতী, দৃষং বা দিহং; আমাৰ অসমৰ মাজেদি পশ্চিমমুখী হৈ যি সোঁতা বৈছে তাৰ নাম ব্ৰহ্মপুত্ৰ। আগেয়ে ব্ৰহ্মপুত্ৰখন আবৰ আৰু মিৰি পৰ্ব্বতৰ ওচৰেদি বৈছিল। এতিয়াৰ বুঢ়ীদিহিং নৈ আগৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰ আছিল। কানিবিল আৰু দৰাগিৰাবিল সাগৰ সদৃশ আছিল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ সেই বিলত পৰি বৰ্ত্তমানিৰেদি বৈ গৈ সৰস্বতী বা সোৱণ শ্ৰীৰ লগত মিলিছিল। মনু-সংহিতাৰ পৰা জনা যায় যে,—

"সৰস্বতী দৃষদ্বত্যোৰ্দেৱনদ্যোৰ্যদন্তৰং।
তং দেৱনিৰ্ম্মিতং দেশং ব্ৰহ্মাৱৰ্ত্তং প্ৰচক্ষতে॥"

এতেকে, দৃষদ্বতী বা দিহং আৰু সৰস্বতী বা সোৱণ-শ্ৰী নৈৰ মাজৰ পৰ্ব্বতীয়া ঠাইখনেই

ব্ৰহ্মাৱৰ্ত্ত। দিহং নৈৰ পূবে থকা দিবং আৰু দিক্ৰং নৈৰ উপত্যকাত পদম্ নামৰ ঠাইতে পুৰণি বিষ্ণুনগৰ, পৃথিবীনগৰ বা পৰমেষ্ঠি নগৰ আৰু বৰ্হিস্মৰ্ত্তি যজ্ঞশালাৰ ভগ্নাৱশেষ আছে। তাতে বোধ কৰো আদি স্বৰ্গ আছিল আৰু তাতেই আদিত্যসকলৰ জন্ম হৈছিল।

বিজুলী।

৫ম প্ৰকাশ।

সত্যকাম জাবাল।

উপনিষৎ সাহিত্যৰ ভিতৰত সত্যকাম জাবালৰ চৰিত্ৰ অতি মনোৰম বস্তু। ইয়াৰ পূৰ্ণ-সৌন্দৰ্য্য বৰ্ত্তমান প্ৰবন্ধত বিশ্লেষ কৰি দেখুৱাব নোৱাৰি। কিন্তু বেদবিদ্যা যে ব্ৰাহ্মণ ক্ষত্ৰিয় আদি ওপৰ জাতিবোৰৰ ভিতৰতে আবদ্ধ নথাকি বিশিষ্ট গুণ বিশেষে সকলো মানুহৰ ভিতৰতে প্ৰচাৰিত হব পাৰিছিল তলত উদ্ধৃত কথাবোৰৰ পৰাই জানিব পৰা যাব।

সত্যকাম জাবালী নামে এজনী দাসীৰ ল'ৰা আছিল। বয়স হলত সত্যকামৰ ব্ৰহ্মবিদ্যা শিকিবৰ মন হল। তেতিয়াৰ ৰীতি অনুসাৰে আচাৰ্য্যৰ ওচৰত নিজৰ গোত্ৰ কব লাগে। সত্যকামে মাকক সুধিলে—ব্ৰহ্মচৰ্য্যং ভবতি বিবৎস্যামি কিং গোত্ৰোহহমস্মীতি। মাকে উত্তৰ দিলে মযো নেজানো তোমাৰ কি গোত্ৰ। যৌবন কালত নানান মানুহৰ ঘৰত পৰিচাৰিকাৰ কাম কৰি ফুৰোতে তোমাক পাইছো, মই কব নোৱাৰো বোপাই তোমাৰ কি গোত্ৰ।—বহ্বহং চৰন্তী পৰিচাৰিণী যৌবনে ত্বামলভে সাহমেতন্ন বেদ যদ্গোত্ৰস্ত্বমসি। মাকে আকৌ কলে—তোমাৰ নাম সত্যকাম আৰু মোৰ নাম জাবালী; আচাৰ্য্যক কোৱাগৈ যে তোমাৰ নাম সত্যকাম জাবাল।

মাকৰ কথা মতে সত্যকামে গৌতমবংশীয় হাৰিদ্ৰুমৎ আচাৰ্য্যৰ ওচৰত ব্ৰহ্মবিদ্যা শিকিবৰ মানস জনালে। আচাৰ্য্যই সুধিলে—সৌম্য তোমাৰ গোত্ৰ কি? উত্তৰস্বৰূপে সত্যকামে হুবহু মাকে কোৱা কথাকে কলে।—মোৰ গোত্ৰৰ কথা কব নোৱাৰো, আইক সুধাছিলো। আইয়ে কলে যৌবন কালত নানান ঠাইত পৰিচৰ্য্যা কৰি ফুৰোতে তেওঁ মোক পাইছে, ইত্যাদি। বালকৰ নিৰ্ভীক সত্যপৰায়ণতা দেখি আচাৰ্য্য স্তম্ভিত হল; অলপ পিছতেই কৈ উঠিলে—তুমিয়েই প্ৰকৃত ব্ৰাহ্মণ,—বৎস তুমি সত্যৰ পৰা বিচলিত হোৱা নাই। যোৱা যজ্ঞ কাষ্ঠ লৈ আহা, তোমাৰ উপনয়ন সংস্কাৰ কৰো। নৈতদব্ৰাহ্মণো বিবক্তুমৰ্হতি সমিধং সৌম্য আহৰোপ ত্বা নেষ্যে ন সত্যাদগা ইতি।

ইয়াৰ পিছত গুৰুৰ উপদেশ নোপোৱাকৈয়ে সত্যকামে চৰাচৰ জগতৰ সকলো বস্তুতেই ব্ৰহ্মসত্তা উপলব্ধি কৰিলে আৰু গুৰুৱেও তেওঁৰ প্ৰশান্ত ব্ৰহ্মতেজ মুখত দেখি কোনে তেওঁক ব্ৰহ্মবিদ্যা দিলে সুধিলত সত্যকামে উত্তৰ দিলে—অন্যে মনুষ্যেভ্যঃ। অৰ্থাৎ মানুহত বাজে ইতৰ প্ৰাণীয়ে। শেহত গুৰুৱে যেতিয়া ব্ৰহ্ম ব্যাখ্যা কৰিলে, সত্যকামে পশু পক্ষীৰ গতি বিধি আদিৰ পৰা ব্ৰহ্মৰ বিষয়ে নিজে যি জানিছে গুৰুৱেও তাকেইহে কলে। তাৰ পিছত সত্যকামে নিজেই আচাৰ্য্যৰ ঠাই অধিকাৰ কৰিলে আৰু কামলায়ন উপকোসল আদি বহুত বিখ্যাত পুৰুষে তেওঁৰ পৰা ব্ৰহ্মবিদ্যা শিকিছিল। —ছাঃ উঃ ৪ৰ্থ অধ্যায় ৪-৯খণ্ড।

এয়ে বেদৰ ব্ৰাহ্মণ জাতিনিৰ্বিশেষে যোন সত্যাৎ অগাৎ।—যি কোনো ক্ৰমেই সত্যৰ পৰা বিচলিত নহয় সেয়ে বেদৰ ব্ৰাহ্মণ, তাৰেহে বেদত অধিকাৰ। বেদে প্ৰকাশ্য ভাষাৰেই সকলো জাতিকেই ব্ৰহ্মবিদ্যাত অধিকাৰ দি গৈছে।

শুক্লযজুৰ্ব্বেদসংহিতা। ২৬শ অধ্যায় ২য় মন্ত্ৰ।—

যথেমাং বাচং কল্যাণীমাবদানি জনেভ্যঃ।
ব্ৰহ্মৰাজন্যাভ্যাং শূদ্ৰায় চাৰ্য্যায় চ স্বায় চাৰণায়।
প্ৰিয়ো দেৱানাং দক্ষিণায়ৈ ইত্যাদি।

অৰ্থাৎ এই মঙ্গলকৰ বাণীত ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য, শূদ্ৰ, আত্মীয় এনে কি বাক্যসম্বন্ধৰহিত শত্ৰুৰও সমান অধিকাৰ। (উবট ভাষ্য)

বেদ মন্ত্ৰত অধিকাৰ অনধিকাৰ জাতি হিচাবে নহয়, ব্যক্তিগত গুণাগুণ হিচাবেহে। হীন প্ৰকৃতিৰ মানুহৰ কি বামুণ, কি শূদ্ৰ কাৰো বেদত অধিকাৰ নাই আৰু শুদ্ধচৰিত্ৰ হলে বামুণ, শূদ্ৰ সকলোৰে অধিকাৰ। এই কথাও বেদে অনেক ঠাইত প্ৰকাশ্য ভাষাৰেই কৈ গৈছে—

নিৰুক্ত ২ অধ্যায় ৪ৰ্থ শাখা।

বিদ্যা হ বৈ ব্ৰাহ্মণমাজগাম।
গোপায় মা শেৱধিষ্টেহমস্মি॥
অসূয়কায়ানৃজবেঽযতায়।
ন মা ব্ৰূয়া বীৰ্য্যবতী তথা স্যাম্॥ (১)
যমেৱ বিদ্যাঃ শুচিমপ্ৰমত্তম্।
মেধাবিনং ব্ৰহ্মচৰ্য্যোপপন্নম্।
যস্তে ন দ্ৰুহ্যেৎ কতমচ্চ নাহ।
তস্মৈ মা ব্ৰূয়া নিধিপায় ব্ৰহ্মন্। (৪)

স্থূলাৰ্থঃ—বিদ্যাদেৱী স্বয়ং বৈদিক ব্ৰাহ্মণৰ ওচৰত আহি প্ৰাৰ্থনা জনাইছে—হে ব্ৰাহ্মণ, তুমি মোক হিংসুক, কুটিল আৰু অসংযত মানুহৰ ওচৰলৈ নপঠাবা। এইবোৰে মোৰ বীৰ্য্য হানি কৰে। কিন্তু যিবোৰ মানুহ শুচি প্ৰশান্ত, মেধাবী আৰু বিশুদ্ধচিত্ত—মোক তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ পঠাবা। অৰ্থাৎ বিশুদ্ধচিত্ত মানুহৰহে বেদবিদ্যাত অধিকাৰ, অইনৰ নহয়।

এই বিদ্যাস্তুতি মুক্তিকোপনিষদত অলপ ভাষাৰ সলনিৰে পুনৰুল্লিখিত হৈছে। বেদৰ বচন মতে, অনাৰ্য্য দাসীৰ ল'ৰা ল'ৰা সত্যকামৰ বেদ-মন্ত্ৰত প্ৰকৃত অধিকাৰ, নে বিষয় সম্পত্তি থাকিলে নেপাই থকা ভেকুলীটো যেন হৈ ভগৱান শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ মাতৃদেৱীৰ সতীত্বৰ বিৰুদ্ধে মিছা সাক্ষী দিওঁতাসকলৰ কুটুম্বোৰৰ প্ৰকৃত অধিকাৰ? ইয়াৰ মীমাংসা বৰদলৈদেৱে লাহে লাহে কৰি থাকক।

(২)

বৃহৎ দলৈৰ বৃহৎ-সমস্যা।

আৰব্য-উপন্যাসত এটি বৰ মনোহৰ গল্প আছে। অসমীয়া বাহজে জানে যদিও অলপ ইঙ্গিত কৰিলো। সিন্ধবাদ নাবিকৰ কোনোবা বাৰ বাণিজ্য যাত্ৰাত এটি জনশূন্য দ্বীপত এজন কেঁকেছেৰা বুঢ়াৰ লগত দেখা-দেখি হল। বুঢ়াই লৰিব নোৱাৰা আদি নানান ভাও জাৰি যেই নাবিকৰ কান্ধত উঠিল, আৰু নেনামে। নাবিকে যিমানেই দৌৰে, যিমানেই বাগৰে, বুঢ়ায়ো সিমানেই ভৰি দুখন কটকটীয়া কৰি নাবিকৰ গলত চেপি দিয়ে। বৰদলৈ দেৱো সিন্ধবাদৰ দৰে সমস্যা উপস্থিত হৈছে। তেওঁৰ "প্ৰাণৰ বান্ধ" কৃষ্ণক বিচাৰি যদিও তেওঁ ব্ৰাহ্মসমাজৰ Theology prize আদিৰ মমতা এৰি আমাৰ তাৰিয়নীৰ মাজত সোমাল, কৃষ্ণক পালে নে নাই কব নোৱাৰো, কিন্তু বুঢ়া মহাদেৱৰ সপৰিবাৰে পানি-পহৰীয়া ভূতবোৰেৰে সৈতে যে তেওঁৰ কান্ধত উঠিল আৰু নেনামে। বৈসদৃশ্য এইটোতে, বুঢ়াই নামি যাওঁ বুলিলেও বৰদলৈদেৱে কয়—এইবোৰক ক'ত দালয়াই পেলাম! বুঢ়াই নিজেই কয়—কৃষ্ণক কান্ধত লৈ ফুৰিলেহে মোকো বোৱা হয়। বৰদলৈদেৱে সঁচাই মিছাই আনৰ "নজাৰ" দি বুঢ়াৰ কথাত মান্তি নহয়।

বৈষ্ণৱ সকলে বিষ্ণুকেই পৰমদেৱতা বুলি উপাসনা কৰিলেও আন দেৱদেৱী সকলৰ অৱমাননা নকৰে। কেৱল বিষ্ণুক নৈবেদ্য দিলেই আন দেৱদেৱী সকলো সন্তুষ্ট হয় বুলি বৈষ্ণৱ শাস্ত্ৰত আছে আৰু আচাৰ্য্য সকলেও একে কথাকেহে কৈ গৈছে। শঙ্কৰ দেৱেও এইদৰে কৈছে আৰু দামোদৰদেৱৰ হৈ ভট্টদেৱেও তাকেই কৈছে। ৮ ভট্টদেৱে এইটোও কৈছে যে বিষ্ণুৰ নৈবেদ্যৰ অৱশিষ্টাংশ হে অন্য দেৱদেৱী সকলে গ্ৰহণ কৰে, বেলেগে তেওঁলোকে পূজা গ্ৰহণ নকৰে। কিন্তু বৰদলৈদেৱে নিজৰ মত "বাহাল" ৰাখিবলৈ যি ৰামানুজ-পন্থী শ্ৰীবৈষ্ণৱ সকলৰ দোহাই দিছে, সেই শ্ৰীবৈষ্ণৱসকলে

হরি-হরর অভেদবাদ স্বীকার নকরে আৰু প্ৰকাশ্যে শিব দুৰ্গা আদিৰ নিন্দাও কৰে। আমি চৰিতগত ঘটনাহে আলোচনা কৰিছো। শিব, দুৰ্গাক নিন্দা কৰা নাই।

(১) ৰামানুজে শ্ৰীক্ষেত্ৰত জগন্নাথৰ মায়াত কূৰ্ম্মক্ষেত্ৰত নিক্ষিপ্ত হৈ তাত দেখে যে সেইটো শিব-মন্দিৰ আৰু তাত শিৱমূৰ্ত্তি বিৰাজমান আছে। শিৱমূৰ্ত্তি দেখি ৰামানুজ বৰ বিচলিত হল আৰু এইটো দৈববিড়ম্বনা ভাবি এদিন লঘোনে কটাইছিল।

(২) ৰামানুজৰ আবিৰ্ভাবৰ আগৰ চোৰৰ্ত্ত দক্ষিণ ভাৰত শৈবপ্ৰধান আছিল। দাক্ষিণ উপকূলৰ ৰজা কৃমিকণ্ঠই ৰামানুজৰ শিষ্য কুৰেশক ধৰাই নি ৰাজ-সভাত কুৰেশক স্বীকাৰ কৰিবলৈ কলে যে—শিবাৎ পৰতৰং ন হি—অৰ্থাৎ শিৱতকৈ ডাঙৰ কোনো নাই। কুৰেশে ব্যঙ্গ কৰি উত্তৰ দিলে—দ্ৰোণমস্তি ততঃ পৰং।—অৰ্থাৎ 'শিৱ'তকৈ 'দ্ৰোণ' ডাঙৰ। শিৱ আৰু দ্ৰোণ অসমীয়া কঠা আৰু দোনৰ দৰে ওজন কৰা বস্তুক বুজায়। এই তীব্ৰ ব্যঙ্গত ৰজাই কুৰেশৰ চকুদুটা কণা কৰিলে। অন্ধ কুৰেশৰ এই দুৰ্দ্দশাত ৰামানুজ মৰ্ম্মাহত হৈছিল কিন্তু কুৰেশৰ কথাত আপত্তি নকৰিলে।

(৩) বিৰুদ্ধবাদীসকলৰ দেৱমন্দিৰক ৰামানুজে বিষ্ণুমন্দিৰত পৰিণত কৰিছিল। তিৰুপতি আৰু কূৰ্ম্মক্ষেত্ৰৰ শিৱমন্দিৰক তেওঁ বিষ্ণুমন্দিৰত পৰিণত কৰিছিল। তেওঁৰ ভক্ত বিষ্ণুবৰ্দ্ধনেও নিজ ৰাজ্যত বহু শ জৈন মন্দিৰ ভাঙি বিষ্ণুমন্দিৰ আৰু পুখুৰী কৰিছিল।

(৪) কাশ্মীৰৰ পৰা বেদান্তসূত্ৰৰ বোধায়ন-ভাষ্য আনোতে শাৰদা দেৱীৰ মন্দিৰ দৰ্শন কৰিব লগীয়া হোৱাত বাজে অন্যদেৱতা দৰ্শন বা পূজা তেওঁৰ জীৱনত ঘটা নাই। এনে কি বহু-মন্দিৰ-সমাকুল তীৰ্থলৈ গৈও তেওঁ বিষ্ণু-বিগ্ৰহকেহে দৰ্শন আৰু পূজা কৰিছিল।

কাশীৰ পৰা ৮বিষ্ণুপুৰী সন্ন্যাসীৰ সটীক ভক্তিৰত্নাৱলী গ্ৰন্থ ছপা হৈ ওলাইছে। ৮বিষ্ণুপুৰী সন্ন্যাসীয়ে নিজে লেখা টীকাৰ লগতে সম্পাদকে ঠায়ে ঠায়ে নিজে টিপ্পনী দিছে। তলত দিয়া শ্লোকৰ টিপ্পনীত সম্পাদকে তলত দিয়াৰ দৰে মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছে।

মুমুক্ষবো ঘোৰৰূপান্ হিত্বা ভূতপতীনথ।
নাৰায়ণকলাঃ শান্তা ভজন্তি হ্যনসূয়বঃ॥

সম্পাদকীয় টিপ্পনী :—ৰামানুজ সম্প্ৰদায়ৰ শ্ৰীবৈষ্ণৱসকলে শাস্ত্ৰ বিষ্ণুমূৰ্ত্তিক ভজনা কৰাৰ লগে লগে শিৱ দুৰ্গা আৰু তেওঁলোকৰ উপাসক-লোকক উন্মুক্ত কণ্ঠে নিন্দা কৰে। ইহিও শ্লোকৰ ভিতৰত কাকো নিন্দা কৰিবলৈ হাক দিছে। "প্ৰকৃত হিন্দু" বৰদলৈদেৱে এইবোৰ ঘটনাৰ লগত তেওঁৰ উক্তি মিলাই চাওক। (প্ৰঃ ২৬১ পিঠি)।

ভগৱান শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ বিষয়ে কওঁতে বৰদলৈদেৱে 'বিষমে পতিতে হাস্ত'। বৰদলৈদেৱে "স্বীকাৰ নকৰে যে শঙ্কৰাচাৰ্য্য কেৱল বেদান্তিক বা শাক্ত আছিল অথবা তেওঁ বিষ্ণুক একেবাৰে নেমানিছিল বা উবাই দিছিল"। বৰদলৈদেৱে 'দলিয়াই পেলোৱা' আৰু "উৰুৱাই দিয়া" আদি শব্দত বাজে অন্য শব্দ ব্যৱহাৰেই নকৰে দেখোন! কোনে কাক দলিয়াই পেলায় বা উৰুৱাই দিয়ে? অধ্যাত্মিক আদৰ্শ অনুসাৰে প্ৰত্যেক সম্প্ৰদায়ে মুখ্য গৌণ হিচাবে দেৱতাসকলৰ প্ৰাধান্য স্বীকাৰ কৰে আৰু সেই অনুসাৰে কাম কৰে। হিন্দু ধৰ্ম্মৰ সম্প্ৰদায় বিভাগ হৈছে দেৱতাসকলৰ প্ৰাধান্য অপ্ৰাধান্যহে, দলিয়াই পেলোৱা বা উৰুৱাই দিয়া হিচাপে নহয়। যেনে বৈষ্ণৱাচাৰ্য্য ভট্টদেৱে ভক্তিবিবেক গ্ৰন্থত কৈছে—"যথা স্বপ্ৰাণান্মভেদেহস্মিন্ মুখেনৈব ভোজনং কৰোতেনাদানং তথা ত্ৰয়াণামভেদেহপি বিষ্ণুৰেব মুক্তিপ্ৰদঃ ইতি।" বৰদলৈদেৱে আকৌ কৰ বাকীবোৰক কোন দলিয়াই পেলালে?—দলিয়াই পেলালে চাড়ু ভাগিবৰ ভয়ত দলিয়াই নেপেলাতে এইদৰে কৈছে—"নতু বিধুক্তমাৰ্গেণ ভগবদৰ্চ্চনে ক্ৰিয়মাণে নিত্যোক্তপঞ্চদেৱতাপূজা ন স্যাৎ তত্ৰাহ সাৰুঢ়ে—

অৰ্চ্চিতে দেৱদেৱেশে শঙ্খচক্ৰগদাধৰে।
অৰ্চ্চিতাঃ সৰ্ব্বদেৱাঃ স্যুঃ যতঃ সৰ্ব্বগতো হৰিঃ॥
তথাচ ভাগৱতে—
যথা তৰোৰ্মূলনিষেচনেন ইত্যাদি"।

বৰদলৈদেৱৰ আৰু এটি কথা শুনি অলপ সংশয় হৈছে। তেওঁ কৈছে (২৭২ পিঠি) "শিৱ আৰু শক্তিক সন্তুষ্ট কৰিহে বিষ্ণুক নিৰাপদে পূজিব পৰা যায়।" ইত্যাদি। লোকবো বহুদিন চৰকাৰী কাম কৰি 'Through proper channel-অৰ ভাৱটো তেওঁৰ মনত কৰাল থাই লাগি আছে। ভট্টদেৱে কিন্তু কয় যে proper channel-অৰ দৰকাৰ নাই, "দপত" কৰে বিষ্ণুকেই ধৰিবলৈ হাত মেলা, সুলকি যায় যদিও ভয় নাই। "নতু সৰ্ব্বধৰ্ম্মত্যাগেন ভজন্ যদি ভক্তিপৰিপাকেন কৃতাৰ্থঃ স্যাৎ তৰ্হি কাচিন্ন চিন্তা, যদি অপক্ক এব ম্ৰিয়েত ভ্ৰশ্যেৎ বা তদা কিং স্যাৎ অত আহ নাৰদবাক্যেন—

ত্যক্ত্বা স্বধৰ্ম্মং চৰণাম্বুজং হৰেৰ্ভজন্নপক্কোঽথ
পতেত্ততো যদি।
তত্ৰ ক বাভদ্ৰমভূদমুষ্য কিং কো বাৰ্থ
আপ্তোঽভজতাং স্বধৰ্ম্মতঃ
ইত্যাদি।

আচাৰ্য্যসকলে এইদৰে পুৰাণৰ তেত্ৰিশকোটী দেৱতাৰ সামঞ্জস্য ৰাখিছে। অইনবোৰক 'দলিয়াই' নেপেলোৱা ৮ভট্টদেৱক শৈৱ বা শাক্ত ধৰ্ম্মৰ আচাৰ্য্য পতা যেনে ভগৱান শঙ্কৰাচাৰ্য্যক বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ গুৰু বুলি পতাও তেনে। অদ্বৈত জ্ঞানবাদী শঙ্কৰে উপনিষদৰ নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মমূৰ্ত্তিক আৰাধনা কৰিছিল। আৰু ৮ভট্টদেৱে যিদৰে "সৰ্ব্বগতো হৰিঃ" বুলি অন্য অন্য দেৱতাসকলক কৃষ্ণগতপ্ৰাণ বুলি মানিছিল, ভগৱান শঙ্কৰেও অন্য অন্য দেৱতাক ব্ৰহ্মৰ অংশবিশেষ বুলিহে মানিছিল। তেওঁ শৈৱ বা বৈষ্ণৱ কোনো সম্প্ৰদায়ভুক্ত নাছিল। বিদ্যাৰণ্য মহামুনিৰ শঙ্কৰদিগ্বিজয়-গ্ৰন্থত শৈৱ, শাক্ত, বৈষ্ণৱাচাৰ্য্য-সকলক তৰ্কত পৰাভূত কৰাৰ বিস্তৰ বিৱৰণ আছে। প্ৰয়োজন অনুসাৰে পদ উদ্ধাৰ কৰি দিয়া যাব।

বৰদলৈদেৱে আকৌ বেদৰ বিষ্ণুৰ পূজাৰ কথাৰ উল্লেখ কৰিছে। বেদৰ বিষ্ণু-পূজা আৰু পুৰাণৰ বিষ্ণুপূজাৰ ভিতৰত আকাশ পাতাল ভেদ। পুৰাণৰ বিষ্ণুপূজা ভক্তিবাদৰ লগত ওতঃপ্ৰোতভাৱে সংমিশ্ৰিত। সেইটো পাহৰিব নালাগে। বেদৰ বিষ্ণু পূজাত ছাগলীবধ কৰি তাৰ মেদহে বিষ্ণুপূজা কৰিবৰ হে বিধি আছে। পৌৰাণিক বিষ্ণুপূজাত পশুবধ নিষিদ্ধ। ফল-মূল আদিৰে প্ৰথমে বিষ্ণুপূজা কৰে ক্ষত্ৰিয় ৰজা উপৰিচৰে। ইয়াৰ বিস্তৃত বিৱৰণ মহাভাৰতৰ শান্তি পৰ্ব্বত বিচাৰিলে পাব।

বিষ্ণু বৈদিক দেৱতা হয় কিন্তু আৰাধনা প্ৰণালী যুগে যুগে বদল হৈ আছে। পৌৰাণিক বিষ্ণুপূজাৰ অহিংসাবাদৰ মূল ক্ষত্ৰিয় ঘোৰ আঙ্গিৰস ঋষিয়ে উপনিষদত নিবৃত্ত কৰি থৈ গৈছে—অথ যত্তপো দানমাৰ্জ্জৱং অহিংসা সত্যবচনমিতি তা অস্য দক্ষিণাঃ (ছাঃ উঃ ৩.১৭)।

শঙ্কৰ আৰু ৰামানুজৰ বিষয় কওঁতে বৰদলৈদেৱে আৰু এটি কথা পাহৰিব নালাগে। শঙ্কৰ জ্ঞানবাদী আৰু ৰামানুজ ভক্তিবাদী। আৰু বিষ্ণুবাদ ভক্তিবাদৰ লগত সম্পূৰ্ণ বিজড়িত। ভক্তিবাদ যদিও উপনিষদত বিশেষভাৱে পৰিস্ফুট হৈ উঠা নাই, তথাপি ইয়াৰো মূল উপনিষদতহে। জ্ঞানবাদীয়ে যাক "সত্যং জ্ঞানমনন্তং ব্ৰহ্ম" বুলি কয় ভক্তিবাদীয়ে তাকেই "ৰসো বৈ সঃ ৰসং হ্যেৱায়ং লব্ধ্বানন্দী ভৱতি" বুলি কয়। (তৈত্তিৰীয়োপনিষৎ ২।৭)। জ্ঞানবাদীয়ে ভক্তিক জ্ঞানৰ সাধনস্বৰূপ বুলি মানে আৰু ভক্তিবাদীয়ে জ্ঞানক ভক্তিৰ সাধনস্বৰূপ বুলি ধৰি লয়। শঙ্কৰ আৰু ৰামানুজৰ গীতাভাষ্য মিলাই পঢ়িলেই তেওঁলোকৰ view point বুজিব পাৰিব। শঙ্কৰৰ উপাস্য, জ্ঞান-গম্য ব্ৰহ্ম-ৰূপ আৰু ৰামানুজৰ উপাস্য ভক্তি-গ্ৰাহ্য বিষ্ণু-ৰূপ।

শঙ্কৰৰ মনত বিষ্ণুৰূপে কি ঠাই অধিকাৰ কৰিছিল তেওঁৰ জীৱনৰ এটি ঘটনায় পৰাই বুজা

যায় — সন্ন্যাসী শঙ্কৰে মাকৰ অন্তিম শয্যাৰ কাষত উপস্থিত হোৱাত, মাকে তেওঁক হৰিনাম শুনাবলৈ কলে। জ্ঞানী শঙ্কৰে প্ৰথমে ব্ৰহ্মৰূপ ব্যাখ্যা কৰিলে; মাকে একো নুবুজিলে। দ্বিতীয়তঃ, শিৱৰূপ ব্যাখ্যা কৰিলে; তেতিয়াও মাকে একো নুবুজিলে। তৃতীয়তঃ আৰু শেষত বিষ্ণুৰূপ বিবৃত কৰিলে, তেতিয়াহে মাকৰ মনত শান্তিৰ উদয় হ'ল। কিয়নো আদিতে শঙ্কৰাচাৰ্য্যসকলৰ কুলদেৱতা বিষ্ণুহে আছিল। যি ক্ৰম-অনুসাৰে শঙ্কৰাচাৰ্য্যই ঈশ্বৰৰ নানাৰূপ ব্যাখ্যা কৰিছিল সেই ক্ৰম মতেই তেওঁৰ সাধনাৰ দেৱতাৰ পৰিচয় পোৱা যায়। সম্প্ৰদায়ভেদ সাধনা। মুখ্যতম দেৱতাৰ ৰূপ আৰু উপাসনা পৰিবৰ্ত্তিত হৈছে হয়। "দলিয়াই পেলাৱা" বা "উকৰাই দিয়া" মতে নহয়। ৺ভট্টদেৱক শৈৱসম্প্ৰদায়ৰ টিঙৰ বহুৱা আৰু শঙ্কৰাচাৰ্য্যক বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ দুৱিত বহুৱা একে ধৰণৰ অন্তঃসাৰশূন্য কথা। *

(৩)

ৰাধাদেৱীত মাতৃভাৱ।

পৃঃ ২৬২ পিঠিত বৰদলৈদেৱে লিখিছে "ঈশ্বৰক যেতিয়াই পুৰুষ বুলিও পূজা কৰা যায় আৰু মাতৃ বুলিও পূজিব পাৰি তেনেস্থলত আমি দাম্পত্যভাৱত ঈশ্বৰ কৃষ্ণৰ লগত ৰাধাদেৱী নাম লওঁ (অৰ্থাৎ মাতৃভাৱে) হৰৰ লগত গৌৰীকো কাৰুণ্য জনাওঁ।" গৌৰীদেৱীত মাতৃভাৱ বহুদিনৰ পৰা চলি আহিছে কিন্তু ৰাধাদেৱীৰ মাতৃভাৱৰ বিষয় কুণ্ঠিত্ব পণ্ডিত ৺ আচাৰ্য্য ৰামেন্দ্ৰ সুন্দৰ ত্ৰিবেদীয়ে সন্দেহ প্ৰকাশ কৰিছে। অলপ তুলি দিলোঁ—"মহাদেৱক আমি পিতা বুলি মাতোঁ; কিন্তু ৰাধাকৃষ্ণক আই-বোপাই বুলি বোধ হয় কোনো হিন্দু-ৱেই নেমাতে। কোনোবা বৈষ্ণৱ সাহিত্যত এইদৰে আই বোপাই আখ্যা বিচাৰি পোৱা যায়নে নেযায় সন্দেহৰ কথা। বোধ হয় সেই-কাৰণেই তেওঁৰ (ৰাধাদেৱীৰ) বাল্য আৰু কৈশোৰ লীলাত শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৃন্দাৱন লীলা শেষ কৰিব লগীয়া হৈছে। মহাদেৱ আমাৰ "বাবা ভোলানাথ", তেওঁৰ গৃহিণী জগজ্জননী মা ভগৱতী। অন্ততঃ কালিদাসৰ সময়ৰ পৰাই তেওঁলোক "জগতঃ পিতৰৌ" হৈ আছে। ঐশ্বৰ্য্যময়ী লক্ষ্মীক আই বুলিব পাৰি।" ইত্যাদি। ৺ আচাৰ্য্য ত্ৰিবেদী অগাধ বেদবিৎ পণ্ডিত। তেওঁৰ কথা হঠাৎ "দলিয়াই" পেলাব নোৱাৰিলোঁ। বৈষ্ণৱাচাৰ্য্য ভট্টদেৱে প্ৰসঙ্গক্ৰমে শিৱ, দুৰ্গা আদিৰো উল্লেখ কৰিছে, ৰাধাৰ নাম গুণাক্ষৰেও উল্লেখ কৰা নাই। নাইবা বেলেগ বিষ্ণুৰ মাতৃৰূপ কল্পনা কৰা নাই। স্বয়ং বিষ্ণুতেই তেওঁ মাতৃভাৱ অৰ্পণ কৰিছে, যেনে—

মাতৃবৎ পৰিৰক্ষন্তং সৃষ্টিসংহাৰকাৰকম্।
যো ন পূজয়তে বিষ্ণুং তং বিদ্যাৎ ব্ৰহ্মঘাতকম্॥

সম্পাদক বৰদলৈয়ে আমাৰ দৰে সাধাৰণ পঢ়োতাতকৈ নিশ্চয় বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ বেছি খবৰ ৰাখে। তেওঁ কব নে তেওঁৰ ৰাধাদেৱীৰ মাতৃভাৱৰ মূল গ্ৰন্থ কি?

(৪)

পুথি-পূজা।

মহাপুৰুষীয়াৰ প্ৰধান সাম্প্ৰদায়িক গ্ৰন্থ—গীতা আৰু ভাগৱত। গীতাৰ বিষয় গীতা মাহাত্ম্যত এইদৰে আছে —

গীতা মে চোত্তমং স্থানং গীতা মে পৰমং পদং
গীতাশ্ৰয়েহহং তিষ্ঠামি গীতা মে পৰমং গৃহম্॥ ইত্যাদি

* কিন্তু অন্তঃসাৰশূন্য কথা বুলিলে কি হব, অন্তঃসাৰশূন্য হলেও তাৰ যুক্তিৰ ফাঁকটো দেখিবলৈ এনে ভয়ানক, এনে ভয়ঙ্কৰ যে ফাঁকটোৰ ভিতৰত "পাতিলে মাখিকো দোহাৰ" কৰা ভবোৰাৰ থাকে নে "ছাৰা" আছে, সেই কথা গমিবলৈ বাট যাবকে নাপাওঁ; ফাঁকটো দেখিলেই বাঁহীয়ে পৰা মুণ্ডত হেঁকৰাই, শাস্তীপকাৰ ঘোৰ মূৰ্ত্তি ভীষণ যুক্তিৰ ওচৰত থিয় হৈ থাকিব নোৱাৰি, হয় উফৰি পৰে, নহয় বহি পৰে, আৰু নিৰুপায় হৈ "জনসমাজত নিজৰ গৌৰৱ বঢ়াই ৰাখিবৰ কাৰণে ব্যস্ত কৰে"—অৰ্থাৎ দাঁত চেপাই থাকে। (পৃঃ ৩১২ পিঠি দ্ৰষ্টব্য—সম্পাদক।)

ভাগৱতৰ বিষয়ে পদ্মপুৰাণত এইদৰেও আছে —

তিৰোধায় প্ৰবিষ্টোহয়ং শ্ৰীমদ্ভাগৱতাৰ্ণৱং।
তেনেয়ং বাঙ্ময়ী মূৰ্ত্তিঃ প্ৰত্যক্ষা বৰ্ত্ততে হৰেঃ॥
সেৱনাচ্ছ্ৰৱণাৎ পাঠাৎ দৰ্শনাৎ পাপনাশিনী।

তিৰোধানৰ সময়ত ভগৱান কৃষ্ণই তেওঁৰ সকলো তেজ ভাগৱতত অৰ্পণ কৰি গৈছে, সেইদেখি ভাগৱত তেওঁৰ বাঙ্ময়ী মূৰ্ত্তি। গুৰিৰ পৰা আগলৈকে বাগ-বান্ধ নোহোৱা অসাৰ কথাৰ ভিতৰত বৰদলৈয়ে এষাৰ ঠিক কৈছে যে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মত জ্ঞানৰ প্ৰাধান্য বেছি। তবলেই কথা; যি সম্প্ৰদায়ে বিষ্ণুৰ বাঙ্ময়ী মূৰ্ত্তি সেৱা কৰে, তাৰ জ্ঞানৰ প্ৰাধান্য স্বাভাৱিক। কিন্তু মহাপুৰুষীয়া মতত জ্ঞানো ভক্তিৰ সাধন ভাৱতে বৰ্ত্তমান। নাৰদ ভক্তি-সূত্ৰত "জ্ঞানমিত্যেকে" বুলি মহৰ্ষিয়ে জ্ঞানক ভক্তিৰ সাধন বুলি ধৰিছে।

(৫)

"সনাতন" ধৰ্ম্মৰ "লঙ্গৰ।"

অসমীয়া ৰাইজে এতিয়া অলপ মন কৰি কথাবোৰ চাব। বৰদলৈদেৱে সনাতন হিন্দু ধৰ্ম্মৰ সংজ্ঞা দিছে— বেদ-স্মৃতি-পুৰাণ-তন্ত্ৰ-বিহিত যি ধৰ্ম্ম সেয়ে সনাতন ধৰ্ম্ম। কাৰবাৰ ইচ্ছা হলে ঋতু-সংস্কাৰ আদি বিহিত বুলিও কব পাৰে। স্মৃতিকাৰসকলে কিন্তু স্বীকাৰ কৰি গৈছে যে স্মৃতি-পুৰাণাদিৰ প্ৰামাণ্য বেদ-সাপেক্ষ। অৰ্থাৎ বেদ স্বতঃপ্ৰমাণ কিন্তু বেদৰ লগত বিৰোধ হলে পুৰাণাদিৰ প্ৰামাণ্য গ্ৰাহ্য নহয়।

বৰদলৈদেৱে কৈছে যে প্ৰতিমাপূজা সনাতন ধৰ্ম্মৰ "লঙ্গৰ" স্বৰূপ। আৰু প্ৰতিমাপূজাৰ লঙ্গৰ তুলিলে সনাতন ধৰ্ম্মৰ জাহাজ উটি গৈ 'পাষণ্ড' বৌদ্ধ সাগৰত পৰিব গৈ। বৰদলৈদেৱে জানিব পায় যে পৰৱৰ্ত্তী কালৰ বৌদ্ধসকল ঘোৰ প্ৰতিমা-পূজক আছিল। আৰু প্ৰতিমা পূজাৰ প্ৰথা হিন্দু ধৰ্ম্মত সোমায় বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ ভিতৰেদি। প্ৰতিমা পূজাৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ বেদত আছে নে নাই ভাৰতীয় বৈদিক পণ্ডিতসকলে অসন্দিগ্ধ ভাৱে কব পৰা নাই। কিন্তু বৌদ্ধসকল ঘোৰ প্ৰতিমা-পূজক আছিল। সেইদেখি কোনোবাই প্ৰতিমা পূজা নকৰিলে, অলপ যি হওক বৌদ্ধ হব নোৱাৰে। পুৰাণে প্ৰতিমা পূজা স্বীকাৰ কৰিছে যদিও এই শ্ৰেণীৰ উপাসকসকলক অধম শ্ৰেণীত ঠাই দিছে। যি হওক পুৰাণৰ প্ৰতিমা পূজাৰ বিধি বেদৰ পৰা আহিছে নে বৌদ্ধসকলৰ পৰা আহিছে— ইয়াৰ বিচাৰ প্ৰদীপিকাৰ গুণীয়ালসকলে কৰি চালে হব পাৰে।

লিঙ্গ-পূজা।— "ভাৰতবৰ্ষৰ বৈদিক সাহিত্যত লিঙ্গ পূজাৰ কোনো উল্লেখ নাই। ঋগ্বেদৰ এঠাইত এটি শব্দ আছে—'শিশ্নদেৱাঃ'। য়ুৰোপীয় পণ্ডিতসকলে এই কথাটোক লিঙ্গপূজক অৰ্থত গ্ৰহণ কৰিব খোজে। কিন্তু সায়নাচাৰ্য্যই ইয়াৰ অন্য অৰ্থ কৰিছে। তেওঁ কয় ইয়াৰ অৰ্থ কদাচাৰী মানুহ; ইয়াৰ অৰ্থ লিঙ্গ পূজা নহয়।"

'প্ৰকৃত-হিন্দু' বৰদলৈয়ে বিদেশী পণ্ডিতৰ মত নোমানেই যেতিয়া, সায়নাচাৰ্য্যৰ মতে লিঙ্গ-পূজা অবৈদিক। হয় ই পুৰণি অনাৰ্য্য দ্ৰাবিড়সকলৰ পৰা, নহয় মিশৰ দেশৰ পৰা ভাৰতীয় প্ৰথাৰ ভিতৰত সোমায়।

(৬)

"প্ৰচ্ছন্ন বৌদ্ধ"।— পৃঃ— ৩২০ পিঠিত বৰদলৈদেৱে কৈছে যে বৌদ্ধদেৱৰ মতো বেদৰ পৰা উদ্ভৱ। হলেও হব পাৰে কিন্তু তাৰ আগেয়ে এইটোও চাব লগীয়া যে বৌদ্ধদেৱৰ মতৰ কোন মতৰ লগত বেছি সাদৃশ্য। বেদ আনন্দ-বাদী—আনন্দো ব্ৰহ্মেতি ব্যজানাৎ। আনন্দাৎ হি খল্বিমানি ভূতানি জায়ন্তে। ইত্যাদি। অৰ্থাৎ বেদে সংসাৰ দুঃখময় বুলি স্বীকাৰ নকৰে। বৌদ্ধ কিন্তু গভীৰ দুঃখবাদী। আকৌ ইফালে সাংখ্যও দুঃখবাদী সাংখ্যইও সংসাৰ দুঃখময় বুলি স্বীকাৰ কৰিছে। বৌদ্ধও নিৰীশ্বৰ। সাংখ্যও নিৰীশ্বৰ। সাংখ্যৰ পঞ্চবিংশতি তত্ত্বৰ লগতো বৌদ্ধ প্ৰতীত্য সমুৎপাদৰ বহুত মিল আছে। আৰু স্মৃতিকাৰ মনু আদিয়ে সাংখ্যমত গ্ৰহণ কৰিছিল যদিও ভগৱান শঙ্কৰাচাৰ্য্যই বেদান্তসূত্ৰভাষ্যত সাংখ্য-মত বৌদ্ধমতৰ দৰে অবৈদিক বুলি খণ্ডন কৰিছে। মন্বাদিভিঃ কৈশ্চিৎ শিষ্টৈৰ্গৃহীতত্বাৎ

অধিষ্ঠিতশালী মতি। আৰু এইটোও মন কৰিব লগীয়া যে শাক্যসিংহৰ জন্মস্থান কপিলাবস্তুনগৰ। কপিলমুনিৰ আবাসভূমি বুলিয়েই যদি কপিলাবাস্তু নাম হৈছিল, তেনেহলে সাংখ্যমত আৰু বৌদ্ধমত অন্ততঃ ভাবেশৰ মিলিবৰ ভৌগোলিক কাৰণো থাকিব পাৰে। যাওক সেইবোৰ কথা; কিন্তু নানান বৌদ্ধ আৰু হিন্দু ধৰ্ম্ম সানমিহলি হৈ দুয়োটাতেই বহুত "জিনিচ" বাহিৰৰ পৰা সোমাইছে। আৰু বৰদৈদেৱৰ সংজ্ঞামতে যিটো সত্য সনাতন ধৰ্ম্ম, তাৰ ভিতৰত বৌদ্ধ আচাৰ প্ৰণালী বহুত সোমাই আছে।

"প্ৰথমে যিবোৰে বৌদ্ধ ধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰিছিল, তেওঁলোকে বৌদ্ধ ত্ৰিৰত্নৰ শৰণ লৈছিল — বুদ্ধং শৰণং গচ্ছামি। ধৰ্ম্মং শৰণং গচ্ছামি, সঙ্ঘং শৰণং গচ্ছামি। বৌদ্ধমত অনুসাৰে জ্ঞানত বাজে নিৰ্ব্বাণৰ উপায় নাই। কালক্ৰমে এটি পৰিবৰ্ত্তন হ'ল— "ধৰ্ম্ম" ৰূপান্তৰিত হৈ প্ৰজ্ঞা (জ্ঞান) নামে পৰিচিত হ'ল; আৰু প্ৰজ্ঞাৰ মূৰ্ত্তি কল্পিত হ'ল বুদ্ধদেৱে লাহে লাহে হৈ বেদান্তৰ ব্ৰহ্ম বা সাংখ্যৰ পুৰুষ হৈ গ'ল হ'ল, আৰু ধৰ্ম্মও প্ৰজ্ঞা নামে পৰিচিত হৈ বেদান্তৰ মায়া বা সাংখ্যৰ প্ৰকৃতিৰ দৰে কল্পিত হ'ল। এইদৰে মহাযানী বৌদ্ধমত সৃষ্ট হ'ল।

এই মহাযানী বৌদ্ধমতৰ পৰিণাম হল তান্ত্ৰিক বৌদ্ধধৰ্ম্মত। লাহে লাহে এই পৰিবৰ্ত্তন আহি পৰিছে। মহাযানী বৌদ্ধ মতত জ্ঞানবাদৰ শেষ সীমা দেখুৱা হৈছে। এই দুৰূহ জ্ঞানবাদক জন সাধাৰণৰ গ্ৰাহ্য কৰিবৰ মনেৰে নানান নতুন তত্ত্ব আৰু অনুষ্ঠান দেশ বিদেশৰ পৰা অনা হয়।

লাহে লাহে বৌদ্ধ মহাযান, বজ্ৰযান, কালচক্ৰযান আদি নানান শাখা প্ৰশাখা বিস্তাৰ কৰিলে। সেইবোৰত নানান গোপনীয় তান্ত্ৰিক অনুষ্ঠান প্ৰবেশ কৰিলে। শেষ ফল এই হল যে বৰ্ত্তমান হিন্দু সমাজৰ বহুত তান্ত্ৰিক অনুষ্ঠান সেই গোপনীয় বৌদ্ধ অনুষ্ঠানৰ নামান্তৰ মাত্ৰ। অৱশ্যে ঠায়ে ঠায়ে তন্ত্ৰৰ ভিতৰত বৈদিক যুগো পাব পৰা যাব পাৰে, কিন্তু নানান ঠাইৰ ভিন্ন-মান অনাৰ্য্য অনুষ্ঠানো যে তাৰ ভিতৰত আছে, এই বিষয়ে সন্দেহ নাই। বৰং এইটোহে দেখা যায় যে বৈদিক আচাৰৰ লগত এইবোৰ তান্ত্ৰিক অনুষ্ঠানৰ এটি বিৰোধ আছে। এইবোৰ হিন্দু তন্ত্ৰ বৌদ্ধ তন্ত্ৰৰ ওচৰত ঋণী বুলি ভাবিব পাৰি"।

বৌদ্ধ বিহাৰবোৰৰ ভিতৰত যেতিয়া বৰদৈদেৱে কোৱা সহজোলি, বজ্ৰোলি মুদ্ৰা আদি কৰি নানান গোপনীয় আৰু বীভৎস অনুষ্ঠানবোৰ চলিব ধৰিলে, তেতিয়া দলে দলে মানুহ হৈ বৌদ্ধ ধৰ্ম্মত সোমাব ধৰিলে। হিন্দু আৰু বৌদ্ধৰ সংমিশ্ৰণ হয় এইবোৰ তন্ত্ৰ শাস্ত্ৰৰ ভিতৰেদি। মানুহৰ মন বৌদ্ধ ধৰ্ম্মৰ পৰা ফিৰাবলৈ হিন্দুসকলেও বৌদ্ধ সহজযানৰ অনুৰূপ কুলাচাৰ, বামাচাৰ, বীৰাচাৰ, আদি নানান গোপনীয় অনুষ্ঠানৰ ডোল মেলিলে। আৰু বৌদ্ধৰ অসংখ্য দেৱদেৱীৰ অনুৰূপ নানা দেৱদেৱতাৰ মূৰ্ত্তি কল্পিত হল। "উপনিষদৰ উমা হৈমৱতী আৰু ৰুদ্ৰ-ভগিনী অম্বিকা ধূম্ৰবৰ্ণা কালী কৰালাদি যজ্ঞাগ্নিৰ সপ্তজিহ্বাৰ লগত, এফালে বেদান্ত প্ৰতিপাদ্য প্ৰপঞ্চৰ জনয়িত্ৰী আৰু আন ফালে শবৰ দ্ৰাবিড় আদিৰ পূজিতা চামুণ্ডাৰ লগত মিলি হৈ মহেশ্বৰৰ পত্নীৰূপে বুদ্ধমাতা প্ৰজ্ঞাপাৰমিতাৰ লগত আৰু বুদ্ধশক্তি তাৰাদেৱীৰ লগত মিলি গল। সিতাৰা, উগ্ৰতাৰা, নীলতাৰা, বজ্ৰেশ্বৰী, বজ্ৰবাৰাহী আৰু উচ্ছিষ্টা চাণ্ডালিনীৰ লগত উপাসনা ভাগ গ্ৰহণ কৰিলে। বেদৰ বাগ্দেৱতা আহি অক্ষমালা আৰু মদৰ কলহ গ্ৰহণ কৰিলে আৰু অবিদ্যানাশিনী মহাবিদ্যা যো আত্মঘাতিনী ছিন্নমস্তাৰ মূৰ্ত্তি গ্ৰহণ কৰিলে।"— (আচাৰ্য্য ত্ৰিবেদী) বৰ্ত্তমান প্ৰবন্ধত আমাৰ বক্তব্য এয়ে মাথোন যে তন্ত্ৰ-শাস্ত্ৰবোৰ বৌদ্ধ আৰু হিন্দুৰ মিলনভূমি আৰু তন্ত্ৰমতাৱলম্বী শাক্তসকলৰ মাতৃবাদ বেদ আৰু উপনিষদমূলক হলেও তান্ত্ৰিক অনুষ্ঠান প্ৰণালী বেদবহিৰ্ভূত। বৈদিক আৰু তান্ত্ৰিক আচাৰ আৰু অনুষ্ঠানবোৰ সম্পূৰ্ণ স্বতন্ত্ৰ আৰু অনেক ঠাইত দুয়ো মিহলি হৈয়ো এটি নতুন অনুষ্ঠান হব পাৰে। ভাগৱত-কাৰেও এইটো স্বীকাৰ কৰিছে—

"বৈদিকস্তান্ত্ৰিকোমিশ্ৰ ইতি মে ত্ৰিবিধোমখঃ"। তন্ত্ৰবাদী হিন্দুসমাজৰ মাতৃভাবৰ মূল বেদ হলেও, তান্ত্ৰিক অনুষ্ঠানবোৰৰ নিমিত্তে তেওঁলোক বৌদ্ধসকলৰ ওচৰত ঋণী।

এই যে তান্ত্ৰিক বাদ ইয়াৰ উৎপত্তি আৰু লীলাস্থান উত্তৰ ভাৰত। পূবে পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্য, পশ্চিমে কাশ্মীৰ আৰু দক্ষিণে বিন্ধ্যপৰ্ব্বত —এই ত্ৰিসীমাৰ ভিতৰত তান্ত্ৰিক মতৰ প্ৰভাৱত বেদাচাৰ আৰু বেদবিদ্যা লুপ্তপ্ৰায় হয়। তেতিয়া বৈদিক চৰ্চ্চা কেৱল দক্ষিণ ভাৰতহে হয়। সেই দেখি বৈদিক ধৰ্ম্মৰ পুনৰুত্থান হয় দক্ষিণ ভাৰতৰ পৰা। সায়ন, মাধৱ, শঙ্কৰ, ৰামানুজ, মধ্ব আদি মহান আচাৰ্য্যসকল দক্ষিণ ভাৰতৰ পৰা ওলাই বৈদিক মত আকৌ প্ৰচাৰ কৰে। আৰু এইটোও মন কৰিব লগীয়া যে তন্ত্ৰ-প্ৰধান সকলো ঠাইতে শঙ্কৰাচাৰ্য্য বিষম বিপদত পৰিব লগীয়া হৈছিল। বেদ আৰু তন্ত্ৰৰ মৌলিক বিৰোধ আছে, ইয়াৰ পৰাও অলপ বুজিব পাৰি।

যি হওক বেদৰ দেৱীসূক্তৰ বাগ্দেৱতা আৰু কেনোপনিষদৰ উমা হৈমৱতী বৌদ্ধ প্ৰজ্ঞা পাৰমিতাৰ লগ লাগি তন্ত্ৰত সম্পূৰ্ণ মাতৃভাবে বিৰাজিত। এই মাতৃভাৱ শাক্তৰ শক্তি। আৰু এই ব্ৰহ্মৰূপিণী মাতৃক উপাসনা কৰিব লাগিলে শাক্তৰ শক্তিৰ আশ্ৰয় লব লাগিব।

বৈষ্ণৱমত অৱলম্বন কৰিও বৰদৈদেৱে ৰাধাদেৱীৰ ভিতৰেদি যিটো মাতৃভাৱ বিচাৰিছে, সেইটো পায় বেপায় শুকতৰ সন্দেহ। তন্ত্ৰত ৰাধাক প্ৰকৃতি বুলিছে। বৰদৈদেৱে কয় "ঈশ্বৰক যেতিয়া পুৰুষো বুলিব পাৰি, প্ৰকৃতিও বুলিব পাৰি, প্ৰকৃতি ৰাধাক আমি মাতৃভাবে পূজিব পাৰো।" ইত্যাদি। কিন্তু শাক্তৰ শক্তি আৰু সাংখ্যৰ প্ৰকৃতি একে বস্তু নহয়। সাংখ্যৰ প্ৰকৃতি জড় পদাৰ্থ। আৰু চেতন পুৰুষৰ লগ লাগিহে ইয়াৰ বিশ্বৰচনাত প্ৰবৃত্তি হয়।

গীতা আৰু দামোদৰ-ভাষ্য।

৺ভট্টদেৱৰ কথাগীতাৰ আৰম্ভত গীতাৰ দামোদৰ-ভাষ্য বুলি এখন গীতাভাষ্যৰ উল্লেখ আছে। ভগবদ্গীতাৰ বহুত টীকা ভাষ্য আদিৰ কথা শুনিছো, দামোদৰ-ভাষ্যৰ কথাৰ কোনো উল্লেখ নাই। এনেও হব পাৰে যে সকলো সংস্কৃত পুথি এতিয়াও প্ৰকাশিত হোৱা নাই আৰু ৺ভট্টদেৱৰ সময়ত তেনে ভাষ্য এখন থাকিলেও থাকিব পাৰে। "প্ৰদীপিকাৰ" কোনোবা প্ৰবন্ধ-লেখকে কোৱা মনত পৰে যে উক্ত দামোদৰ-ভাষ্য আমাৰ অসমৰ দামোদৰ দেৱে লেখা। কথাষাৰ যদি ঠিক হয় সমূহ অসমীয়া সমাজৰ পক্ষে এইটো কম গৌৰৱৰ কথা নহয় যে অসমীয়া পণ্ডিত আৰু মহাপুৰুষ এজনে গীতাৰ ভাষ্য লেখি থৈ যায়! ৺ভট্টদেৱে কিন্তু কৈছে যে দামোদৰ-ভাষ্যত জ্ঞান, কৰ্ম্ম আৰু ভক্তিক সমান সমান ঠাই দিয়া হৈছে। সেই দেখি তেওঁ নিজেই শ্ৰীধৰ-ভাষ্যকে অৱলম্বন কৰিছে। দামোদৰ-ভাষ্য যদি অসমীয়া দামোদৰদেৱৰ বিৰচিত হয় তেনেহলে তেওঁৰ প্ৰধান শিষ্য ভট্টদেৱে তেওঁৰ মত নলৈ শ্ৰীধৰৰ মত ললে কিয়?

আন ফালে বৰদৈদেৱে দামোদৰদেৱক শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ শিষ্য পাতিছে। শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ টীকাত জ্ঞানক প্ৰাধান্য দিয়া হৈছে। আৰু শঙ্কৰাচাৰ্য্যই এফালে যেনেকৈ অনাচাৰী বৌদ্ধসকলক তৰ্কত পৰাভূত কৰি বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ দাৰ্শনিক ভিত্তি কঁপাই দিলে, আন ফালে কৰ্ম্মবাদী মণ্ডনাচাৰ্য্যক পৰাভূত কৰি বৈদিক কৰ্ম্মবাদক "ন পুনৰুত্থানায়" অতলজলধি-বুকুত ডুবাই দিলে। এই শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰেই ভবিষ্যৎ শিষ্য দামোদৰদেৱে জ্ঞান আৰু কৰ্ম্মক সমান সমান ঠাই দিলে কেনেকৈ?

শঙ্কৰ, দামোদৰ আৰু ৺ভট্টদেৱ— এই তিনিও আচাৰ্য্যৰ তিনি মত দেখি ওপৰে ওপৰে চাহি দুৰৰা সকলে কয় যোলে এই অভিনৱ গীতাভাষ্য "কাণখোৱা বীৰৰ" দৰে। অগাধ হিন্দুশাস্ত্ৰ-বাৰিধি ত্ৰলিত বৰা কোনোবা প্ৰদীপিকাৰ পণ্ডিতে সংশয় ছেদ কৰি দিব নে?

শ্ৰীভবানন্দ পাঠক।

মহাত্মা গান্ধি।

"জননী জন্মভূমিশ্চ স্বৰ্গাদপি গৰীয়সী।"

যি জন মহাত্মাই আজি এই মহা মন্ত্ৰৰ সাধনাত সিদ্ধি লাভ কৰি মানৱ জীৱনৰ সাৰ্থকতা কত ভাৰতবাসীক উপলব্ধি কৰাইছে, যি জনে আজি ধৰ্ম্ম অৰ্থ কাম আৰু মোক্ষ দেশৰ সেৱাতে অৰ্পণ কৰি একাগ্ৰচিত্তে দেশৰ সেৱা কৰাই জীৱনৰ মহৎ কৰ্ত্তব্য বুলি ভাবিছে, চিৰ দুখুনী ভাৰত জননীৰ দুখ মোচনৰ নিমিত্তে যি জন আজি দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞ, যি জনৰ ভাব-তৰঙ্গই আজি ভাৰতৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে ঢৌৱাইছে, যি জন মহাত্মাই আজি তেত্ৰিশ কোটী ভাৰতবাসীৰ হৃদয়তন্ত্ৰী হাত বুলাই জাতীয় সঙ্গীতৰ সম্মোহন সুৰত মুগ্ধ কৰিছে যি জনে ভাৰতৰ লুপ্ত গৌৰৱ উদ্ধাৰ কৰি সাম্য, মৈত্ৰী আৰু স্বাধীনতাৰ ধ্বজা উৰাই ভাৰতবাসীৰ চকু মুকলি কৰিব খুজিছে, যি জন মহাত্মাৰ অলৌকিক আত্মশক্তিৰ প্ৰভাৱত পাশ্চাত্য জগৎ আজি স্তম্ভিত, সেই জন মহাত্মাৰ নাম মোহন চান্দ কৰমচান্দ গান্ধি। আজি তেওঁ ভাৰতাকাশত ভোটাতৰাৰ দৰে জিলিকি আছে, তেওঁৰে চমু জীৱনী লিখি পাঠক পাঠিকাসকলক উপহাৰ দিবলৈ আগ বাঢ়িলোঁ।

মহাত্মা গান্ধি ১৮৬৯ খৃষ্টাব্দত ২ অক্টোবৰ শনিবাৰৰ দিনা গুজৰাটৰ অন্তৰ্গত পুৰবন্দৰ চহৰত জন্ম গ্ৰহণ কৰে। পুৰবন্দৰ পশ্চিম ভাৰতৰ আৰবা উপসাগৰৰ পাৰৰ এটি সমৃদ্ধিশালী বন্দৰ। এই বন্দৰটোৱেই পুৰবন্দৰ নামে কৰদ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী। সেই ৰাজ্যৰ ৰজাক ৰাণা বোলে। গান্ধিৰ ককাক ৰাণাৰ দেৱান আছিল। তেওঁ এজন তেজী আৰু স্বদেশ প্ৰেমিক লোক আছিল। গান্ধিৰ দেউতাকো যে কম তেজস্বী আছিল এনে নহয়। দেউতাকৰ মৃত্যুৰ পাছত তেওঁ পুৰবন্দৰৰ দেৱানী পদত পঁচিশ বছৰ কাল কাম কৰে। শেষত তেওঁৰ ৰাণাৰ লগত মনোমালিন্য হোৱাত সেই পদ পৰিত্যাগ কৰি ৰাজকোট ৰাজ্যৰ দেৱান পদ গ্ৰহণ কৰে। ৰাজকোটৰ অধিপতি ঠাকুৰ চাহাবে তেওঁৰ কৰ্ম্ম-দক্ষতাত সন্তোষ পাই তেওঁক ৰাজ্যৰ এক বিস্তৃত ভূমিখণ্ড জায়গীৰ স্বৰূপে দান কৰিবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰে কিন্তু প্ৰথমে তেওঁ সেই দান লবলৈ মান্তি নহৈছিল, পাছত অনুৰোধ এৰাব নোৱাৰি সামান্য অংশ মাত্ৰ গ্ৰহণ কৰিছিল।

গান্ধিৰ পিতাক ঈশ্বৰ বিশ্বাসী, নিৰ্ভীক, সাত্ত্বিক পুৰুষ আছিল। তেওঁ শ্ৰীমদ্ভগৱদ্গীতা গোটেইখন অনৰ্গল আবৃত্তি কৰিব পাৰিছিল। গান্ধিৰ মাতৃ দেৱীও ভগৱৎ-পৰায়ণাৰ আদৰ্শ স্থানীয়া। পূজা, দান, অৰ্চ্চনা আৰু অতিথি-সৎকাৰ তেওঁৰ নিত্য কৰ্ম্ম আছিল। যম, নিয়ম, উপবাসত তেওঁৰ শৰীৰ ক্ষীণ হলেও মনৰ তেজ বিন্দু মাত্ৰও কমা নাছিল। শ্ৰীযুক্ত গান্ধিয়ে যেতিয়া মাট্ৰিকুলেশ্যন পাছ কৰি বিলাতত বাৰিষ্টাৰি পঢ়িবলৈ সংকল্প কৰে আৰু এই বিষয়ে সকলোৱে তেওঁক উৎসাহ দিয়ে, তেতিয়া তেওঁৰ স্নেহময়ী জননীয়ে এই প্ৰস্তাৱত সম্মতি দিয়া নাছিল। তাকেমান দিন মাকৰ অনুমতি পাবলৈ কাকুতি মিনতি কৰাৰ পাছত মাকে তেওঁক তিনিটা কথাত প্ৰতিজ্ঞা কৰিবলৈ কলে। মাকে কলে, মদ, মাংস আৰু তিৰোতা স্পৰ্শ নকৰোঁ বুলি কোৱা তেতিয়াহে বিলাতলৈ যাব পাৰিবা।" এজন সন্ন্যাসীৰ আগত মাত্ৰ ১৭ বছৰীয়া ডেকা মোহন চান্দ কৰমচান্দ গান্ধিয়ে মাকৰ ওচৰত তিনিবাৰ সত্যবদ্ধ হৈ কলে তেওঁ বিলাতত বিদ্যা-শিকিবলৈ গৈ কেতিয়াও মদ, মাংস আৰু তিৰোতা স্পৰ্শ নকৰে।

১৭ বছৰ বয়সত শ্ৰীযুক্ত গান্ধিয়ে ৰাজকোটৰ গুজৰাটী স্কুলত আৰু কাঠিয়াবাড়ৰ হাই স্কুলত পঢ়ি মাট্ৰিকুলেশ্যন পৰীক্ষা পাছ কৰে। ইয়াৰ পাছতে তেওঁ বিলাত যাত্ৰাৰ আয়োজন কৰে। ইতি পূৰ্ব্বে দেশৰ প্ৰথা মতে ১২ বছৰ বয়সত গান্ধিয়ে এজনী গুণৱতী ছোৱালী বিয়া কৰায়। সেইজনী ছোৱালীয়েই এই কালত তেওঁৰ লগত ছাঁৰ দৰে থাকি তেওঁৰ কামত উৎসাহ দি ফুৰিছে।

ইংৰাজী শিক্ষাৰ প্ৰভাৱত অনেক নবাই

পূৰ্ব্ব পুৰুষৰ ৰীতি নীতি, আচাৰ ব্যৱহাৰ অৱজ্ঞা কৰি অযথাৰ্থে চলা একো আচৰিত নহয়। গান্ধিৰ জীৱনতো এনে লঘুতাৰ একো নাছিল। কিন্তু তেওঁ বিবেকৰ তাড়নাত পৰি নিজক নিজে সংশোধন কৰিব পাৰিছিল। তেওঁ মাকৰ আগত এদিন এটা মিছা কথা কৈ ইমান অনুতপ্ত হৈছিল যে তাৰ পাছতে তেওঁ তেনে কাম পুনৰাই নকৰো বুলি দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে।

বিলাসৰ ৰম্য নিকেতন, বৰ্ত্তমান সভ্যতাৰ লীলাভূমি বিলাতত বিলাসিতাৰ মোহিনী জালত নপৰাকৈ বিলাত-প্ৰবাসী ডেকা পিৰেৰে কেইজন থাকিব পাৰে? তৰুণ যুৱক গান্ধিৰো এই ছাগাৰানিৰ বিলাসত খোজ ধৰক-বৰক হৈছিল। নাচ-গান ভোজভাত সকলোতে তেওঁৰ মন মতলীয়া হৈ উঠিছিল। লগে লগে মাতৃৰ আজ্ঞাই গান্ধিৰ হৃদয়ত প্ৰবল আঘাত কৰিছিল। পাছে সেই আঘাতৰ অনুতাপে হৃদয়ৰ মলিনতাক ধুৰি নাশ কৰিলে। নাচ-গান আমোদ প্ৰমোদতকৈ ধৰ্ম্ম-চিন্তাত তেওঁৰ মনে শান্তি লাভ কৰিলে। মানৱ জীৱনৰ উদ্দেশ্য কি? জীৱন মৰণৰ সমস্যা ইত্যাদি গভীৰ চিন্তাই দিনে দিনে মন ব্যাকুল কৰি তুলিলে। কোনো কোনো বিলাতী বন্ধুৱে তেওঁক খৃষ্ট ধৰ্ম্ম লবলৈ পৰামৰ্শ দিলে। কিন্তু শেষত তেওঁ একনিষ্ঠ হৈ শ্ৰীমদ্ভগৱদ্গীতা পাঠ কৰিবলৈ ধৰিলে। 'সৰ্ব্বধৰ্ম্মান্ পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্ৰজ"। এই আশাৰ বাণীয়ে তেওঁৰ প্ৰাণ স্পৰ্শ কৰিলে। গীতাই তেওঁৰ অশান্ত হৃদয়ত শান্তিৰ সুধা ঢালি দিলে। সকলো সন্দেহ দূৰ হল। গীতাৰ ভিতৰেদি সত্য সুন্দৰৰ সন্ধান পালে। বিলাতত থকাত আৰু তেওঁৰ উল্লেখযোগ্য ঘটনা কোনো নাই। বিলাতৰ ইনাৰ টেম্পল বিদ্যালয়ত বাৰিষ্টাৰি পাছ কৰি গান্ধি দেশলৈ ঘূৰি আহিল। বোম্বাই বন্দৰত নামিয়েই তেওঁ হৃদয়-বিদাৰক সম্বাদ পালে যে তেওঁৰ স্নেহময়ী জননী আৰু ইহ জগতত নাই। এই সম্বাদত তেওঁ মৰ্ম্মান্তিক আঘাত পালে।

ইয়াৰ পাছত শ্ৰীযুক্ত গান্ধিয়ে বোম্বাই হাই কোৰ্টত বাৰিষ্টাৰি আৰম্ভ কৰে। দেড় বছৰ কাল এই দৰে চলোঁতে তেওঁৰ অদৃষ্ট আন ফালে ঢাল খালে।

পুৰবন্দৰৰ এজন প্ৰসিদ্ধ সদাগৰৰ এটি বাণিজ্য শাখা, দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ প্ৰিটোৰিয়া চহৰত আছিল। প্ৰিটোৰিয়া ট্ৰান্সভাল ৰাজ্যৰ ৰাজধানী। ভাৰতবৰ্ষৰ সদাগৰ কেইজনমানৰ মাজত ব্যৱসায়-সংক্ৰান্ত কোনো এটা জটিল মকদ্দমা হৈছিল। গান্ধিয়ে সেই সদাগৰৰ পক্ষ সমৰ্থনৰ নিমিত্তে ১৮৯৩ খৃষ্টাব্দত দক্ষিণ আফ্ৰিকালৈ যাত্ৰা কৰে।

দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ ইংৰাজৰ অধিকৃত ৰাজ্য ভাৰ এক বৃটিশ কোম্পানীৰ হাতত অৰ্পিত হয়। সেই সময়ত নেটালৰ অৱস্থা ইমান শোচনীয় আছিল যে বৃটিশ উপনিবেশ তাত টিকিব পাৰেনে নোৱাৰে সন্দেহজনক হৈছিল। ১৮৬০ খৃষ্টাব্দত নেটাল গৱৰ্ণমেণ্টে কৃষি আৰু শিল্পৰ উন্নতি সাধনাৰ্থে সুলভ মূল্যত শ্ৰমজীৱী সংগ্ৰহ কৰিবলৈ সংকল্প কৰিলে। তেওঁলোকে বিলাত গৱৰ্ণমেণ্টৰ মাৰফতে ভাৰতৰ দৰবাৰত প্ৰস্তাৱ কৰিলে যে ভাৰতৰ পৰা চুক্তিবদ্ধ শ্ৰমজীৱী (Indentured labourers) দক্ষিণ আফ্ৰিকালৈ পঠোৱা হওক। বিলাতৰ কৰ্ত্তৃপক্ষই ভাৰত গৱৰ্ণমেণ্টক সেই সময়ত এই প্ৰতিশ্ৰুতি দিলে যে নেটাললৈ যোৱা ভাৰতীয় শ্ৰমজীৱীসকলক যথেষ্ট সদ্ আচৰণ কৰিব আৰু চুক্তিৰ কাল উকলি গলে তেওঁলোকে যদি দক্ষিণ আফ্ৰিকাত বাস কৰিব খোজে তেন্তে তাৰ সুবিধা কৰি দিব। তেতিয়াৰ পৰা চুক্তিবদ্ধ ভাৰতীয় শ্ৰমজীৱীসকল দলে দলে গৈ দক্ষিণ আফ্ৰিকা ভৰি পৰিল। তেওঁলোকৰ কঠোৰ পৰিশ্ৰমৰ ফলত অলপ দিনৰ ভিতৰতে নেটাল অৰণ্য গুচি মুকলি কৃষিক্ষেত্ৰত পৰিণত হল। চাওঁতে চাওঁতে ধন-জন সম্পদেৰে নেটাল সমৃদ্ধিশালী হৈ উঠিল। ইফালে ইংৰাজতকৈ ভাৰতীয় শ্ৰমজীৱীৰ সংখ্যা দুগুণ বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। তাকেমান ভাৰতীয় স্বাধীন জীৱীয়ে তাত প্ৰতিপত্তি লাভ কৰিলে। ভাৰতীয় আগন্তুকসকলৰ ধনপুষ্টি আৰু প্ৰতিপত্তি দেখি নেটালগৱৰ্ণমেণ্টৰ মতি গতি বিচলিত হল।

ইয়াৰ ফলত মানুহৰ ওপৰত মানুহে যিমান দূৰ অত্যাচাৰ কৰিব পাৰে, তুৰ্কীৰ ওপৰত বলীয়ে যিমান দূৰ আৰ্মেনিয়ানৰ মাটি দখল কৰি লব পাৰে, মানুহে মানুহক যিমান দূৰ ঘৃণা আৰু নীচ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে, নেটাল গৱৰ্ণমেণ্টেও ভাৰতীয় প্ৰজাৰ ওপৰত এনে আইন কৰিবলৈ কুণ্ঠিত হোৱা নাছিল। দক্ষিণ আফ্ৰিকাত থকা ভাৰতবাসীমাত্ৰেই কুলি — তেওঁ ভদ্ৰই হওক বা অভদ্ৰই হওক, তাৰ শ্বেতাঙ্গ সম্প্ৰদায়ৰ মনত ভাৰতবাসী মাত্ৰেই ঘৃণনীয় জীৱ। শ্বেতাঙ্গসকলে তাৰ ভাৰতপ্ৰবাসী শ্ৰমজীৱীসকলক চলা-ফুৰা, থকা-মেলা, ব্যৱসায়-বাণিজ্যাদি সকলো বিষয়তে নিতান্ত অভদ্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। ৰেল আৰু ট্ৰেমৰ কৰ্ম্মচাৰীসকলে আমাৰ মানুহক পশুৰ দৰে আচৰণ কৰিছিল। তাতে ফুটপাথৰ ওপৰত চলা-ফুৰা আমাৰ মানুহৰ পক্ষে নিৰাপদ নাছিল। আনকি প্ৰিটোৰিয়াৰ ৰাজপথত এদিন এটা প্ৰহৰীয়ে মহাত্মা গান্ধিক পদাঘাত কৰি ফুটপাথৰ পৰা পেলাই দিছিল। গাৰ নোম শিয়ৰি উঠা এনে ঘটনা ভূৰিমান আছে, সেইবিলাক বেছি দিনৰ কথা নহয়, মাথোন বাইছ বছৰৰ আগৰ কথা।

এনে জাতীয় বিদ্বেষানল যেতিয়া দক্ষিণ আফ্ৰিকাত জ্বলি উঠিল, গান্ধি নেটালৰ ডাৰ্ব্বাণ বন্দৰত অৱতীৰ্ণ হল। তাত তেওঁ ভাৰতীয় বুলিয়েই কেবাবাৰো বিপাঙত পৰিছিল। প্ৰথমে তেওঁক নেটালৰ চুপ্ৰিম কোৰ্টত কৃষ্ণকায় বুলি এডভোকেটৰূপে প্ৰবেশ কৰিবলৈ ঘোৰ আপত্তি তোলা হল। কিন্তু দীৰ্ঘবুদ্ধি বিচাৰকসকলে এই আপত্তি শুনিলে যদিও, শেষত তেওঁ কৰ্কশ ব্যৱহাৰত বিৰক্ত হৈ আদালত পৰিত্যাগ কৰিলে।

ট্ৰান্সভালৈ যাওঁতে ৰেলৰ গাৰ্ডে তেওঁক বলেৰে প্ৰথম শ্ৰেণীৰ পৰা নমাই দিছিল, যদিও তেওঁ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ টিকট কিনিয়েই গৈছিল। গাৰ্ডৰ এনে আচৰণত তেওঁ ভাবিছিল, এনে লোক সেই ন্যায়দণ্ডধাৰী দুৰ্ব্বলৰ সহায় বৃটিশৰ শাসিত ৰাজ্য।

এই দৰে পদে পদে লাঞ্ছিত অপমানিত হৈয়ো তেওঁ নিজৰ নিমিত্তে তিমান ভবা নাছিল, স্বদেশবাসীৰ অপমানৰ আঘাতহে তেওঁ বেছিকৈ অনুভৱ কৰিছিল।

সেই সময়ত ১৮৯৪ খৃষ্টাব্দত ভাৰতবাসীসকলৰ ভোট দানৰ অধিকাৰ ৰহিত কৰি পূৰ্ব্বৰ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত কৰিবলৈ ঠিক কৰা হৈছিল। এইবাৰ গান্ধিয়ে বুজিলে দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ ভাৰতীয়সকলৰ ঘোৰ বিপদ। আইনৰ দ্বাৰাই ভাৰতীয়সকলক দাসৰ দৰে হীন কৰা হল। যদিও তেওঁৰ তাত কেজনমানৰ বাহিৰে চিনা জনা মানুহ অধিক নাছিল, যদিও তেওঁৰ তাত জীৱিকাৰ একো বাট নাছিল, তথাপি তেওঁ দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ ভাৰতবাসীসকলৰ অদৃষ্টৰ লগত নিজৰ অদৃষ্ট মিলাই দিবৰ কাৰণে স্বদেশলৈ আহিবলৈ ভুলাইও ঘূৰি নাহিল। তেওঁ স্বদেশলৈ অহাৰ আশা পৰিত্যাগ কৰি ১৮৯৪ খৃষ্টাব্দত ভাৰতীয়সকলৰ ভিতৰত "নেটাল ইণ্ডিয়ান কংগ্ৰেচ" নামে এখান মহাসভা স্থাপিত কৰিলে। শ্ৰীযুক্ত গান্ধি এই সভাৰ চেক্ৰেটাৰি নিযুক্ত হল। ইয়াৰ বাহিৰে নানা ঠাইত সৰু সৰু সভা-সমিতি পাতি লোকমত গঠন কৰাৰ কামত তেওঁ প্ৰবৃত্ত হল। গান্ধিৰ অধীনত এদল ত্যাগী কৰ্ম্মপটু ভাৰতীয় ডেকা স্বদেশবাসীৰ হিতসাধনৰ নিমিত্তে প্ৰস্তুত হল। তেওঁলোকৰ অদ্ভুত চৰিত্ৰবল, সকলো ৰকমৰে সহিষ্ণুতা, আদৰ্শ আতুৰ সেৱা, কঠোৰ সংযম-অভ্যাস, আড়ম্বৰহীন আচৰণ, একান্ত সত্যবাদিতা, আৰু নিৰ্ভীক হৃদয়ে পৰৰ নিমিত্তে জীৱন উৎসৰ্গ কৰিব পৰা— এই দেৱ দূত সকলৰ কৰ্ত্তব্য নিষ্ঠা দেখি সকলো স্তম্ভিত হল। তেতিয়াৰ পৰা দক্ষিণ আফ্ৰিকাত ভাৰতীয় সকলৰ ভিতৰত আন্দোলনৰ সূত্ৰপাত চলিল। গান্ধিয়ে পাৰ্লেমেণ্টক কতবাৰ খাটি লুটি কলে, কত ৰকমে গৱৰ্ণমেণ্টৰ পৰা সুবিচাৰ পাবলৈ উপায় উলিয়ালে, কিন্তু সকলো বিফল হল। নতুন নতুন আইনৰ বলেৰে ভাৰতীয় সকলৰ স্বাধীনতা নাশ কৰা হল। সকলো অধিকাৰ খৰ্ব্ব কৰি

শেষত ভাৰতীয় ব্যৱসায়জীৱীসকলক তাৰ পৰা খেদাবলৈ আইনৰ দ্বাৰাই যিমানেই ফান্দ পাতিলে, ইফালে তিমানেই ভাৰতীয় সকলৰ আন্দোলন প্ৰবল হৈ উঠিল। গান্ধিয়ে পাৰ্লামেণ্টৰ লগত তুমুল প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ ধৰিলে। বিলাতৰ টাইমস্, হাঁৰ কাকতেও ভাৰতীয় সকলক সহানুভূতি দেখুৱাইছিল। কিন্তু হায় সকলো অৰণ্যত ৰোদন হল। গান্ধি ইমানতো হতাশ নহল। ১৮৯৬ খৃষ্টাব্দত তেওঁ ভাৰতলৈ উলটি আহিল। তেওঁ ইয়ালৈ আহি তেওঁৰ কৰ্ত্তব্য শেষ কৰা নাছিল, দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ ভাৰতবাসীৰ দুৰ্দ্দশাৰ কথা লৈ ইয়াতো আন্দোলন তুলিলে, কিতাপ লিখি আৰু বাতৰি কাকতত প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ কৰি তেওঁলোকৰ দুৰ্দ্দশাৰ কথা প্ৰচাৰ কৰিলে। কিন্তু সিফালে দক্ষিণ আফ্ৰিকাত ভাৰতবাসীৰ ওপৰত উৎপীড়ন বাঢ়িবলৈহে ধৰিলে। উপায়হীন হৈ দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ ভাৰতীয়সকলে গান্ধিক অবিলম্বে মাতি পঠালে।

শৰণাগত-বৎসল গান্ধি আৰু স্থিৰ হৈ থাকিব নোৱাৰিলে। তেওঁ সপৰিবাৰে দক্ষিণ আফ্ৰিকালৈ যাত্ৰা কৰিলে। যি জাহাজত তেওঁ ডাৰ্ব্বাণ পালেগৈ সেই জাহাজত ৬০০ শ ভাৰতীয় মানুহ গৈছিল। গান্ধি আৰু যাত্ৰী অহা সংবাদ পাই তাৰ শ্বেতাঙ্গ সম্প্ৰদায় অগ্নিশৰ্ম্মা হৈ দলে দলে আহি সমুদ্ৰৰ পাৰ ভৰি পৰিল। তেওঁলোকে গান্ধিক আৰু যাত্ৰী সকলক কেতিয়াও পাৰলৈ নামিবলৈ নিদিয়ে বুলি ঠিক কৰিলে। কোনো কোনোৱে প্ৰকাশ্য সভাত কবলৈ ধৰিলে জাহাজে সৈতে যাত্ৰী সকলক সাগৰত ডুবাই দিয়া হওক।

গান্ধিক জনোৱা হল যদি তেওঁ সঙ্গীদল লৈ ডাৰ্ব্বানত উঠে তেনে ঘোৰ বিপদ ঘটিব। এই বিপদৰ পৰা তেওঁক কোনেও উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিব। প্ৰাণ লৈ তেওঁ স্বদেশলৈ উলটি যাওক। এই গৰ্জ্জনত গান্ধি কিন্তু তিলমাত্ৰও ভীত নহল। অনেক বাধা-বিঘিনিৰ পাছত কোনোমতে যাত্ৰীসকলক পাৰত নমোৱা হল। কিন্তু গান্ধিক নামিবলৈ দিয়া নহল। গান্ধিৰ লগৰ ভিতৰৰ কোনো এক বন্ধুৰ ঘৰলৈ পঠোৱা হল। গধূলি যেতিয়া পাৰৰ জনতা কম গল এজন ইংৰাজ বন্ধুৱে গান্ধিক সকলোৰে অজ্ঞাতসাৰে পাৰলৈ নমাই আনিলে, পাৰলৈ উঠা মাত্ৰকে চোৰাংচোৱাই গম পালে। মুহূৰ্ত্ততে সেই কথা সকলোৰে জনাজাত হল। হৰিণাক বাঘে খেদা দি জাকে জাকে শ্বেতাঙ্গই খেদি আহিল। চাওঁতে চাওঁতে সকলোৱে গান্ধিক বেৰি ধৰিলে! হেপাহ পলুৱাই পাৰেমানে আধা-মৰাকৈ প্ৰহাৰ কৰিলে। দূৰৰপৰা এই শোচনীয় অৱস্থা দেখি এজনা শ্বেতাঙ্গ মহিলাৰ প্ৰাণ কান্দি উঠিল। তেওঁক ৰক্ষা কৰিবলৈ উন্মাদিনীৰ দৰে লৰি গৈ গান্ধিক আবৰি ধৰিলেগৈ। উন্মত্ত জনসঙ্ঘই নিস্তব্ধ মানি চাবলৈ ধৰিলে— তেওঁ পুলিচ চুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টৰ সহধৰ্ম্মিণী। গান্ধিয়ে এই যাত্ৰাত ৰক্ষা পালে।

১৮৯৯ খৃষ্টাব্দত দক্ষিণ আফ্ৰিকাত বুৰৰ লগত বৃটিশৰ ৰণবাদ্য বাজি উঠিল। গান্ধিয়ে ভাৰতীয়সকলৰ কৰ্ত্তব্য নিষ্ঠাৰ পৰিচয় দিবলৈ সুযোগ পালে। [illegible] গান্ধিৰ নেতৃত্বত এক হাজাৰ ভাৰতীয় স্বেচ্ছাসেৱক আগ বাঢ়িল। এই বিষয়ে বৃটিশৰ প্ৰতি গান্ধিৰ আৰু ভাৰতীয় সকলৰ কৰ্ত্তব্যনিষ্ঠাৰ বিষয়ে বহলাই কবৰ আৱশ্যক নাই।

১৯০০ খৃষ্টাব্দত বুৰৰ যুদ্ধৰ অন্ত পৰিল। গৱৰ্ণমেণ্টে গান্ধিক সামৰিক পদকেৰে সন্মানিত কৰিলে। তেওঁ ভাবিলে এইবাৰ গৱৰ্ণমেণ্টে ভাৰতবাসীক মানুহ বুলি ভাবিব; গুণৰ আদৰ বুজি নিশ্চয় দুৰ্দ্দশা মোচন কৰিব। ১৯০১ খৃষ্টাব্দত গান্ধি স্ত্ৰীপুত্ৰ সহ স্বদেশলৈ ঘূৰি আহিল।

কিন্তু বেছি দিন থাকিব নোৱাৰিলে। দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ ভাৰতীয় সকলৰ ভাগ্য পৰিবৰ্ত্তন নহল; নিৰ্য্যাতন বাঢ়িলহে। আকৌ তেওঁলোকে গান্ধিক মাতি পঠালে বিপন্নৰ আহ্বানত গান্ধিৰ প্ৰাণ গলি গল। গান্ধিয়ে সপৰিবাৰে আকৌ দক্ষিণ আফ্ৰিকালৈ যাত্ৰা কৰিলে। নেটাল পায়েই তেওঁ তুমুল আন্দোলন আৰম্ভ কৰিলে।

১৯০২ খৃষ্টাব্দত ট্রেন্সভাল বৃটিশ্ ইণ্ডিয়ান এছোছিয়েশ্যন নামে সভা এখন প্রতিষ্ঠা কৰিলে। তেওঁ নিজৰ গাঠিৰ বিশ হাজাৰ টকা দান কৰি "ইণ্ডিয়ান অপিনিয়ন" বুলি বাতৰি কাকত এখন প্রচাৰ কৰি নিজে লিখিবলৈ ধৰিলে।

১৯০৪ খৃষ্টাব্দত জোহানেছবার্গত ভাৰতীয় অধিবাসীসকলৰ ভিতৰত ভীষণ প্লেগ ৰোগে দেখা দিয়ে। স্থানীয় মিউনিছিপালিটিয়ে প্রতিকাৰ কৰিবলৈ আগ নবঢ়া দেখি গান্ধিয়ে তাৰ ব্যৱস্থা কৰিলে; ৰোগীৰ ঘৰে ঘৰে গৈ শুশ্রূষা কৰি দিনে ৰাতিয়ে খাটিবলৈ ধৰিলে। নিজে সকলো ৰকমে ক্ষতিগ্রস্ত হৈও ধন আৰু ঔষধেৰে সহায় কৰিলে। এই সঙ্কটত তেওঁ তেওঁৰ স্বদেশবাসীৰ সেৱাত নিযুক্ত আছিল। অসাধাৰণ কষ্টসহিষ্ণু অদ্ভুত-কৰ্ম্মা গান্ধিৰ আত্ম-সেৱাৰ সম্পূর্ণ চিনাকি এই ক্ষুদ্র প্রবন্ধত দিব নোৱাৰি।

ইয়াৰ পাছত ১৯০৬ খৃষ্টাব্দত জুলু বিদ্রোহ ঘোষণা হল। শ্রীযুক্ত গান্ধিয়ে বৃটিশক সহায় কৰিবলৈ প্রস্তুত হল। বুৱাৰ যুদ্ধৰ দৰেই তেওঁ এইবাৰো গৱৰ্ণমেণ্টৰ সহায়তা কৰিলে। নানা বিপদ আৰু ক্লেশ সহ্য কৰি তেওঁ যুদ্ধত সহায় কৰিলে, এইবাৰো চৰকাৰী ৰিপোৰ্টত তেওঁৰ প্রশংসা ওলায়, কিন্তু ভাৰতীয় সকলৰ দুখৰ তিমিৰ গুচিল।

যেতিয়া এইদৰে খাটিলুটি, সভা-সমিতি পাতি নানাৰকমে আন্দোলন কৰিও কোনোৰকমেই গৱৰ্ণমেণ্টৰ মতিগতি লৰাব নোৱাৰিলে, তেতিয়া মহাত্মা গান্ধিয়ে "নিৰুপদ্রৱ প্রতিৰোধ" (Passive Resistance) মহা অস্ত্র হাতত ললে। স্বদেশবাসী সকলোকে এই মহা মন্ত্রত দীক্ষিত কৰিলে। সকলোৱে একমত হৈ আইন ভঙ্গ আৰু ধৰ্ম্মঘট আৰম্ভ কৰিলে। জাকে জাকে কুলি মজুৰে ধৰ্ম্মঘট কৰি মহাত্মা গান্ধিৰ আশ্রয় ললে। মটাতিৰোতা, লৰা, ছোৱালী, সকলোৱে অনাহাৰ অনশনৰে দুখ কষ্ট মুৰত তুলি ললে। মহাত্মা গান্ধিয়ে নিজে লঘোনে থাকি ভিক্ষা কৰি কৰি লৰা ছোৱালী আৰু তিৰোতাসকলৰ আহাৰ যোগালে। বন্দুকৰ গুলিৰ আগতো কতই বুকু পাতি দিবলৈ আগ বাঢ়িল, তথাপি প্রতিজ্ঞা নেৰিলে। দলে দলে ভাৰতবাসীক ফাটেকত ভৰোৱা হল। মটাতিৰোতা লৰা ছোৱালী সকলোৱে হাঁহিমুখে গৈ ফাটেকিয়াল হল। এই আন্দোলনতে মহাত্মা গান্ধিৰ তিনিবাৰ ফাটক হৈছিল। আনকি তেওঁৰ নিজৰ সক লৰাটিকো আনৰ লগতে জেল খাটিবলৈ পঠাইছিল। এই সময়তে এবাৰ তেওঁ বিষম প্রহাৰত নাকে মুখে তেজ গৈ শয্যাগত অৱস্থাত ভালে দিন পৰি আছিল। ট্রেন্সভালত হুলস্থুল লাগিল, সকলো কল কাৰখানা বন্ধ হল। ট্রেন্সভাল গৱৰ্ণমেণ্ট ব্যতিব্যস্ত হৈ উঠিল। তথাপি ভাৰতীয় প্রজাৰ প্রতিজ্ঞা অচল অটল হৈ ৰল। মহাত্মা গান্ধিৰ জয় হল। এই আন্দোলনত পাৰ্লেমেণ্টৰ চ'ৰা টলবলাবলৈ ধৰিলে, ইণ্ডিয়া গৱৰ্ণমেণ্টেও নিজৰ কৰ্ত্তব্য বুজিলে। দক্ষিণ আফ্রিকাৰ ভাৰতবাসীৰ সুদিন আহিল। তেওঁলোকৰ দুখৰ অৱসান হল। মহাত্মা গান্ধিৰ জয়ধ্বনিয়ে দিগদিগন্ত কঁপাই তুলিলে। এই আন্দোলনত মহামতি গোখেল আৰু উদাৰ-হৃদয় লৰ্ড হাৰ্ডিঞ্জকে আদি কৰি কেজনমান সহৃদয় ইংৰাজ পুৰুষে সহানুভূতি দেখুৱাই আন্দোলনত সাহায্য কৰিছিল।

দক্ষিণ আফ্রিকাত মহাত্মা গান্ধিৰ কৰ্ত্তব্য শেষ হল। তেওঁ তাৰ পৰা বিদায় লৈ ভাৰতলৈ আহিল। আঠ বছৰ কাল কঠোৰ নিৰ্য্যাতন অকাতৰে সহ্য কৰি, ত্যাগী বীৰ গান্ধিয়ে দেশবাসীক যি মহৎ শিক্ষা দিলে, জগতত যি উচ্চ আদর্শ প্রতিষ্ঠা কৰিলে, তাৰ তুলনা ইতিহাসত বিৰল।

এতিয়া তেওঁ নিজৰ জন্মভূমি ভাৰতমাতাৰ সেৱাত মন প্রাণ সপি দিছে। ভাৰতত স্বৰাজ স্থাপন কৰি ভাৰতৰ লুপ্ত গৌৰৱ উদ্ধাৰ কৰাই তেওঁৰ জীৱনৰ ব্রত হৈছে। তাৰ নিমিত্তে তেওঁ এতিয়ালৈকে যি যি কাৰ্য্য কৰিব লাগিছে সেইবিলাক লিখা বাহুল্য। পাঠক পাঠিকাসকলে বাতৰি কাকতত সেইবিলাক কাৰ্য্যৰ বিৱৰণ পঢ়িবলৈ পাইছে।

শ্রীমহিমচন্দ্র সিংহ।

পম্পিয়াই।

আজি প্রায় দুহেজাৰ বছৰৰ আগৰ কথা। ইটালীৰ অন্তর্গত পম্পিয়াই নগৰ ধনী ৰোমান সদাগৰ আৰু আন সম্ভ্রান্ত লোকসকলৰ বিলাসৰ কেন্দ্র আছিল। সাগৰ আৰু ভিছুভিয়াচ পৰ্ব্বতৰ দাঁতিত স্থিতি লৈ এই নগৰে শোভাসম্পদত এদিন পৃথিবীৰ যাবতীয় নগৰকে চেৰ পেলাইছিল। বিস্তীর্ণ ৰাজপথ, বিলাস ভৱন, প্রমোদ-উদ্যান, আলোক স্তম্ভ, আৰু অভ্রভেদী অট্টালিকাই গোটেই নগৰখনক এখনি ছবিৰ দৰে মনোৰম কৰি তুলিছিল।

এই নগৰৰ স্বাস্থ্য অতি উত্তম কাৰণে ৰোমান সম্রাট আৰু আন ৰাজপুৰুষসকলে ইয়াত মাজে মাজে আহি বাস কৰিছিল। ৰোগীয়ে ইয়াত ছদিন থাকিয়েই সুস্থ শৰীৰে আৰু বং মনেৰে ঘৰলৈ উভতি যাব পাৰিছিল। অনেক বৃদ্ধ আৰু অৱসৰ-প্রাপ্ত ৰাজকৰ্ম্মচাৰীয়ে জীৱনৰ বাকী কেইটা দিনো ইয়াতে কটাই বৰ সুখ অনুভৱ কৰিছিল। ক্রমে ইয়াৰ বিলাসিতাৰ কৃত্রিম উপায়, অট্টালিকা আৰু মঠ-মন্দিৰৰ শোভা সৌন্দৰ্য্য, কাৰুকাৰ্য্য আৰু স্থাপত্য-কীৰ্ত্তি ইউৰোপীয় তীৰ্থযাত্রী সকলৰ মুখত নধৰা হল। পম্পিয়াইবাসীয়ে আঙুৰ, মদ, গোলাপফুল, থিয়েটাৰ আৰু নাচগানৰ সোঁতত গা এৰি দিলে। ধনৰ সহায়েৰে মানুহে যিমান সুখ-সম্ভোগৰ সামগ্রী গোটাব পাৰে তেওঁলোকে সেই সকলো বোৰকেই গোটালে। লাহে লাহে তেওঁলোকে বিলাসিতাৰ ওখ টিঙত ভৰি দিলে গৈ। এনেদৰেই বহুত বছৰ পাৰ হৈ গল।

৭৯ সনত ৰোমানবিলাকে পম্পিয়াই নগৰখনক ফুলনিবাৰীৰ দৰে নতুনকৈ সজাই অতি বংমনেৰে দিন কটাইছিল— গোটেই নগৰখনি যেন বিলাস-ভোগত মত্ত। কতো বিপদ-আপদৰ চিন-মোকামো নাই। সেই সময়ত ৰোমৰাজ্যৰ ৰাজনৈতিক আকাশো মুকলি— এ ভু নবিখ্যাত ৰোমৰাজ্যৰ শিকলি ঠিয় দিব পৰা মানুহেই বা কেইজন, ৰাজ্যই বা কেইখন?

পম্পিয়াইবাসীয়ে নিশ্চিন্ত মনেৰে আৰু শান্তিৰে আনন্দত দিন কটাইছিল। কতো অকণো ভয়ৰ কাৰণ নাই, মাজে মাজে সৰু সৰু দুটা এটা ভূমিকম্প হয়, সিও লাহে লাহে মানুহৰ দৈনিক ঘটনাৰ দৰে অভ্যাস হৈ পৰিল। আৰু ভূমিকম্পত ভগা ঘৰ-বাৰী তেওঁলোকে আকৌ ভাল কৰি লয়। দিনে দিনে পম্পিয়াই-বাসীয়ে বিলাস-সাগৰত বেছিকৈ ডুবিবলৈ ধৰিলে।

এদিন আবেলি হঠাৎ সেই পৰ্ব্বতৰ টিঙৰ নলৰ মুখেৰে ওলোৱাৰ দৰে এচাটি কলা ধোঁৱা বাহিৰ হল। চাওঁতে চাওঁতে ধোঁৱাছাটিয়ে আঢ়ৈকুৰি মাইলমান ঠাই ছাটি পেলালে। দিনতেই ঘোপমৰা এন্ধাৰ হল, কোনেও একোকে মনিব নোৱাৰাত পৰিল, কৰ মাৰিও কৈকো যাব নোৱাৰা হল; মানুহৰ বুকু দপ্‌দপাবলৈ ধৰিলে। গতিগোত্র বিষম দেখি ইতিমধ্যেতে বহুত মানুহ নগৰ এৰি পলাবলৈ ধৰিলে। ডাবৰেৰে গোটেই আকাশখন ওলোৱাই আনিলে। ঘুমুৰাৰ লগে লগে বিজুলী চমকিবলৈ আৰু ভীষণৰূপে বজ্রপাত হবলৈ ধৰিলে। ভূমিকম্পও আৰম্ভ হল, ঘৰ-বাৰী থোৰ ঠকঠক্ কৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে, ভিছুভিয়াছৰ টিং ভীষণ শব্দেৰে ফাটি পৰিল।

প্রকৃতি দেবীয়ে কৰাল মূৰ্ত্তি ধৰিলে। প্রলয়ৰ তাণ্ডৱ নৃত্য আৰম্ভ হল। চকুৰ আগতেই পৰ্ব্বতৰ ভিতৰৰ পৰা লক্ষ লক্ষ মোণ জ্বলি থকা শিল সিঁচৰতি হৈ পৰি ভয়ানক অগ্নিবৃষ্টিৰ সৃষ্টি হল। ইমান বিপদতো বহুত মানুহে পলাই প্রাণ ৰাখিব পাৰিলেহেঁতেন, কিন্তু ইমানতে তেওঁলোকৰ বিপদৰ অন্ত নপৰিল। হঠাৎ পৰ্ব্বতৰ ভিতৰৰ গলা শিলবোৰ হো হো কৰে ফাটৰ মুখেদি বাগৰি পৰিল, আৰু লগে লগে গোটেইখন ছহৰ পানী উতলাদি উতলিবলৈ ধৰিলে। বহুতে এই অগ্নিবৃষ্টিৰ প্রকোপ সহিব নোৱাৰি সমুদ্রৰ ফালে পলাবলৈ ধৰিলে, কিন্তু তাতো প্রাণ ৰক্ষা কৰা

ছুগুণে কঠিন হৈ পৰিল।

এই মহা প্ৰলয়ৰ মাজত সাগৰো স্থিৰ থাকিব নোৱাৰি পাৰ এৰি ছুটি গল। কিন্তু যায় কলৈ? ভূমিকম্পৰ আৰু এটা প্ৰবল হেঁচাত আকৌ উলটি অতি ভীম বেগেৰে পাৰ ভাঙি পেলালে। বাৰত পৰি নীৰ-জন্তুবোৰৰ নিলাষ্ট-বিপত্তিৰ সীমা নোহোৱা হল। সাগৰৰ দাঁতিত বান্ধি থোৱা নাও জাহাজ ভাগি গুড় বিখণ্ড হল।

জল, স্থল, আকাশ এই তিনিওৰো সংঘৰ্ষণত নগৰৰ অৱস্থা শোচনীয় হৈ পৰিল। চাওঁতে চাওঁতেই দেড়ক'ৰ হাত বালি শিল মাটি আৰু ছাইৰ তলত পোত গৈ পম্পিয়াই নগৰৰ চিন ছাব নোহোৱা হল। ৫৩৭৭/অ:

লাহে লাহে সমৃদ্ধিশালী পম্পিয়াইৰ কথা অতীতৰ বিস্মৃতিৰ গৰ্ভত বিলীন হল। মানুহে সেই ভয়াবহ ঘটনাৰ কথা সমূলঞ্চে পাহৰি পেলালে। পাছত মানুহে সেই লুপ্ত ছহৰৰ ওপৰত বসতি কৰিবলৈ ধৰিলে। গৰখীয়া লৰাই সেই নগৰৰ ওপৰৰ পথাৰত গৰু ছাগলি চৰাই বংমনেৰে গীত গাবলৈ ধৰিলে। কিন্তু আজি প্ৰায় এশ বছৰ হল, এই লুপ্ত নগৰৰ অস্তিত্ব মানুহে জানিব পাৰিছে। লাহে লাহে মাটিৰ তলৰ পৰা নাঙলৰ আগত অনেক বস্তু ওলাবলৈ ধৰিলে। ঘৰৰ বেৰ, শিলৰ বেদী, শিলৰ খুটা, নানাতৰহৰ প্ৰাপৰি, মাটিৰ তলৰ পৰা ওলা-বলৈ ধৰিলে। এইবোৰ অভাবনীয় ব্যাপাৰ দেখি কৌতূহল হৈ গৱৰ্ণমেণ্টে অজস্ৰ ধন খৰচ কৰি সেই লুপ্ত নগৰৰ অনেক অংশ উদ্ধাৰ কৰিবলৈ লাগি গল। ডেৰহেজাৰ বছৰৰ আগেয়ে ৰোমাণ-বিলাকে কি খাইছিল, কি লৈছিল, তেওঁলোকৰ ঘৰ—বাৰী, হাটবজাৰ, মঠ-মন্দিৰ কেনে আছিল, এই সকলোবোৰ কথা আমি এতিয়া ফটফটীয়াকৈ চকুৰ আগত দেখিবলৈ পাওঁ।

ছহৰখন খানোতে খানোতে অনেক মানুহৰ মৃত দেহা পোৱা গৈছে,—কিন্তু সেই সকলো-বোৰ মৰা-শ গোটমাৰি শিল হৈ আছে। কোনো ঠাইত এটা বা কোনো ঠাইত দহবাৰ-টাকৈ মানুহ জুম বান্ধি মৰি পৰি শিল হৈ আছে। কোনো ঠাইত মাকে নিজৰ কেচুৱাক এঙ্কাৰত খেপিয়াই কুৰোঁতে, কোনো ঠাইত পিয়াহ দিওঁতেই, আৰু কোনো ঠাইত কোনো তিৰোতাই গহনাৰ পেৰা লৈ ঘৰ মাৰোঁতেই ভিচুভিয়াছৰ মৰণ-আলিঙ্গনত পোত গৈছে। চাৰিওপিনে এক বিভীষিকাৰ ছবি! মানুহবিলাক ব্যস্ত হৈ চাৰিও ফালে পলাইছে—অন্ধকাৰত বাটপথ, হেকবাই পগলাৰ দৰে লৰিছে, অথচ বিপদৰ পৰা সাৰিব নোৱাৰি পিটো পিটো পোত গৈছে!

ইউৰোপৰ হেজাৰ হেজাৰ মানুহে বছৰি সেই লুপ্ত নগৰ চাই আমোদ পায় আৰু লগে লগে তবধ মানে। এতিয়াও সেই ছহৰৰ মাজত ফুৰিলে গাটো জিম্‌জিমাই আহে। ডেৰহেজাৰ বছৰৰ আগেয়ে যি বস্তু যি ঠাইত আছিল, এতি-য়াও সেই বস্তু ঠিক সেই ঠাইতে সেই দৰেই আছে। বেৰৰ চিত্ৰপট এতিয়াও সুন্দৰ! খুটাৰ বিবিধ বিজ্ঞাপন এতিয়াও পঢ়িব পাৰি! এঠাইত কেইজনমান মানুহে মেজত কিবা খাইছিল, হঠাৎ তেওঁলোকে সেইবোৰ পেলাই লৰ মাৰিলে— সেই মেজ সেই দৰেই ৰল, কটী-কেইটা গোটমাৰি শিল হৈ আছে, আনকি ঠিলাবে সৈতে মদৰ বটলো মেজৰ ওপৰত সেই ভাবেই আছে! আন এঠাইত কেৱাহি এখনত কিবা সিজোৱা হৈছিল, সেই কেৱাহি সেই চোকাৰ ওপৰত এতিয়াও সেই অৱস্থাতে আছে। আন নেলাগে ডেৰহেজাৰ বছৰৰ আগেয়ে আলিত যোৱা ৰথ আৰু গাড়ী চকাৰ চিনো এতিয়াও মচ যোৱা নাই।

বিশ্ববিখ্যাত ভিচুভিয়াছে যেনেকৈ এপিনে পম্পিয়াই নগৰক ধ্বংস কৰিলে, আনপিনে সেই ভগ্নস্তূপকে কৃপণৰ বুকৰ ধনৰ দৰে ছাইৰে পুতি ইমান দিন অতি আচৰিতৰূপে ৰক্ষা কৰিছে। ইও ভগবানৰ এক অদ্ভুত কীৰ্ত্তি।

শ্ৰী [redacted]।